

T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KIYI KENTLERİNDE NÜFUS VE İSKÂN POLİTİKALARI VE
PRATİKLERİ:
BANDIRMA ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Başak TİTİZ

SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
GENEL SOSYOLOJİ VE METODOLOJİ PROGRAMI
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Şükrü ASLAN

HAZİRAN – 2020

Dedem Mustafa Titiz'in anısına...

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel etik kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu,
- Atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Ücret karşılığı başka kişilere yazdırmadığımı (dikte etme dışında), uygulamalarımı yaptırmadığımı,
- Bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı beyan ederim.

Başak TİTİZ

**KIYI KENTLERİNDE NÜFUS VE İSKÂN POLİTİKALARI VE
PRATİKLERİ:
BANDIRMA ÖRNEĞİ**

ÖZET

İmparatorluklardan ulus devlete geçiş sürecinde toplumlar, milliyetçi ve modernist politikalarla şekillenmişlerdir. Bu süreçte uygulanan politikalar devletin ve toplumun yapısında köklü değişikliklere neden olmuştur. Bu politikaların önemli bir parçası olan nüfus ve iskân konusunu, ulus inşa sürecinin ideolojisini, deneyimlerini ve pratiklerini anlamak açısından ele almak mümkündür. Kurumlar ve kültürler kadar kentler de ulus inşa sürecinde uygulanan nüfus ve iskân politikaları ile dönüşüm geçirmişlerdir. Bu açıdan nüfus ve iskân politikaları, kentlerin toplumsal, ekonomik ve kültürel yapısını anlamak açısından odaklanılması gereken konuların başında gelmektedir. Türkiye'nin ulus inşa sürecinde uygulanan nüfus ve iskân politikalarının en güçlü hissedildiği yerler kıyı kentleri olmuştur. Tarihsel olarak etnik, dinsel ve kültürel farklılıkların en fazla bulunduğu yerleşim yerleri olan kıyı kentleri, Türkiye'nin uluslaşma sürecinde yaşanan savaşlar, nüfus mübadeleleri, göçler ve iskân politikaları ile köklü dönüşüm geçirmişlerdir. Bu tez çalışması Türkiye'de ulus inşa sürecinde uygulanan nüfus ve iskân politikalarına Bandırma kenti örneği üzerinden bakmayı amaçlamaktadır. Güney Marmara kıyılarının önemli bir tarihi liman kenti olan Bandırma, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde ve erken Cumhuriyet döneminde uygulanan nüfus ve iskân politikalarının en yoğun hissedildiği yerleşim yerlerinin başında gelmektedir. Bu politikaların kentin toplumsal yapısında yarattığı etkilere bakmak, Bandırma'nın sosyolojik dönüşümünü anlamak açısından önemlidir.

Anahtar kelimeler: Ulus İnşası, Etnisite, Nüfus, İskân, Güney Marmara, Bandırma.

**POPULATION AND SETTLEMENT POLICIES AND PRACTICES IN
COASTAL CITIES:
THE CASE OF BANDIRMA**

ABSTRACT

In the transition process from empires to nation-state, societies were shaped by nationalist and modernist policies. The policies implemented in this process caused radical changes in the structure of the state and society. It is possible to address the issue of population and settlement, which is an important part of these policies, in terms of understanding the ideology, experiences and practices of the nation building process. Cities, as well as institutions and cultures, have undergone a transformation with population and settlement policies implemented in the nation-building process. In this respect, population and settlement policies are among the topics that should be focused on in order to understand the social, economic and cultural structure of the cities. The population and settlement policies applied in the nation building process of Turkey have been felt most strongly in the coastal cities. The coastal cities where ethnic, religious and cultural differences are found historically the most have undergone a drastic transformation with the wars, population exchanges, migration and settlement policies experienced in the nation building process of Turkey. This thesis study aims to look through the population and settlement policies implemented in the nation building process in Turkey via the case of Bandırma town. Bandırma, an important historical port city of the South Marmara coast, is one of the most important settlements where the population and settlement policies implemented in the last period of the Ottoman Empire and in the early Republican period were felt the most. It is important to examine the effects of these policies on the social structure of the city in terms of understanding the sociological transformation of Bandırma.

Keywords: Nation Building, Ethnicity, Population, Settlement, South Marmara, Bandırma.

ÖNSÖZ

Türkiye'nin uluslaşma sürecinde Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde ve erken Cumhuriyet döneminde gerçekleşen etnisite, göç, nüfus ve iskân hareketleri kurucu bir yer tutmaktadır. Çeşitli nedenlerle (savaşlar, mübadele, güvenlik, kültürel ve ekonomik vb.) bazen zorunlu bazen ise sistematik ulus inşasına yönelik istemli politikaların ürünü olan bu etnisite, göç, nüfus ve iskân hareketleri, Türkiye'deki neredeyse tüm kentlerin sosyo-ekonomik, demografik ve etno-kültürel yapısını büyük ölçüde dönüştürmüştür. Bu dönemde yaşanmış savaşların yol açtığı göçler ve iskân politikaları ile Bandırma'ya yerleşmiş bir ailenin üyesi olarak bu tez konusu dolaylı olarak otobiyografik bir nitelik arz etmektedir. Doğup büyüdüğüm bu tarihi liman kentinin ve burada yaşayan ailemin kültürel hafızasının bana aktardıkları ve gözlemlerim bu konuya ilgi duymamda büyük rol oynadı. Bu süreçte bana her zaman inanan ve yanımda olan babaanneme ve aileme ne kadar teşekkür etsem azdır. Öğrencilerin ilgilerine son derece açık disiplinler arası akademik ortamı ile çalışmamın gelişmesinde önemli etkileri olan ve ufkumu açan Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'ndeki tüm Hocalarıma çok teşekkür ederim. Çalışma sürecinde yaşadığım zorlukları aşmamda önerileriyle destek olan Murat Arpacı'ya çok teşekkür ederim. Jürimde yer almayı kabul ederek değerli katkılar sunan hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Ebru Aykut ve Doç. Dr. Egemen Yılgür'e çok teşekkür ederim. Çalıştığım konulara ilgimin oluşmasında önemli bir yer tutan, cesaretlendirici ve moral verici tutumuyla desteğini her zaman hissettiğim tez danışmanım Prof. Dr. Şükrü Aslan'a sonsuz teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
1. GİRİŞ.....	1
2. MİLLİYETÇİLİK, ULUS İNŞASI VE İSKÂN POLİTİKALARI.....	6
2.1. Milliyetçilik Teorilerinde Ulus İnşası.....	6
2.2. Milliyetçilik Teorilerinde Toplum, Kültür ve Ekonomi.....	11
2.3. Milliyetçilik Teorilerinde Nüfus ve İskân.....	16
3. TÜRKİYE’DE MİLLİYETÇİLİK, İSKÂN POLİTİKALARI VE DEMOGRAFİK DÖNÜŞÜM.....	21
3.1. 19. Yüzyılda Milliyetçilik, Nüfus ve İskân Politikaları.....	21
3.2. İttihat ve Terakki Döneminde Milliyetçilik, İskân Politikaları ve Demografik Dönüşüm.....	29
3.3. Erken Cumhuriyet Döneminde Ulus İnşası, Nüfus ve İskân Politikaları..	36
4. GÜNEY MARMARA KIYILARINDA ULUS İNŞASI, NÜFUS VE İSKÂN POLİTİKALARI	45
4.1. Güney Marmara Kıyılarının Tarihsel Demografisi.....	45
4.2. Güney Marmara Kıyılarında Etnisite, Nüfus ve İskân Politikaları.....	55
4.3. Güney Marmara Kıyılarında Ulus İnşası, Demografik Dönüşüm ve Tanıklıklar.....	62

5. BANDIRMA'DA ULUS İNŞASI, İSKÂN POLİTİKALARI VE DEMOGRAFİK DÖNÜŞÜM.....	65
5.1. Bandırma'nın Tarihsel Demografisi, Sosyal ve Ekonomik Yapısı.....	65
5.2. Bandırma'da Etnisite, Nüfus ve İskân Politikaları	75
5.3. Bandırma'da Ulus İnşası, Demografik Dönüşüm ve Tanıklıklar.....	82
6. SONUÇ.....	90
7. KAYNAKÇA.....	94
8. EK'LER.....	101
8.1. Ek-1: Bandırma ve Çevresinin Haritası (1911-1912).....	101
8.2. Ek-2: Tarihi Bandırma Kartpostalları: Osmanlı İmparatorluğu ve Erken Cumhuriyet Dönemi.....	102
8.3. Ek-3: Bandırma Yangınzedelerinden Mustafa Bey'in Emval-i Metrukeye Yerleştirilmesine Dair Arşiv Belgesi.....	112
9. ÖZGEÇMİŞ.....	114

1. GİRİŞ

Türkiye'nin ulus inşa süreci Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde ortaya çıkmış sosyal, ekonomik, siyasal ve düşünsel gelişmelerle başlamıştır. Bu dönemde basın ve iletişimin gelişmesi ve Avrupa'ya gönderilen öğrencilerin etkisiyle Osmanlı toplumu aydınlanmacı, modernist ve milliyetçi düşüncelerle tanışmıştır. Kentlerde oluşan yeni kamusal alan ve uluslararası ortamın etkisiyle toplumun etnik ve dinsel aidiyet fark etmeksizin bütün kesimlerinin demokratik temsil ve hak talepleri artmış ve bu gelişmeler hem devleti hem de toplumu dönüşüm yönünde motive etmiştir. Bir yandan milliyetçi ve modernist düşünceler güçlenirken bir yandan da bu dönemde meydana gelen savaşların etkisiyle yaşanan toprak kayıpları Osmanlı coğrafyasının etnik ve kültürel yapısını büyük oranda değiştirmiştir. Kaybedilen topraklardan Anadolu'ya doğru yaşanan Türk ve Müslüman göçleri hem ileride kurulacak ulus devletin sınırlarını yavaş yavaş belirlemiş hem de nüfusun etno-demografik dağılımını yeniden şekillendirmiştir.

İttihat ve Terakki dönemi ile erken Cumhuriyet dönemi milliyetçi ve modernist düşüncelerin ivme kazandığı bir sürece tekabül etmektedir. Türkiye'de ulus inşa sürecine dair sosyal, ekonomik ve idari gelişmelerin, bu gelişmeleri üreten siyasi fikirlerin çoğu bu dönemde gerçekleşmiş ve ortaya çıkmıştır. Bu dönemin yönetici kadroları milliyetçi fikirler doğrultusunda yeni bir ulusun inşasının çehresini belirlemişlerdir. Bu dönemin ürünü olan Türkiye'de ulus inşa sürecinin en önemli parametreleri etnisite, nüfus ve iskân politikalarıdır. Bu politikaların etkisini hem idari hem de toplumsal yapının bütün parçalarında görmek mümkündür. Ulus inşa sürecinin kadrolarının gerçekleştirdikleri idari, hukuki ve sosyo-ekonomik reformlar ile etnisite, nüfus ve iskân politikaları arasında ayrılmaz bir ilişki bulunmaktadır. Bu bakımdan etnisite, nüfus ve iskân araştırmaları yalnızca demografik süreçleri açıklamaz aynı zaman ulus inşasının bütün bileşenlerini tartışmamıza olanak tanır.

Bu süreçte kentlerin kültürel coğrafyaları da uluslaşma sürecinin sonuçlarını yakından hissetmişlerdir. Genel olarak kentlerin tarihsel kimliklerinin oluşumunda coğrafya, kültür ve siyaset arasındaki ilişkinin ortaya çıkardığı kendine özgü deneyimler önemli bir yer tutmaktadır. Toplumsal tarihe baktığımızda coğrafi olarak denizlere yakın olan

ya da kıyılarda kurulmuş kentler her anlamda (ekonomik, sosyal, siyasi, etnik, dinsel vs.) hareketli ve dinamik coğrafi alanlar olmuşlardır. Sosyo-ekonomik, kültürel, askeri ya da jeopolitik olarak kıyı kentleri her zaman devletler tarafından önemsenmiş ve bu devletler söz konusu kentlerle özel olarak ilgilenmişlerdir. Özellikle ulus inşa süreçleri bu kentlerin etnik, dinsel, kültürel ve demografik yapısını köklü bir biçimde değiştirmiştir. Savaşların neden olduğu zorunlu göçler kadar yeni bir ulus inşa etmek için devletler tarafından uygulanan etnisite, nüfus ve iskân politikaları da kıyı kentlerinin toplumsal dokusunu derinden etkilemiştir. Türkiye’de de ulus inşa sürecinin getirdiği köklü değişimleri en açık bir biçimde gördüğümüz yerler kıyı kentleridir. Savaşların yol açtığı göç dalgaları öte yandan bu göç dalgalarını ve mevcut nüfus potansiyelini yeni ulus devletin hedefleri doğrultusunda yönlendirme ve yeniden iskân etme çabası devlet idarecilerinin uzun süre en önemli gündem maddelerinden biri olarak kalmış ve idareciler için kıyı kentleri bu göç ve nüfus hareketliliğinin yönlendirildiği başlıca merkezler olmuşlardır.

Bu nedenlerle etnisite, nüfus ve iskân çalışmaları açısından Türkiye’nin kıyı kentleri önemli olmasına karşın oldukça bakir çalışma alanları olarak karşımıza çıkmaktadır. Ryan Gingeras’ın yakın dönemde yazdığı *Dertli Sahiller: Şiddet, Etnisite ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu, 1912-1913* (Gingeras, 2015) başlıklı çalışması dışında, ulus inşası ve etnisite çalışmaları perspektifinden doğrudan Türkiye’deki kıyıları konu edinen bir çalışma bulunmamaktadır. Bu tez çalışmasının bir kıyı kenti olan Bandırma’yı konu edinmesinde bu alandaki araştırmaların sınırlı oluşu etkili olmuştur. Bununla birlikte literatürdeki etnisite, nüfus ve iskân çalışmalarının içerisinde Türkiye kıyılarında yaşanan ulus inşa süreçlerine dair nitel ve nicel bilgiler bulmak mümkündür.¹

---

¹ Türk ve Müslüman nüfus grupları ile birlikte Türkiye’nin kıyı kentlerinde 20. Yüzyıla kadar yoğun bir şekilde yaşamış olan üç gayrimüslim nüfus grubu bulunmaktadır: Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler. Doğrudan kıyı kentlerini konu edinmese de bu nüfus gruplarının yaşadıkları kıyı kentlerinde yaşanan etno-kültürel değişime ışık tutan araştırmalar mevcuttur. Ulus inşa sürecine dair tartışmalar çerçevesinde Aslan, Ş. Yardımcı, S. Arpacı, M. ve Gürpınar, Ö. tarafından yazılan *Türkiye’nin Etnik Coğrafyası 1927-1965 Anadil Haritaları* başlıklı çalışmada (2015) Türkiye’nin tüm kentleri gibi kıyı kentlerinin de etnik yapısı hakkında önemli veriler bulmak mümkündür. Fuat Dündar’ın etnisite alanındaki çalışmaları (Dündar, 2007; 2010; 2013) İttihat ve Terakki döneminde uygulanan etnisite politikaları hakkında önemli bir arşiv kaynağına dayanmaktadır ve bu çalışmalar içerisinde kıyı kentlerine dair bilgiler de bulmak mümkündür. Raymond Kévorkian’ın çalışmalarında (Kévorkian, 2012; 2015) 1915 sürecinde Ermeni nüfusun yaşadığı kıyı kentlerinde ortaya çıkan etno-kültürel dönüşüme dair nicel ve nitel veriler bulmak mümkündür (Kévorkian, 2012; 2015). Samim Akgönül’ün Türkiye’deki Rumlara dair çalışmasında kıyı kentlerinin tarihsel olarak önde gelen nüfus grubu olan Rumlar hakkında önemli tartışmalar ve bilgiler mevcuttur (Akgönül, 2007). Herkül Millas’ın Anadolu’dan ayrılan Rumlara dair yaptığı saha araştırması birinci ağızdan ulus inşa sürecinin Rumlar

Türkiye'nin kıyı kentleri tarihsel demografi açısından etnik ve kültürel çeşitliliğin güçlü bir biçimde yaşandığı yerleşim alanları olmuştur. Geçmişten günümüze kıyıların sahip olduğu limanlar ulaşım açısından çeşitli sosyal ve ekonomik imkânlar barındırmış ve bu imkânlar kıyı kentlerini cazip hale getirmiştir. Ulaşım imkânları, ekonomik faktörler ve farklı güzergâhlar arasındaki geçiş noktalarında bulunmaları sebebiyle kıyıları, tarih boyunca birçok farklı kültüre de ev sahipliği yapmıştır.

Türkiye'nin kıyıları tarihsel olarak barındırdığı çok-kültürlü yapı nedeniyle ulus inşa sürecinin toplumsal, demografik ve ekonomik açıdan en fazla hissedildiği yerlerin başında gelmektedir. Bu bağlamda özellikle Güney Marmara kıyıları ulus inşa sürecinde yaşanan demografik dönüşümün keskin bir biçimde görüldüğü bir sürece tanıklık etmiştir. 19. Yüzyılın sonunda girilen savaşlar ve özellikle *93 Harbi* (1877-78 Osmanlı-Rus savaşı) nedeniyle Balkanlar, Kırım ve Kafkasya'dan Anadolu'ya doğru Türk ve Müslüman göçleri meydana gelmiştir. Bu göçler, 20. Yüzyılın başında yaşanan Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı ile devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu dönemdeki nüfus, etnisite ve iskân politikası, bu göçlerin getirdiği Türk ve Müslüman nüfus gruplarını gayrimüslimlerin yaşadığı bölgelere yönlendirmek şeklinde olmuş ve özellikle İttihat ve Terakki yönetimi bunu sistematik olarak uygulamıştır. Güney Marmara, Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin yoğun bir biçimde yaşadığı kent merkezlerini barındırmaktadır. Uygulanan iskân politikaları ile Cumhuriyet döneminde bölgenin etno-kültürel çeşitliliği giderek azalmıştır. Özellikle *93 Harbi*'nden (1877-78) *Nüfus Mübadelesi*'ne (1923) kadar geçen zaman diliminde bölgede ulus inşa süreci büyük oranda tamamlanmış ve bunun demografik sonuçları Cumhuriyet'in ilk nüfus sayımının yapıldığı tarih olan 1927'de ortaya çıkmıştır. Buralarda Türk ve Müslüman nüfusu artırma politikası ile kültürel ve ekonomik homojenleştirme politikası erken Cumhuriyet dönemi boyunca devam etmiştir.

Güney Marmara'da tarihsel olarak kültürel çeşitliliğe sahip önemli kentlerden biri de Bandırma'dır. Tarihsel olarak Osmanlı Devleti'nin Güney Marmara'daki iki önemli vilayetinin (Bursa ve Balıkesir) arasında kalan Bandırma, tarihi bir limana sahip

---

üzerindeki etkilerini ortaya koyduğu gibi bu çalışmada kimi kıyı kentlerinde yaşayan Rumların tanıklık anlatıları da yer almaktadır (Millas, 2014). Rıfat N. Bali'nin çalışmaları ulus inşa sürecinde kıyı kentlerinde yaşayan Yahudi nüfusa dair bilgiler ve tanıklık anlatıları içermektedir (Bali, 2005; 2009). Etnisite sosyolojisinden ziyade daha çok tarihsel bir göç çalışması olmakla birlikte Nedim İpek'in *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri* çalışması (1999) Osmanlı döneminde savaşların etkisiyle yaşanan göçlerin sonuçları hakkında bilgiler içerdiği gibi bu çalışma içerisinde kıyı kentlerinde yaşanan göç hareketliliği hakkında da arşive dayanan veriler bulmak mümkündür.

olmasıyla ulaşım açısından stratejik bir öneme sahip olmuştur. Eski adı *Panormos* yani “korunaklı liman” olan Bandırma, birçok medeniyetin yaşadığı ve iz bıraktığı bir kenttir. Bandırma, genel olarak Güney Marmara’da rastladığımız etno-kültürel çeşitliliğe sahip kentlerin başında gelmektedir. Osmanlı Devleti’nin son dönemine kadar Bandırma’da Türklerle birlikte Rum, Ermeni ve Yahudi nüfusun bulunduğunu görüyoruz. Kentte birçok idari ve inanç yapısına sahip olan gayrimüslimler aynı zamanda kentin önde gelen sosyal ve ekonomik aktörleri olmuşlardır. Osmanlı’nın son döneminde başlayan uluslaşma süreci, Bandırma’nın savaş nedeniyle gelen göçmenlerin iskân edildiği merkezlerin başında gelmesi ve İttihat ve Terakki yönetiminin etnisite politikaları bu dönemde ciddi bir gayrimüslim nüfusa sahip olan kenti derinden etkilemiş ve uygulanan nüfus ve iskân politikaları ile Bandırma’daki demografik yapı bütünüyle değişmiştir.

Bu çalışma ulus inşa sürecinin Türkiye kıyılarında ve özelde ise Güney Marmara ve bu bölgenin bir parçası olan Bandırma’da nasıl yaşandığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Geç Osmanlı döneminden erken Cumhuriyet dönemine uzanan süreci odak noktasına alan çalışma, Güney Marmara ve Bandırma’da uygulanan etnisite, nüfus ve iskân politikalarının nedenlerine ve sonuçlarına bakarak bölgenin demografik dönüşümünü tartışmaktadır. Bu süreçte Bandırma’ya hangi nüfus gruplarının iskân edildiği, kentin tarihsel sakinleri olan gayrimüslim nüfusun nasıl azaldığı ve etnisite politikaları ile kentteki demografik dengelerin nasıl değiştiği çalışmanın temel problemlerinden bazılarıdır. Çalışma nüfus sayımları, iskân raporları, arşiv belgeleri ve hatırat başta olmak üzere bölgede yaşananları aktaran tanıklıkların yer aldığı araştırmalardan yararlanmaktadır. Çalışmada kullanılan hatıralar, Bandırma’da görev yapmış Osmanlı ve Cumhuriyet bürokratlarına, bölgeyi gezmiş Fransız ve Bulgar seyyahlara ve burada yaşamış gayrimüslimlere aittir.

Çalışmanın birinci bölümünü içeren girişten sonra ikinci bölümünü, milliyetçilik kuramlarının nüfus ve iskân ekseninde okumasına dayanan kavramsal-kuramsal çerçeve oluşturmaktadır. Üçüncü bölümde genel olarak geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet döneminde milliyetçiliğin ve ulus inşa sürecinin etnisite, nüfus ve iskân politikaları açısından sonuçları tartışılmaktadır. Çalışmanın dördüncü bölümünde Bandırma’nın bir parçası olduğu Güney Marmara’da ulus inşa sürecinin nasıl yaşandığı, etnisite, nüfus ve iskân politikalarının nasıl gerçekleştiği ele alınmaktadır. Beşinci bölüm ise aynı süreci Bandırma özelinde konu edinmektedir.

Etnisite çalışmalarına duyduğum akademik ilgi, kıyı kentlerine dair etnisite çalışmalarının sınırlı oluşu ile birlikte bu çalışmanın ortaya çıkmasını etkileyen başka bir motivasyon ise otobiyografiktir. Anne ve baba tarafımın tam da burada ele aldığım dönemdeki ve bölgelerdeki iskân politikaları ile Bandırma'ya gelmiş olmaları bu çalışmaya yönelmemde etkili olmuştur. Anne tarafım Osmanlı-Rus savaşının etkisiyle Kırım'dan Bandırma'ya göç etmiş Tatar nüfusun bir parçasıdır. Baba tarafım ise Balkanlarda yaşanan savaşların etkisiyle Bulgaristan'ın Varna şehrinden Bandırma'ya gelmiş göçmen ailelerden birine mensuptur. Dolayısıyla bu çalışma hem aile köklerimin Bandırma'ya geliş serüveninin hem de onlar buraya geldiklerinde buradan ayrılmak zorunda bırakılmış gayrimüslimlerin kenti terk ediş sürecinin kesişen ortak tarihini tartışmaktadır.

2. MİLLİYETÇİLİK, ULUS İNŞASI VE İSKÂN POLİTİKALARI

2.1. Milliyetçilik Teorilerinde Ulus İnşası

Milliyetçilik son iki yüzyılın siyasal, toplumsal ve ekonomik gelişmelerinden temelden etkilenmiş ve bu süreçleri etkilemiş bir ideolojidir. Modernleşme ile eş zamanlı olarak gelişen milliyetçilik, ortaya çıktığı çağın aydınlanmacı ve modernist söylemleriyle iç içe geçmiştir. Craig Calhoun'un da belirttiği üzere milliyetçilik, “modern çağın belirleyici özelliklerinden biridir. Modern çağ, milliyetçilik söyleminin evrenselleşip, devletlerin somut güçleri ve idari kapasiteleriyle iç içe girdiği çağdır (aynı zamanda kapitalizmin, küresel karşılıklı bağlantıların ve teknolojik gelişmelerin çağı)” (Calhoun, 2012, s.17). Bu bağlamda milliyetçilik, modernleşme ve ulus devletin hem birbirlerinin nedenleri hem de sonuçları olduğunu söylemek mümkündür.

Milliyetçiliği homojen bir teorik ve düşünsel çerçeve olarak ele almaktan ziyade farklı biçimlerde sonuçlar üreten, yerele eklemlenen, yerelden etkilenen ve yerel dinamikleri şekillendiren bir siyaset olarak düşünmek gerekmektedir. Bu nedenle milliyetçiliği “teorik yanı zayıf, ancak siyasal bir pratik olarak oldukça etkili bir hareket” (Kerestecioğlu, 2010, s.309) olarak değerlendirmek yanlış olmaz. Zira milliyetçilik son iki yüzyılda kitleleri ve siyasal aktörleri harekete geçiren ve etkileyen en güçlü ideolojilerden biridir.

Sosyal bilimlerde milliyetçiliğe dair yaklaşımlar çeşitlilik arz etmekle birlikte bu teorilerin odaklandığı önde gelen mesele, ulusların nasıl ortaya çıktığına dair tartışmalardır. Bu yaklaşımlar arasındaki tartışmaları “ilkçi ve “inşacı” yaklaşımlar olarak iki ana grupta sınıflandırmak mümkündür (Calhoun, 2012, s.42). İlkçi yaklaşımı şu şekilde özetleyebiliriz:

“Ulusların nasıl ortaya çıktığına ilişkin iki temel yaklaşım vardır: Bunların ilki, ulusların kökeninde geçmişten gelen, sürekliliğe sahip kolektif kimliğe dayalı topluluklar olduğunu varsayar. Buna göre bugünkü ulusların kökeninde, modernizmin ihtiyacına da cevap vermiş olan etnik topluluklar bulunur ve kişilerin ait oldukları etnik topluluklar önceden

belirlenmiştir. Dolayısıyla insanlığın farklı etnik topluluklara bölünmesi doğal bir durumdur.” (Aslan, Yardımcı, Arpacı ve Gürpınar, 2015, s.18).

Bu yaklaşım “milletleri doğal ya da eskiçağlardan beri var olan yapılar” (Özkırımlı, 2009, s.81) olarak görür ve tarihsel süreç içinde bu yapıların dönüşerek sürekliliğini koruduğunu iddia eder. Bu yaklaşıma göre “değişen tek şey milletlerin büründükleri biçimdir; ‘milli öz’ aynı kalır” (Özkırımlı, 2009, s.87). İlkçi yaklaşım, modernleşmeyle birlikte milliyetçilik etrafında sorunsallaştırılan bağların, toplumsal tarihin her dönemlerinde verili olarak bulunduğunu varsayar. Örneğin bu yaklaşımın savunucularından biri olan Clifford Geertz, toplumsal yaşamda dil, din vb. unsurlara dayanan bir “ilksel yakınlık” olduğunu ve modernitenin inanç ve geleneklerden doğan bu ilksel yakınlığı yeniden yapılandırıldığını iddia eder (Geertz, 2010, s.340). Geertz’e göre modern devletlerle birlikte bu kültürel temelli etnik yakınlıklar ve bağlar “siyasal üstünlük düzeyine” yükseltilir ve bu bağlar tehdit olarak algılanmaya başlar. Bu tehdit algısı ise “az ya da çok oranlarda yönetimin polis gücü ve ideolojik baskı” (Geertz, 2010, s.290) kullanımını desteklemek için zemin hazırlar.

Milliyetçilik kuramlarının önde gelen isimlerinden Anthony D. Smith de milliyetçilik, millet kavramı ve modernleşme arasında bir ilişki kurar ve ona göre milliyetçiler, milleti , “hem modern hem de doğal bir şey olarak” tanımlamışlardır (Smith, 1994, s.113). Smith’e göre milletler, şu dört özellik nedeniyle modernidir: 1. Yurttaşlık hakları ile ortak hak ve ödevlerin olması; 2. Birleşik bir ekonominin ve milli toprağın/ülkenin her yanında mal ve kişiler serbest hareketliliğinin olması; 3. Savunmaya müsait “doğal” sınırları olan toprağa ihtiyaç duyması; 4. Gelecek kuşakları yeni milletin “yurttaşları” olarak toplumsallaştırmak için tek bir “siyasî kültür”, kamu, kitle eğitimi ve medya sistemi gerektirmesi (Smith, 1994, s.114). Bu dört özellik aynı zamanda hem ulus inşa süreçlerinin araçları hem de ulus devletlerin dayandıkları sosyal, siyasal ve kültürel unsurlar olmuşlardır.

İnşacı yaklaşım ise kültürel farklılıklara yönelen, onları kurgulayan ve inşa eden tarihsel ve siyasal süreçlere odaklanır. Bu yaklaşımı şu şekilde özetlemek mümkündür:

“İkinci yaklaşım, ulusların modern zamanların bir olgusu ve endüstriyel toplumların örgütlenme sürecinde kapitalizmin gereksinmelerini karşılayan bir araç olduğu şeklindedir. Buna

göre uluslar, ezeli ve ebedi değildir. Tarihin bir döneminin olgularıdır. Bu çerçevede milliyetçilik, insanları doğuştan gelen, kendi özgür iradeleriyle belirlemedikleri bir takım kimlik özelliklerine göre tanımlar. Fakat bunlar “doğal” özellikler değildir ve bizzat milliyetçilik etrafında gelişen söylem ve pratikler, bunları kurgulayarak ulusun ifadeleri haline getirir. Çeşitli propagandalar aracılığıyla insanları, toplulukları, halkları bu özellikler temelinde ayrıştırır, onları birbirlerine yaradılıştan yabancı bir varlıklar gibi sunar.” (Aslan, Yardımcı, Arpacı ve Gürpınar, 2015, s.18-19).

İnşacı perspektiften bakan tarihçi Edward H. Carr’a göre “modern ulus tarihsel bir gruptur” ve bu nedenle “hiçbir koşulda mutlak olamaz” (Carr, 1993, s.60). İnşacı yaklaşımı savunanlar ilkçilerin iddia ettiği kültürel formların siyasal aktörler ve yapılar tarafından (örneğin devlet) şekillendirilebilir olduğunu ileri sürerler. İnşacıların burada dikkat çektiği husus, “ilkçilerin işaret ettiği kültürel benzerliklerin veya güçlü duygusal bağların varlığının, topluluklarda ille de bir ortak kimlik geliştireceğini veya onları, ulus statüsü talep etmek şöyle dursun, herhangi bir siyasi eylem için seferber edeceğini garantilemediğidir” (Calhoun, 2012, s.45). Dolayısıyla bu yaklaşıma göre “önemli olan yalnızca kültürel benzerliklerin varlığı ya da yokluğu değil, bunların liderler ve ideologlar tarafından harekete geçirilmek üzere nasıl üretildiği ve yeniden üretildiğidir” (Calhoun, 2012, s.46). Bu bağlamda, kültürel yeniden üretim ve ideolojik kurgu da inşacı yaklaşımı savunanların başlıca argümanıdır.

İnşacı yaklaşım ulusların siyasal, ideolojik ve kültürel kurgulanması gibi temel kimi ortak özellikler barındırır da bu inşanın nasıl gerçekleştiğine dair kendi içinde farklı teorik eğilimler barındırmaktadır. İnşacı yaklaşımın önde gelen düşünürlerinden biri de, bu alanda klasikleşmiş bir eser olan *Hayali Cemaatler* kitabının yazarı Benedict Anderson’dur. İnşacı perspektiften bakan Anderson’a göre “ulus hayal edilmiş bir siyasal topluluktur” (Anderson, 1995, s.20) ve bu hayal dolayısıyla bireyler kolektif kimlik kazanırlar. Anderson’a göre milliyetçilik kadar milliyet de “özel bir kültürel yapı türü” (Anderson, 1995, s.18) olarak değerlendirilmelidir ve milliyetçiliğin ürünü olan ulus hayal edilmiştir. Hayal edilmiştir, çünkü “en küçük ulusun üyeleri bile diğer üyeleri tanımayacak, onlarla tanışmayacak, çoğu hakkında hiçbir şey işitmeyecektir ama yine de her birinin zihninde toplamlarının hayali yaşamaya” devam

edecektir (Anderson, 1995, s.20). Bu hayal etme biçimini *sınırlı, egemen ve cemaat* olarak üç kavramla açıklayan Anderson, *sınırlı* hayal etmeyi şu sözlerle açar:

“Ulus sınırlı olarak hayal edilir, çünkü belki de bir milyar insanı kapsayan en büyüğünün bile, ötesinde başka uluslara mensup insanların yaşadığı, esnek de olsa sınırları vardır. Hiçbir ulus kendisini insanlığın tümü ile örtüşüyor olarak hayal etmez.”
(Anderson, 1995, s.21).

Anderson’a göre ulus, *sınırlı* olduğu kadar *egemen* olarak hayal edilir zira “Aydınlanma ve Devrim’in, ilahi olarak buyurulmuş, hiyerarşik hanedanlık mülklerinin meşruiyetini aşındırmakta olduğu bir çağda” (Anderson, 1995, s.21) doğmuştur. Yazara göre ulus aynı zamanda bir *cemaat* olarak hayal edilir:

“Çünkü her ulusta fiilen geçerli olan eşitsizlik ve sömürü ilişkileri ne olursa olsun, ulus daima derin ve yatay bir yoldaşlık olarak tasarlanır. Son iki yüzyıl boyunca milyonlarca insanın, birbirlerini öldürmekten çok, böylesi sınırlı hayaller uğruna ölmeye razı olmalarını mümkün kılan şey, son kertede, kardeşlikti.” (Anderson, 1995, s.22).

Milliyetçilik ve ulus inşası tartışmalarda öne çıkan *inşacı* kuramcılardan biri de Eric J. Hobsbawm’dur. Hobsbawm, ulus inşasını “icat edilmiş gelenek” kavramıyla tartışır. *Geleneğin İcadı* başlıklı çalışmasında Hobsbawm, bu kavramı geniş anlamda kullandığını belirtir ve kavramın “gerçekten icat edilmiş, inşa edilmiş ve formel düzlemde kurumsallaşmış gelenekleri olduğu kadar, kolayca izi sürülemeyecek bir şekilde kısa ve belirlenebilir bir zaman diliminde –belki de birkaç yılda- ortaya çıkmış olan ve büyük bir hızla yerleşmiş ‘gelenekleri’ de” (Hobsbawm, 2006, s.2) kapsadığını ifade eder. Bu geleneklerin hepsinin kalıcı olmadığını belirten Hobsbawm’a göre esas mesele bu geleneklerin “ortaya çıkmış ve yerleşmiş olmalarıdır” (Hobsbawm, 2006, s.2). Hobsbawm’ın kavramının esası ulus inşa sürecinde ortaya çıkmış ve üretilmiş normlara, pratiklere ve tekrarlara yaslanır. Bu çerçevede kavramın teorik yaklaşımı Hobsbawm tarafından şu sözlerle özetlenmiştir:

“İcat edilmiş gelenek, alenen ya da zımmen kabul görmüş kurullarca yönlendirilen ve bir ritüel ya da sembolik bir özellik sergileyen, geçmişle doğal bir süreklilik anıştırır şekilde

tekrarlara dayanarak belli değerler ve davranış normlarını aşlamaya çalışan bir pratikler kümesi anlamında düşünölmelidir. Aslında, mümkün olan her yerde bu pratikler, hemen kendilerine uygun düşen bir tarihsel geçmişle süreklilik oluşturmaya girişirler.” (Hobsbawm, 2006, s.2).

“İcat edilmiş gelenek” kavramını bu çerçeveden açıklayan Hobsbawm’a göre millet yani ulus kavramı yakın döneme ait tarihsel ve toplumsal bir birimdir. Bu bağlamda milletler, “yapaylık, icat ve sosyal mühendislik” (Hobsbawm, 1993, s.24) kavramları etrafında tartışılmalıdır. Hobsbawm’a göre milliyetçilik, “milletleri icat eder ve genellikle önceden var olan kültürleri tamamen yok eder” (Hobsbawm, 1993, s.24) ve bu anlamda “milliyetçilik milletlerden önce gelir” (Hobsbawm, 1993, s.24).

İnşacı yaklaşıma iktisadi temelli bir katkı sunan düşünür ise Ernest Gellner’dir. Gellner’e göre “uluslar ancak ulusçuluk çağı bağlamında tanımlanabilirler” (Gellner, 1992, s.104). Yani milliyetçiliği ortaya çıkaran uluslar değil, tam tersi olarak ulusları ortaya çıkaran yani inşa eden milliyetçiliğin kendisidir. Gellner’in teorisinin en önemli yanlarından birisi de kapitalizmin ihtiyaçlarına milliyetçiliğin verdiği yanıtları aramasıdır. Geleneksel toplum ile endüstriyel toplum arasındaki ayırmadan hareket eden Gellner’e göre “milliyetçilik, geleneksel topluma değil, sanayileşme süreci ve sonrasına ait bir olgu ve bu yeni toplumun ekonomik/kültürel bir ürünü olarak şekillenmiştir” (Aslan, Yardımcı, Arpacı ve Gürpınar, 2015, s.19). Sanayileşme ile milliyetçilik arasında bir ilişki kuran Gellner, milliyetçilik ve ulus devletin ortaya çıkışının ekonomik çerçevesini ve kapitalizmle birlikte ortaya çıkan *yeni dünya* modeliyle olan bağını şöyle açıklar:

“Ulusçuluğun modern dünyaya getirdiği “yan sınırlar” içeren siyasal sistemin bir diğer unsuru da ekonomik rasyonalitedir. Statü değişiklikleri belirli ya da zorlanmış değil fakat gizli ve reddedilmiş iken, toprak sınırları çizilir ve resmileşir. Kötü bir şöhreti olan gelişmiş ekonomiler, kendi devletleri tarafından etkin bir şekilde korunmayan yeni doğmakta olan ekonomileri abluka altına alır ve engeller. Ulusal devlet, sadece bir kültürün değil aynı zamanda yeni ve başlangıçta nazik olan ekonominin de koruyucusudur. (Genellikle bir dini koruma konusunda çıkarı

kalmamıştır. Eskiden sadece köylüler ya da sadece şehirli uzmanlardan oluşan bir tabakadan doğan modern ulus örneğinde devletin, etnik bir grubu dengeli bir ulusa dönüştürmek ve ekonomisini geliştirmek yolundaki çıkarları tek ve aynı görevin çeşitli yönleri haline gelir.” (Gellner, 1992, s.188).

Gellner’in de dikkat çektiği nokta kapitalizm ile ulus devletin çıkarlarının örtüşmesidir ve bu örtüşme ulus devletin eğitim sisteminde de kendini gösterir. Gellner’e göre devletin “kaçınılmaz olarak türdeş olan ve standartlaştırıcı bir eğitimin sürdürücüsü” (Gellner, 1992, s.186) olmasının nedeni, kapitalizmin sonucu olan “büyüyen ekonomi ve hareketli toplumda bir işten diğerine kolaylıkla geçiş yapabilen” (Gellner, 1992, s.186) insanları yetiştirme gayesinde olmasıdır. Dolayısıyla sanayileşme ihtiyaç duyduğu ulusal ekonomi modelini ve bu model için çalışabilecek birey tipini milliyetçilikle sağlayabilmiştir. Buradan hareketle milliyetçiliğin ulus inşa sürecinde başvurduğu toplum mühendisliğini ve bu mühendisliğin bir parçası olan sosyo-ekonomik politikaları tartışmakta yarar bulunmaktadır.

2.2. Milliyetçilik Teorilerinde Toplum, Kültür ve Ekonomi

Edward H. Carr, milliyetçiliğin genel sonuçlarını şu üç faktör üzerinden açıklar: Ulusun toplumsallaşması, ekonomik politikaların ulusallaştırılması ve milliyetçiliğin coğrafi genişlemesi (Carr, 1993, s.40-41). Bu çerçeveden hareket edersek milliyetçiliğin, modernleşmeyle ve kapitalizmle ilişkisel olarak ortaya çıktığını ve bir ideoloji olarak özellikle toplum ve ekonomi politikaları ile milli kimliği pratik olarak inşa ettiğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla milliyetçilik yalnızca siyasal alanı yeniden düzenlemez aynı zamanda bu alana uygun bir toplumsal (eğitim, dil ve kültür vb.) ve iktisadi yapı inşa eder. Siyasetin, kültürün ve ekonominin belirli bir milli kimlik etrafında yeniden düzenlenmesi milliyetçiliğin toplum mühendisliğinin bir sonucudur. Temelde coğrafya, ekonomi ve kültürü hedef alan bu mühendislik, modern ulus devletin eliyle gerçekleştirilir. Devletin buradaki önemli rolünü Nicos Poulantzas şu sözlerle açıklar:

“Modern ulus böylece devletin ürünü olarak ortaya çıkar: Ulusu oluşturan unsurlar (ekonomik bütünlük, toprak ve gelenek),

devletin mekânı ve zamanı dolaysız maddi düzenleyişi tarafından değiştirilirler.” (Poulantzas’tan aktaran Liakos, 2008, s.59).

Modern devletin politikaları ile ulus kavramı toplumsal yapının bütün unsurlarına nüfuz eder, ulusal çıkarlara dayanan milli ekonomilerin inşası gerçekleştirilir. Ulusal sermaye büyüme ihtiyacı hissettikçe iktisadi hâkimiyet alanlarının genişlemesi için emperyalist ve militarist politikalar üretilir. Nitekim Birinci ve İkinci Dünya Savaşları bu milliyetçi-kapitalist genişleme stratejilerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Carr’ın dikkat çektiği başlıklardan biri olan ulusun toplumsallaşması meselesinde dil ve kültür önemli bir enstrüman olarak karşımıza çıkmaktadır. Ulus devletler dil ve kültür alanında bir “teklik” inşa etmeye çalışmışlardır. Şükrü Aslan’ın da belirttiği üzere “ulusun inşasında dil birliğinin önemi daha sonra “tek dil” “resmi dil” gibi kavramlarla hukuki metinlere de girmiş ve ulusu tanımlayan en önemli faktörlerden biri olarak kabul edilmiştir” (Aslan, 2010, s.377). Fakat ulus devletlerin dil politikalarının sonuçlarından biri “dil temelindeki bölünmeleri siyasallaştırması ve sürekli kılmasıdır” (Üstel, 1999, s.45).

Bu bağlamda “tek dil” gibi yine tekçi ve türdeş bir perspektife dayanan modern ulusal kültür de milliyetçi politikaların bir sonucudur. Nitekim “kültür milli birliği savunduğu için modernleşmede vazgeçilmez bir rol” (Jusdanis, 1998, s.23) oynamıştır. Milliyetçilikle üretilen ulusal kültür bireylerin sosyal ilişkilerine ve toplumsal hafızalarına nüfuz ederek kendisini bireyselliğin tanımı açısından vazgeçilmez bir unsur olarak tahayyül ettirir. Calhoun bu durumu şu sözlerle açıklar:

“Ulusal kültürlerin ayırt edici özelliklerinin çoğu –örneğin dil-bireyler tarafından yaratılmamış, daha ziyade bireyler, kültürün zaten şekillendirdiği toplumsal ilişkiler içinde birer şahsa dönüşmüşlerdir. Dahası bu ilişkilerin, aile ve etnik bağlar gibi bazıları, insanlara o denli temel –en azından bazı ortamlarda-gelebilir ki, onlar kendilerini bu ilişkilerin dışında düşünemezler.” (Calhoun, 2012, s.43).

Ernest Gellner’e göre de milliyetçilik, “kültürle siyasal yönetimin birbirleriyle çakışması, bir kültüre kendi siyasal çatısının sağlanması ve bu çatının tek kalması” (Gellner, 1992, s.86) olarak tanımlanabilir. Gellner’e göre milliyetçiliğin kültürle

kurduğu ilişki eklektik ve pragmatisttir; kültürel geçmişi kendi ihtiyaçları doğrultusunda bir depo olarak kullanır:

“Kabul etmek gerekir ki, ulusçuluk önceden var olan, tarihsel mirasın getirdiği çok sayıdaki kültürün içinden bir seçim yapıyor ve onları çoğunlukla tamamen dönüştürüyor olsa bile bu kültürel zenginlikten yararlanır. Ölü diller yeniden canlandırılır, gelenek icat edilir, oldukça hayali eskiye ait olduğu sanılan birtakım saf özellikler gündeme gelir.” (Gellner, 1992, s.105)

Eric J. Hobsbawm da benzer bir noktayı vurgular. Hobsbawm’a göre (Almanya örneğinde görüldüğü üzere) ulus inşa sürecinde “mevcut alışılmış geleneksel pratikler – halk şarkıları, fizik güce dayalı yarışmalar, nişancılık- yeni ulusal amaçlar doğrultusunda değiştirilmiş, ritüelleştirilmiş ve kurumsallaştırılmış” (Hobsbawm, 2006, s.8) olabilir. Kültürel belleğin ve alışkanlıkların yeni gelenekler icat etmek için bir depo olarak kullanılması, bütün ulus devletlerin başvurduğu bir yöntemdir.

Bu icatları topluma yaymanın, bu yolla kültürel homojenleşmeyi sağlamanın ve kolektif kimliği inşa etmenin en önemli aracı eğitimidir. Anthony D. Smith’e göre etnik azınlıkların milliyetçi bir eğitim programı yoluyla dönüştürülmesi ulus inşa sürecini başlatan hatlardan biridir (Smith, 1994, s.161). Smith’in belirttiği üzere “kamusal, kitlesel bir eğitim sistemiyle yürütülen yoğun siyasi toplumsallaşma programının nihai sonucu, laik, kitlesel milletlerin yaratılması” (Smith, 1994, s.102) olmuştur. Gellner de benzer bir durumu vurgular ve “eğitim sistemi devletin vazgeçilmez bir parçası haline gelir, kültürel/lingüistik ortak zeminin korunması eğitimin esas rolü olmuştur” tespitini yapar (Gellner, 1992, s.118). Tek bir etnik kimlik etrafında inşa edilmiş olan ulus devlet, eğitimin meşru tekeli olarak kültürel çeşitliliği devlete hâkim ulusun sembolleri etrafında dönüştürmeye çalışır. Eğitim reformlarıyla standartlaştırılmış bir ulusal dil oluşturulur (Calhoun, 2012, s.105). Bu sayede ulus devlet, milliyetçi eğitim politikaları ile dil ve kültür açısından türdeş bir yurttaş profili yaratmaya çalışır. Jean-Jacques Rousseau’ya göre yurtseverliğe dayanan bu eğitimin “sadece vatandaşları birbirine bağlamak ve her birine *la patrie* (vatan) sevgisi aşılacakla kalmayıp, herkesi milli bir kişilik haline getirme ve her birinin aklına ‘ulusal bir biçim verme’ kapasitesine de sahip olması” (Calhoun, 2012, s.105) gerekir.

Rousseau'nun "milli kişilik" olarak tarif ettiği esasında kolektif esaslara dayanan milli kimliktir. Milliyetçilik özünde "kolektif kimlik oluşturma yoludur" (Calhoun, 2012, s.41). Bu kolektif milli kimliği üreten ise milliyetçiliğin toplum, bellek, dil ve kültür politikasıdır. Milliyetçiliğin ürettiği milli kimlik, ulus devletin en önemli referans noktalarından biridir. Anthony D. Smith, milliyetçilik, kültür ve kimlik arasındaki ilişkiyi şu şekilde açıklar:

"Milliyetçilik, bir siyasî doktrin ve siyaset üslubu olmaktan ziyade tınısını yerküreye yaymış bir kültür -bir ideoloji, bir dil, mitoloji, sembolizm ve bilinç- biçimi ve millet de anlam ve önceliği bu kültür biçimi tarafından ön varsayılan bir kimlik tipidir. Bu anlamda millet ve millî kimlik milliyetçiliğin ve taraftarlarının bir yaratusı olarak görülmelidir. Anlamı ve kutsallığı da milliyetçilerin el emeğidir." (Smith, 1994, s.147).

Smith'e göre milli kimlik toplumsal düzen ve dayanışmanın meşruiyetini sağlar ve bireyleri "uyruklar ve yurttaşlar" olarak toplumsallaştırır (Smith, 1994, s.35). Milli kimliğin inşasında ortak değerler ve geleneklerden meydana gelen bir repertuar oluşturulur ve "bayrak, para, marş, üniforma, anıt ve kutlama gibi sembollerle topluluk fertlerine ortak mirasları, kültürel yakınlıkları hatırlatılır, ortak kimlik ve aidiyet duyguları güçlendirilir" (Smith, 1994, s.35).

Kimlik ve kültür kadar ekonomi politikaları da ulus inşa sürecinin temel bileşenlerinden biridir. Carr, milliyetçiliğin özellikle 20. Yüzyılın başından itibaren gelişen iktisadi alan üzerindeki etkisini şu sözlerle özetler:

"Milliyetçilik, 19. Yüzyılda o kadar kurnazca dışında bırakıldığı ekonomik alana sızmış ve onu fethetmişti. Tek dünya ekonomisinin yerini, her biri kendi bireylerinin refahıyla ilgilenen çok sayıdaki ulusal ekonomiler almıştı." (Carr, 1993, s.35)

Bu ulusal ekonomilerin inşası hem mülkiyet hem de emek gücü üzerinden gerçekleşmiş ve politikalar bu yönde uygulanmıştır. Carr'a göre milliyetçilikle birlikte mülkiyet, "ulusun tam üyeliğinin bir koşulu" (Carr, 1993, s.23) olmuştur. Carr'a göre özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ekonomik güçle siyasal güç yeniden birleşmiş ve milliyetçi politikalar ile ekonomi propagandaları iç içe geçmiştir. Örneğin

“Bismarck, Alman işçilerine keskin ve amansız bir milliyetçilikten kazanacakları ne kadar çok şey olduğunu” (Carr, 1993, s.33) göstermeye çalışmıştır.

Özellikle 20. Yüzyılın ilk yarısında milliyetçi toplum ve ekonomi politikaları giderek sertleşmiştir. Bu dönemde “popüler ulusal kinler ilk defa bir politika aracı olarak kasıtlı biçimde” alevlendirilmiş (Carr, 1993, s.41) ve belirlenen iç ve dış düşmanlara karşı ideolojik propaganda olarak kullanılmıştır. Ayırmak ve kamplaştırmak ulus inşasının aygıtlarından biridir çünkü “milliyetçiliğin kökeninde toplumsal ve ekonomik bölünmeler yatar” (Jaffrelot, 1998, s.58). Ulus devletlerde azınlıklara ait malların kamulaştırılması ve millileştirilmesi politikaları da bu propagandanın ürünü olarak gerçekleştirilmiştir. “Düşman ülkelerin” etnik kimliğine sahip yurttaşlar bu propagandanın hedefine dönüştürülmüş ve “modern savaş tarihinde ilk kez düşmana ait özel mülkiyet kamulaştırılmıştır” (Carr, 1993, s.42).

İmparatorluktan ulus devlete geçiş sürecinde yerli nüfusun büyük bir kısmı ulusal egemenliğin öznelere olmaktan dışlanırlar (Santamaria, 1998, s.24). Toplum, dil, kültür ve ekonomi alanında uygulanan politikaların amacı da dışlama politikaları ile türdeşliği en kısa sürede sağlamak olmuştur. Bu alandaki uygulamalar şüphesiz siyasi türdeşliği de amaçlayan yeni bir siyasi kültür ortaya çıkaracaktır. Anthony D. Smith kültürel farklılıkları domine ederek birlik fikrini hedefleyen bu siyasi kültürün sonuçlarını şu sözlerle özetler:

“Milliyetçi birlik fikrinin derin doğurguları olmuştur. Bunlardan biri de milletin (cumhuriyetin) birliği ve bölünmezliği (la république est une et indivisible) fikrini teşvik etmiş, kültürel ve siyasi türdeşlik adına bütün aracı organ ve yerel farklılıkların, ekseriyetle zor yoluyla, ortadan kaldırılmalarını haklı göstermiş olmasıydı. Bunun neticesi, devletin “millet olmak”ın aracı ve heterojen bir nüfusun çeşitli etnik kültürlerinin zorunlu olarak yerini alacak bir “siyasi topluluk” ve “siyasi kültür”ün yaratıcısı haline geldiği kitlesel seferberliğe dayalı toplumsal ve siyasi bütünleştirme politikaları olmuştur. Burada milliyetçi birlik kavramı etnik köklerine rücu eder ve kültürel farklılıkları tasarlanan milletle

aşacak bir tekbiçimlilik oluşturmaya çalışır.” (Smith, 1994, s.125).

Bu türdeşliğin oluşturulması siyasi kültürün odağına ulus devletin temel kavramlarının yerleştirilmesiyle mümkün olacaktır: Coğrafya ve nüfus. Ulusal sınırlar yalnızca coğrafi anlama gelmeyecek aynı zamanda etno-kültürel (özellikle dil) ölçütlerle tanımlanan nüfusun da sınırları anlamına gelecektir. Bu nedenle toplumu etno-kültürel açıdan dönüştürmek için uygulanan etnisite, nüfus ve iskân politikaları, ulus devletlerin doğdukları andan itibaren vazgeçemedikleri enstrümanlar haline gelecektir.

2.3. Milliyetçilik Teorilerinde Nüfus ve İskân

Milliyetçilik, sınırları belirlenmiş ve ideolojik olarak anlamlandırılmış bir coğrafyanın *vatan* kavramıyla nitelendirilmesi ve bu coğrafya üzerinde yaşayan nüfusun düzenlenmesiyle yakından ilgilenmiş bir siyasal tasavvurdur. Bu anlamda milliyetçilik *coğrafyayı vatana* dönüştüren ve bu coğrafya ile ulus arasında aidiyet ilişkisi kuran bir ideolojidir. Milliyetçi düşünceye göre “büyük bir nüfus ile geniş bir toprak parçası, olağan milliyetin esas gereklilikleridir” (List’ten aktaran Hobsbawm, 1993, s.48).

Milliyetçilik “halk” ile “ulus” kavramı arasındaki alanı belirsiz ve kaygan hale getirir. Çoğu kez bu iki kavram birbirini çağrıştırır ve birbirlerinin yerine kullanılırlar. Ulus inşa süreci her iki kavramın içinin de etnik temelli olarak doldurulmasıyla sonuçlanır. Michael Mann, bu kavramsal kaymalara ve bu kaymaların hâkim ulusun dışında kalanlar için yarattığı tehlikelere şu sözlerle dikkat çeker:

“Demokrasi halk egemenliği anlamına gelir. Ama modern dönemde halk iki anlama gelmektedir. Birincisi Yunanlıların demos ile kastettiği anlamdır. Bu da sıradan insanlar, nüfus kitlesi demektir. Demek ki demokrasi sıradan insanların, kitlelerin iktidarındır. Ama bizim uygarlığımızda halk aynı zamanda “ulus” yani başka bir Yunanca terim olan ethnos, bir etnik grup -diğer halklardan ayrı, ortak bir kültürü ve miras hissini paylaşan bir halk- anlamına da gelir. Fakat halk kendi ulus-devletine egemense ve halk etnik terimlerle tanımlanıyorsa, o zaman etnik bütünlüğü, demokrasinin merkezi

niteliği olan yurttaş çeşitliliğine ağır basacaktır. Böyle bir halk iktidarda olunca, farklı etnik gruplardan olanların başına ne gelir? Cevaplar çoğunlukla nahoştur - özellikle de bir etnik grup çoğunluk oluşturuyorsa, çünkü böyle bir durumda “demokratik” ama aynı zamanda zorbaca bir yönetim söz konusu olacaktır.” (Mann, 2012, s.5).

Ulusun dışında kalmak, esasında birbirine kan bağı ile bağlı olan ailenin dışında kalmaktır. Çünkü “modern uluslar çoğunlukla aile metaforuyla temsil edilir” (Najmabadi, 2009, s.129). Milliyetçilik esasına göre inşa edilmiş ulus devlet, yurttaşlarına, vatanlarıyla, aile ile kurulan ilişkiye benzer bir romantik bağ ile adanmayı telkin eder. Ulusa adanmak aileye adanmakla özdeşleştirilir ve bu adanma ortak iyilik için çalışmayı gerektirir. Milliyetçiliğin felsefi temellerini bulduğu Alman romantizminin önde gelen düşünürlerinden Herder’in şu sözleri 20. Yüzyılda kurulan ulus devletlerin ders kitaplarında anlam itibariyle hala yerini korumuş bir telkin olarak dikkat çekicidir:

“Atayurdunu sev, diye öğüt verir, çünkü ona hayatını, eğitimi, anneni, babanı ve arkadaşlarını borçlusun, çünkü çocukluğunun ve gençliğinin en mutlu günlerini orada geçirdin. Ona kul ol ve ona layık ol; yasalarına saygı göster. Ama onun yargıcı olma, ama destekçisi ol. Kim ki ortak iyilik için çalışır, atayurdunun kıymetli evladıdır.” (Herder’den aktaran Viroli, 1997, s.130).

Milliyetçilik açısından vatan toprağının korunması ve düzenlenmesi hem ulus devletin hem de yurttaşların görevidir. Bu çerçevede milliyetçilik, toprak ile nüfus arasındaki ilişkiye köklü müdahalelerde bulunmuş bir ideolojidir. Ulus devletler detaylı ve köklü nüfus ve iskân politikaları uygulamış siyasal birimlerdir. Milliyetçiliğin toprak ve nüfus arasında kurduğu ilişkiyi en doğru açıklayan benzetmelerinden biri “bahçıvanlık” metaforudur. Zygmunt Bauman devleti “bahçıvan”, halkı ise “bahçeyle” özdeşleştiren bu metaforu şu şekilde açıklar:

“Modern devlet bahçeci bir devletti. Benimsediği duruş bahçıvanlık duruşuydu. Nüfusun mevcut (yabani, terbiye edilmemiş) durumunu gayri meşru sayıp, var olan yeniden

üretim ve özdengeleme mekanizmalarını elden çıkardı. Bunların yerine, değişimi, rasyonel tasarımın öngördüğü istikamete yöneltmek amacıyla inşa edilen mekanizmaları yerleştirdi. Aklın yüksek ve sorgulanamaz otoritesince yönetildiği varsayılan bu tasarım, günün gerçekliğini değerlendirme ölçütlerini sundu. Bu ölçütlere göre, nüfusu ikiye böldü: Beslenecek ve özenle çoğaltılacak faydalı bitkiler ve yok edilecek ya da kökünden sökülecek yabani otlar. Bu ölçütlere göre, (bahçıvanın tasarımında belirlenen) faydalı bitkilerin gereksinimleri el üstüne tutuldu, yabani ot ilan edilenlerinse yok sayıldı.”
(Bauman, 2003, s.34).

Bauman’ın da belirttiği üzere modern ulus devletinin nüfusa bakışı “zararlı otlar” ve “yararlı otlar” şeklinde olmuştur. Bu nedenle ulus devletler zararlı gördükleri (siyasal, ekonomik, kültürel açıdan vs.) nüfus gruplarını azaltmak, zorunlu iskâna tabi tutmak ya da asimile etmek gibi stratejiler izlemişlerdir. Sonuç itibariyle “milliyetçi söylem aynı zamanda, ulusun geleceğini nüfusun artışında görmesi itibariyle genellikle üremeye de bir vurgu yapar” (Calhoun, 2012, s.157) ancak bu çoğalma stratejisi yalnızca nicelik çerçevesinde anlaşılabilir. Çoğalmasa istenilen nüfus grupları ile istenilmeyen nüfus grupları arasında bir ayırım yapılır.

Ulus devletler çoğalmasını istedikleri hâkim etnik kimlik ile diğerleri arasında bir ayırım yaparak etnisite mühendisliğine dayalı olarak nüfus politikalarını geliştirirler. Bu politikaların amacı nüfusu etno-kültürel açıdan homojenleştirmektir ancak Hobsbawm’ın da belirttiği üzere modern ulus devletlerin nüfusları “ortak etnik bir köken iddiasında bulunamayacak kadar heterojen yapıdadır” (Hobsbawm, 1993, s.84). Bu heterojenlik özellikle çok-etnili imparatorlukların toplumsal yapısını yansıtmaktadır ve ulus devlete dönüş sürecinde buradaki yönetimlerin ilk sorun ettiği konu da azınlıklar ve etnik farklılıklar olmuştur. Çünkü ulus devlet, tek bir ulusun kültürel, sembolik ve ideolojik değerleri üzerine inşa edildiği için bu değerler çemberinin dışında kalanlar için ulus inşa süreci oldukça sancılı geçecektir.

Milliyetçilik esas olarak devletle ulusun bir örtüşmesidir (Calhoun, 2012, s.173) ve devlete hâkim olan ulusun sayısını, dilini ve kültürünü ulusal coğrafyanın tamamında hâkim kılmak ulus devletlerin temel stratejisi olmuştur. Ulus devletler bunu

gerçekleştirmek için de yalnızca nüfus değil bununla koordineli bir iskân politikası uygulamışlardır. “Literatürde sürgün, yerinden edilme, zorunlu göç, gibi farklı kavramsallaştırmalara konu olan iskân uygulamaları devlet söyleminde genellikle “güvenlik” gerekçesiyle açıklanmıştır” (Aslan, 2010, s.373). Bu “meşru” zeminden hareket eden ulus devletler için azınlıkların “er geç ya asimile olmaları ya da tasfiye edilmeleri” (Arendt, 1998, s.265) egemenliklerini güçlendirmek için zaruri bir politika olarak sunulmuştur. Nüfus ve iskân politikaları hem tasfiye hem de asimilasyon için işlevsel araçlar olarak kullanılmışlardır:

“Ulusal inşa politikalarının tabii sonuçlarından birisi de iskân, sürgün ya da zorunlu göç olmuştur. Irk (genellikle doğal addedilir), etnisite (doğal ve/ya kültürel addedilir) ve ulus (genellikle doğal ve kültürel addedilir) arasındaki muğlak alanda ve kimileri biyolojik/fiziksel/doğal, kimileri tarihsel/toplumsal/kültürel sayılan değişkenlerin farklı düzenlemeleri uyarınca inşa edilen kimlik kategorileri, her zaman belirli kesimlerin tasfiyesini gerektirmiştir. Bu tasfiye girişimi genellikle asimilasyondan zorunlu göç ve iskâna, soykırıma geniş bir yelpazeden araçlarla yürütülebilmştir. Bunların her birine ilgili yasal düzenlemeler ve araçlar da eşlik eder (vatandaşlık yasaları, iskân yasaları, eğitim mevzuatı veya olağanüstü hâl yetkileri gibi.)” (Aslan, Yardımcı, Arpacı ve Gürpınar, 2015, s.33).

Haritalar, nüfus sayımları ve istatistikler de ulus devletlerin bu nüfus ve iskân politikalarına rehberlik etmişlerdir. Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler* kitabının “Nüfus Sayımı, Harita ve Müze” başlıklı bölümünde bu üç kurumun, milliyetçiliğin “tahayyül tarzının” gelişmesi ve ulus inşası açısından önemini vurgular. *Hayali coğrafyaların*, ulusun üyeleri tarafından nasıl tahayyül edileceğini bu üç kurum şekillendirmiştir (Anderson, 1995, s.182). Anderson, nüfus sayımlarının kimlik kategorilerinin sürekli yeniden düzenlenişinde oynadığı rolü tartışırken bu sayımların nasıl zamanla “dışlayıcı bir biçimde ırksal bir nitelik kazandığını” (Anderson, 1995, s.183) anlatır. Haritaların coğrafi mekâna siyasal bir gözetim dayatmak açısından işlevsel olduğunu belirten Anderson’a göre nüfus sayımları da “haritanın biçimsel topografyasını siyasal olarak” doldurmaktadır (Anderson, 1995, s.193). Üçüncü

kurum olan müzelerde ise *ulusun hayal gücü* siyasallaştırılmaktadır (Anderson, 1995, s.198). Müzeler, ulusun ezeli ve ebedi olduğunun, köklerinin kadim temellere dayandığının ve söz konusu ulusun yüksek bir uygarlığın mirasçısı olduğunun yurttaşlara benimsetilmesi açısından önemlidir.

19. Yüzyıldan itibaren ve özellikle 20. Yüzyılın ilk yarısında bütün devletler bazen açık bazen ise gizli nüfus sayımları yapmışlar, istatistik büroları kurmuşlar, etno-kültürel coğrafya hakkında bilgi veren haritalar hazırlamışlar ve buradan elde ettikleri verileri etkin bir şekilde kullanmaya başlamışlardır. Anderson'un da belirttiği üzere bu sayımlar etnik-ırksal sınıflandırmaları sistematik olarak nicelleştirmiştir (Anderson, 1995, s.187). Bu nicelleştirme yapılırken nüfus sayımları ve istatistikler için “dil” sorusu kritik önem taşımıştır. Zira ancak “anadil sorusu”, uygulanacak etnisite politikaları için yol gösterici olabilmiştir. Nüfus sayımlarında “anadil” ile ilgili bir sorunun yer alması gerektiği artık ulus devletlerin tercih ve tavsiye ettiği sıradan bir uygulama haline gelmiştir. Hobsbawm'ın da belirttiği üzere dil sorusu demografik değil politik bir soruydu ve “nüfus sayımları, dil sorusunu sorarak ilk defa her insanı yalnızca bir milliyet değil, aynı zamanda dilsel bir milliyet de seçmeye zorlamıştı. Modern idari devletin teknik gereklilikleri bir kere daha milliyetçiliğin ortaya çıkışını besleyen bir etken olmuştu” (Hobsbawm, 1993, s.121).

Milliyetçi idealler her anlamda birlik, teklik, türdeşlik ve farklılıkların azaltılması fikrine dayanıyordu. Izikowitz'e göre “tek millet, tek ırk, tek halk, tek kültür” gibi milliyetçi propagandalar slogan olmanın ötesindedir. Bu mücadelede azınlıklar en zor durumda olanlardır, eğer asimile olmamışlarsa veya yok edilmemişlerse, muhalefete ve daha sıkı kenetlenmeye itilirler.” (Izikowitz, 2001, s.156). Buradaki teklik, esasında bir dayanışmadan ziyade devlete hâkim olan ulusun her anlamdaki istikrarını güvence altına almaktır. Çok-etnili imparatorluklardan ulus devlete geçiş süreci bu türdeşliğin getirdiği dışlama, içirme, arınma ve asimile etme politikalarını olağan hale getirmiştir. Michel Roux'a göre “Arınma” kimi zaman, 20'li yıllarda Türkiye ile Yunanistan arasında olduğu gibi, nüfus mübadelesi anlaşmaları çerçevesinde gerçekleşir” (Roux, 1998, s.136).

3. TÜRKİYE’DE MİLLİYETÇİLİK, İSKÂN POLİTİKALARI VE DEMOGRAFİK DÖNÜŞÜM

3.1. 19. Yüzyılda Milliyetçilik, Nüfus ve İskân Politikaları

Osmanlı İmparatorluğu, bünyesinde yaşayan bütün bireyleri *tebaa* olarak gören ve dini parametrelere göre sınıflandırma yapan bir yönetim anlayışına dayanıyordu. Literatürde buna “millet sistemi” denilmektedir (Kenanoğlu, 2004). Bu sistem “bireyin ait olduğu dini grupla arasındaki aidiyet ilişkisini ve cemaate olan geleneksel bağlılığını karşılıyordu” (Aslan, Yardımcı, Arpacı ve Gürpınar, 2015, s.35). Özellikle İmparatorluğun klasik döneminde işlerliğini koruyan bu sistem, 19. Yüzyılın siyasal, toplumsal ve ekonomik gelişmeleriyle değişmeye ve işlevselliğini yitirmeye başlayacaktır.

19. yüzyılın yükselen milliyetçilik dalgası Osmanlı toplumunu, aydınlarını ve devlet aklını da dönüştürecektir. “Türk milliyetçiliği” kavramının ideolojik temelleri Cumhuriyet döneminden önce Osmanlı ideologları tarafından atılmıştır (Deringil, 2007, s.266). *Vatan* ve *millet* gibi milliyetçiliğin etkisiyle önem kazanan kavramlar özellikle Avrupa’ya eğitim için gitmiş Osmanlı aydınları arasında hızla yayılacaktır. Ayrıca ciddi bir gayrimüslim tebaayı barındıran Osmanlı toplumsal yapısı, milliyetçiliğin yayılması için elverişli bir zemine sahipti. Milliyetçilik ve uluslaşma arzuları gayrimüslim nüfusta da ciddi bir karşılık bulmaya başladı. Osmanlı aydınları kadar gayrimüslimler de Avrupa’daki siyasal ve kültürel gelişmeleri yakından takip ediyor ve devletten beklentileri de bu ölçüde artıyordu. Bu beklentilerin anlamı yeni hak talepleri idi (Kushner, 1998, s.11). 1839 yılında ilan edilen *Tanzimat Fermanı* ile 1856 yılında ilan edilen *Islahat Fermanı*, bu yeni hak taleplerini karşılamaya ve reformlarla toplumu bir arada tutmaya yönelik idari girişimlerdi. *Tanzimat Fermanı*, din, etnisite ve mezhep farkı gözetmeksizin tüm vatandaşlara yasal güvence getirmekteyken; *Islahat Fermanı*, gayrimüslimlere can ve mal hürriyeti konusunda güvence vererek dinsel toplulukların kendilerini yönetebilmesi hususunda imkânlar yaratıyordu (Aslan, Yardımcı, Arpacı ve Gürpınar, 2015, s.37).

Osmanlı İmparatorluğu'nda milliyetçiliğin ortaya çıktığı sosyolojik bağlam içerisinde din önemli bir yer tutuyordu. 19. Yüzyıldaki savaşların ve bağımsızlık hareketlerinin etkisiyle (1832'de Yunanistan bağımsızlığını kazanmıştı) Osmanlı İmparatorluğu, gayrimüslim nüfusun yaşadığı toprakların ciddi bir kısmını kaybetmişti. Müslümanlık zamanla daha fazla etkili bir sosyal güç haline geldi ve bu durum çoğunlukla Müslüman olan Türkleri dine dayalı geniş bir şemsiye altında birleştirdi. Ayrıca gazetelerin yaygınlaşması ve iletişimin güçlenmesi milliyetçiliğin yayılmasında etkili oldu (Göçek, 2008, s.65). Özellikle İttihat ve Terakki döneminden itibaren “din birliği” eksenini daha fazla Türk milliyetçiliğinin etkisi altına girecek ve Müslümanlıktan ziyade *Türklük* temel parametre olacaktır.

II. Abdülhamid dönemi (1876-1909) ve bu dönemde hükümdara muhalif bir aydın grubu olarak olgunlaşan Jön Türk hareketi (*Yeni Osmanlılar*)², imparatorluktan ulus devlete geçiş sürecinin hem ideolojik hem de kadro temellerinin atılması açısından önemli bir evreyi teşkil etmektedir. Düşünsel kökleri 1789, 1830 ve 1848'lerdeki Fransız İhtilali'nin öğretilerine kadar uzanan Jön Türk hareketi üyeleri, Almanların 1848'de “Genç Almanya” ve İtalyanların “Genç İtalya” isimlendirmelerinden esinlenerek kendilerine Jön Türkler yani “Genç Türkler” adını verdiler (Gencer, 2010, s.45). Düşünce hareketi olarak 1860'lardan itibaren ortaya çıkan, 1865 yılında bir inkılap derneği olarak kurulan *Jön Türkler* yani *Yeni Osmanlılar* (Ülken, 2001, s.59), temel olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nda bir danışma meclisinin kurulmasını sağlayarak siyasi iktidarın paylaşılmasını kurumsallaştırmak, kuvvetler ayrımını sağlamak istiyorlardı (Mardin, 1989, s.30). Yeni Osmanlıların tarafından savunulan bu düşünceler sonraki süreçlerde daha da geliştirilerek İttihat ve Terakki üyeleri ile Cumhuriyet'i ilan eden kadrolar tarafından da savunulacak ve aşama aşama hayata geçirilecektir. Selim Deringil'e göre “TBMM, belli açılardan Namık Kemal'in ideolojisinin hayata geçtiği” yerdir (Deringil, 2007, s.276).

Meşrutiyet fikri gibi ilk kez bir *Türklük* fikri de Yeni Osmanlılar tarafından geliştirildi (Lewis, 1998, s.154) ve bu hareket Osmanlı toplumunda milliyetçi hareketlerin doğmasında etkili oldu (Ülken, 2001, s.64). Milliyetçiliğin etkisiyle “dil” konusu da bu dönemin aydınlarının ve devlet insanlarının gündemini meşgul etmeye başladı. Osmanlı aydınları arasında Türkçülük fikrinin gelişmesinde etkili olmuş aydınlardan

---

² Jön Türk hareketinin öncüleri *Namık Kemal* (1840-1888), *Ziya Paşa* (1825-1880) ve *Ali Suavi* (1839-1878) gibi isimlerdi.

biri olan Mustafa Celaleddin Paşa, 1869'da basılan meşhur eseri *Eski ve Modern Türkler* başlıklı kitabında “Türkçe'nin Yunan ve Latin dillerini etkileyen ana kök-dil olduğunu ileri sürer” (Deringil, 2007, s.267). 1876'da kabul edilen ve Osmanlı-Türkiye anayasal geleneğinin ilk anayasası kabul edilen *Kanun-i Esasi*'nin 18. Maddesinde Türkçe devletin resmi dili olarak kabul edilmiş ve Osmanlı tebaasının “devlette istihdam olunmak için devletin lisan-ı resmisi olan Türkçeyi bilmeleri şarttır” ibaresi yer almıştır (Kili-Gözübüyük, 2000, s.44).

Yeni Osmanlılar Avrupa'da gelişen düşünsel ve toplumsal hareketleri yakından takip ederek buradan edindiklerini Osmanlı toplumunun ihtiyaçlarına göre formüle etmeye ve yorumlamaya çalıştılar. Bu dönemde Avrupa'daki milliyetçi aydınlar basında dolaşıma giren kavramları da uyarlayarak Osmanlı toplumunda milliyetçiliğin ve liberalizmin temellerini attılar. Erik Jan Zürcher, Yeni Osmanlıların öncülerinden — Niyazi Berkes'e göre “Yeni Osmanlılar ideolojisinin gerçek ve tutarlı biricik temsilcisi olan” (Berkes, 2003, s.287) — Namık Kemal'in Osmanlı toplumunda filizlenmeye başlayan milliyetçiliğin ve liberalizmin kavramsal dağarcığına katkısını şu sözlerle anlatır:

“Kemal, Osmanlı halkına düşüncelerini açıklayabilmek için, eski sözcüklere yeni anlamlar verilmesiyle oluşturulan ve 19. Yüzyıl liberalizminin terminolojisine karşılık gelen yeni bir sözcük dağarcığı yaratmıştı. Arapça “vatan” sözcüğü Fransızcadaki patrie, “hürriyet” sözcüğü liberty, “millet” sözcüğü nation sözcüklerinin eşdeğeri haline geldi. Bu yeni terminoloji, sonraki özgürlükçü ve milliyetçi Müslüman kuşakların ideolojik araçları olacaktı.” (Zürcher, 2010, s.109.)

Burada da gördüğümüz üzere *vatan* kavramı her ne kadar “ulus devlet ile olgunlaşmış ve anlam kazanmış olsa da aslında imparatorlukların dağılma sürecinin ürettiği bir kavramdır” (Durgun, 2010, s.84). Şüphesiz bu durum kavramda bir anlam dönüşümünün yaşanmadığı anlamına gelmiyor. Örneğin Afsaneh Najmabadi, İran'da vatan kavramının tasavvuftaki adsız ve alegorik anlamının modernleşmeyle birlikte değiştiğini belirtir. Najmabadi'ye göre vatan kavramının anlamı modernleşmeyle birlikte maddileşmiş ve fiziksel olarak tanımlanmış coğrafi bir bedeni çağrıştırmaya başlamıştır (Najmabadi, 2009, s.137-139).

Düşünsel eğilim itibariyle aydınlanmacı, liberal ve modernist olan Yeni Osmanlıların ideolojilerinde, din ve milliyetçilik arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Bu ilişki bazen söylemlerinde dinin bazense milliyetçi tonların öne çıkmasına yol açıyordu. Bazen ise din ve milliyetçiliğin sınırlarının bulanıklaştığı ya da birleştiği politik söylemler geliştiriyorlardı. Örneğin Yeni Osmanlıların çıkardığı *Hürriyet* gazetesinin ilk sayısında yer alan ve Bernard Lewis'e göre muhtemelen Namık Kemal tarafından yazılan bir yazı "vatan sevgisi imanın bir parçasıdır" (hubbu'l-vatan min el-iman) (Lewis, 1998, s.153) başlığını taşıyordu.

Bu dönemde savaşların yol açtığı toprak kayıplarına bağlı nüfus azalışı ile göçlere bağlı nüfus artışı birlikte gelişti. 19. Yüzyılın sonlarına doğru yaşanan ağır toprak kayıpları ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfusu giderek azaldı ancak bununla birlikte yaşanan savaşlar mevcut topraklara doğru ciddi bir nüfus ve göç hareketliliğine neden oldu. Bu göçler Anadolu'nun etno-kültürel kompozisyonunu kökünden değiştirecek nitelikteydi: Toprak kayıpları ile gayrimüslim nüfus azalırken Türk ve Müslüman nüfus giderek artacaktı ve Anadolu'nun simgesel anlamı da güçlenecekti. Özellikle *93 Harbi*, yani 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı toplumunu yalnızca demografik açıdan değil ideolojik açıdan da etkiledi. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu savaşı kaybetmesinin etkilerini şu şekilde özetleyebiliriz:

"1878'den sonra Karadeniz'in kuzeyindeki bölgelerden, Kuban'dan, Kırım'dan ve Kafkaslardan pek çok Müslüman Osmanlı Devleti'ne göç etti. Bu arada Rusya'daki Türk aydınları da Rusya'daki milliyetçilik akımlarından etkilenmiş olanları da dahil olmak üzere, Osmanlı Devleti'ne göç ettiler ve oluşan Türk milliyetçiliğinde önemli roller oynadılar. Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan tarafından Osmanlı topraklarının zapt edilmesi de Anadolu'ya doğru Türk ve Müslüman nüfusun göç etmesine neden oldu. Rumeli'ye ve Anadolu'ya göç eden kitlelerin toplam sayısı 2 milyonu buluyordu. Göçmenlerin çoğu önce Trakya'ya yerleştiler ve kendilerine toprak verildi ve aynı zamanda da altı yıllık vergi ve askerlik muafiyeti tanındı. 1857 sayılı mülteci yasası uyarınca Anadolu'ya yerleşmeleri durumunda bu muafiyet on iki yıla çıkarılıyordu." (Göçek, 2008, s.66).

Bu dönemden itibaren, Anadolu'nun, milliyetçiliğin tahayyül ettiği başlıca coğrafi alana dönüştüğünü görüyoruz. Bu dönemde yükselen “ulusçuluk mantığı Osmanlı'dan tevarüs eden Anadolu'yu vatanlaştırarak, tarihini ve coğrafyasını kendine mal etmiştir. Nitekim Osmanlı'nın son dönemindeki imparatorluk vatanseverliğinin odaklarından biri Anadolu'dur” (Durgun, 2010, s.84).

Anadolu'yu Türkçü ideolojinin merkezine yerleştirmeye çalışan milliyetçi söylem, Anadolu ile Türklük arasındaki bağı “dil” ölçütüne dayanarak açıklamaya çalışıyordu (Durgun, 2010, s.95). Nitekim yalnızca *Anadolu* vurgusuna değil *Türkiye* kavramı üzerine yapılan filolojik tartışmalara da bu dönemde rastlıyoruz. Coğrafya ile dil arasında kurulan bağdan hareketle gelişen bir milliyetçilik düşüncesinin en açık örneğini Şemseddin Sami'nin 1881 yılında yazdığı “Lisan-ı Türki” başlıklı makalesindeki şu sözlerinde buluruz:

“Osmanlı ülkesinin Avrupa milletleri arasında ismi Türkiye olup bu kelimenin sonundaki “-iye” edatı da burada tamamen “-istan” edatının karşılığı olduğundan bu Türkistan anlamına gelir. Halbuki biz haritada diğer bir Türkistan daha görürüz ki o da orta ve Kuzey Asya'nın bir kısmı olup İran ve Afganistan'ın kuzeyinde, Rusya'nın doğusunda ve Çin'in kuzeybatısında bulunan geniş bir ülkedir. Bizden hayli uzak olan o Türkistan'la bizim Türkiye arasında ve Türkistan Türk'ü ile bizim aramızda ne gibi bir ilişki ve yakınlık var mıdır? Bu isim ortaklığı nereden geliyor? Eğer oranın halkı ile ilişkilerimiz yalnızca isimden ibaret olsaydı, belki bu ortaklık bizim düşüncemizi (zihnimizi) yorabilirdi. Fakat dilde olan ortaklık ve tarihin verdiği bilgiler bu konuda hiçbir şüphe ve tereddüte yer bırakmıyor.”
(Sami'den aktaran Kushner, 1998, s.57-58).

David Kushner'in de belirttiği üzere tarihe ve dile olan ilgi ile Türkçe konuşan topluluklarla ilişkilerin artması “Osmanlı İmparatorluğu'nun gerek içinde gerekse dışında yaşayan Türkler arasında bir kardeşlik, sevgi duygularını uyandırmıştı” (Kushner, 1998, s.58). Tanınmayan ve karşılaşılmayan kişilere olan dil ve millet birlikteliğinden hareketle oluşan bu sevgi ve kardeşlik duygusu tam da Benedict Anderson'un “hayali cemaat” diye tanımladığı milliyetçi bağlarla ilgilidir. Zira

milliyetçilik, hiç gidilmemiş ve belki de gidilmeyecek olan “hayali coğrafyalarda” yaşayan kişiler ile dil ve ırk bağı aracılığıyla kurulan “hayali cemaat”ın bir üyesi olarak hissetmek anlamına gelmektedir.

Yeni Osmanlıların kimi söylemlerinde görünüşte dinsel olan bir argümanın altında esasında milliyetçi bir düşünce bulunabiliyordu. Bu ideolojik eğilimi, son dönem Osmanlı aydınlarının ve bürokratlarının en önemli kaygısı olan devletin kurtuluşuna dair düşüncelerinde görmek mümkündür. Yeni Osmanlılar yalnızca içeride bir idari reform istemiyorlar, İmparatorluğun uluslararası alanda düştüğü duruma karşı tepki gösteriyorlar ve çözüm öneriyorlardı:

“Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi gibi kimselere göre Osmanlılar, o zamana kadar, Tanzimat yıllarında, Avrupa büyük devletlerinin politikasına pasif bir şekilde, “miskinlikle” karşı koymuşlardı. Bunun üstesinden gelerek ülke teb’asını ve bilhassa kendilerine itimat edilebilecek olan Müslüman halkı, bir direnç hareketine sokmak gerekiyordu. Siyasal fikirlerde bu “seferberlik” isteği, çağdaş milliyetçiliğin yalnız Osmanlı İmparatorluğu’nda değil, hemen hemen gözüktüğü her yerde çıkardığı bir davranış türüdür.” (Mardin, 2004, s.88-89).

Bu *seferberlik* merkezli kurtuluşçu düşünce, dönemin milliyetçiliğine nüfuz etmiş olan sosyal darwinizmin etkileriyle yakından ilgilidir. İttihat ve Terakki dönemi ile erken Cumhuriyet döneminde de oldukça etkili olacak olan sosyal darwinizm fikri; güçlü olan, çoğalan ve ilerleyen toplumların (kültürlerin, milletlerin) ayakta kalacağı, gerileyen ve zayıf olanların ise yok olacağı düşüncesine dayanır ve “hemen hemen bütün Jön Türklerde sosyal darwinizmin belirtilerine rastlanır” (Mardin, 1989, s.220). Namık Kemal’in 1872 yılında yazdığı “Nüfus” makalesi, modern ulus devletlerde görülen bir nüfus artış politikasını sosyal darwinist bir yerden önermesi açısından dikkat çekicidir:

“Biz bugün en büyük vazifemizi fiile getirmek istersek tenasülümüzün (üreme, y.n.) teksirine hasr-ı himmet edercesine çalışmalıyız. Çünkü memalik-i garbiyenin ahalice el-an mevcut olan ve hatta ileride vuku’undan ihtiraz olunan tekessürü (çoğalmayı, y.n.) cihetiyle çektiği veya korktuğu belalardan

birkaç kat eşeddini biz burada nüfusun killetinden (azlığından, y.n.) çekiyoruz.” (Kemal’den aktaran Arpacı, 2015, s.8-9)

Savaşlar ve göçlerin etkisiyle ortaya çıkan nüfus meselesi yalnızca Yeni Osmanlıların değil 19. Yüzyılın Osmanlı bürokrasinin de gündemine yerleşecekti.

Osmanlı İmparatorluğu’nun klasik iskân politikası üç ilke üzerine kuruluydu: *Sürgün*, *şenlendirme* (yani kalabalıklaştırma) ve *yerleştirme* (Erder, 2018, s.27). Genelde “zorunlu göç” biçimde gerçekleştirilen bu üç ilke, ağırlıklı olarak ekonomik gerekçeler ve asayiş nedeniyle yapılmaktaydı. Bununla birlikte zorunlu göçler bir bölgeyi Müslümanlaştırmak için de kullanılıyordu (Erder, 2018, s.37). Fuat Dündar, İttihatçılardan önceki dönemin iskân politikasını şu şekilde özetlemektedir:

“Devlet, İslami fetih arzusuyla, bakir toprakları şenlendirmek ve güvenlik ve düzeni sağlamak için sürgün yönetimine başvuruyordu. Sürgün usulüne göre Devlet, lüzum gördüğü yerlere iskân yapabilmek için “mükellefiyeti olmayan” halkı buldukları yerden başka yerlere nakil ediyordu. Devlet için sorun olan “başıboş halk”, derbentlere iskân edilerek hem ıslah edilmiş oluyor hem de imparatorluk için stratejik önemde olan boğaz ve geçitlerin emniyetini sağlıyordu.” (Dündar, 2015, s.41).

Osmanlı İmparatorluğu’nun bu iskân politikası deneyimi milliyetçiliğin etkisiyle, 19. Yüzyılın sonuna doğru ve sonraki süreçte, özellikle İttihat ve Terakki kadroları tarafından milliyetçi etnisite politikalarının aracı olarak kullanılacaktır.

19. yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu’nda ulus inşa sürecinin birbiriyle ilişkili üç kilit meselesi olan nüfus, iskân ve istatistik konusunda çeşitli kurumların ve idari pratiklerin ortaya çıktığını görüyoruz. 93 *Harbi*’den önceki dönemde, 1857-1860 tarihleri arasında iskân ile ilgili üç önemli hukuksal düzenleme göze çarpmaktadır: “Bu hukuksal düzenlemelerden ilki Osmanlı’ya dış ülkelerden nüfus çekmek için 1857 yılında çıkarılan “Muhaceret Nizamnamesi”; ikincisi, 1858 yılında çıkarılan ve toprakta özel mülkiyete imkân tanıyan “Arazi Kanunnamesi”dir. Üçüncü önemli düzenleme ise küçülen imparatorluk topraklarından iltica eden, önemli bir kesimi “Müslüman” olan eski Osmanlı tebaasının yerleştirilmesini düzenlemek üzere 1860 yılında kurulan “Muhacirin Komisyonu” ile ilgili mevzuattır” (Erder, 2018, s.45-56).

1877-1878 Savaşı'nın yarattığı göç hareketleri de bu mevzuatlara ek olarak yeni göç ve iskân kurumlarının dâhil edilmesinde etkili olmuştur. Bu süreçte “savaşla başlayan büyük göç nedeniyle gelmekte olan muhacirlerin idaresinden sorumlu *İdare-i Umumiyye-i Muhacirin Komisyonu* ve bu komisyona bağlı olmak üzere *İdare-i Hesabiyye-i ve İdare-i Umur-ı İskaniyye* şubeleri kurulmuştur. Komisyonun amacı Ruslarla yapılan savaş atmosferinde Müslümanların hala egemenlik altında bulunan Osmanlı topraklarına göçlerini teşvik ve idare etmektir (Aslan, Yardımcı, Arpacı ve Gürpınar, 2015, s.38).

Modern anlamda ilk genel nüfus sayımı da *93 Harbi*'nin ardından, 1881-82 yıllarında gerçekleştirildi. Öncesinde – Osmanlı Devleti'nin ilk nüfus sayımı olarak da kabul edilen- 1831 tarihli bir nüfus sayımı yapılmıştı ancak bu sayımda sadece erkekler sayılmıştı ve temel amacı vergi meselesi ve asker tespitiydi. 1881-82 yıllarında yapılan sayımda ise kadınlar ilk kez nüfus sayımına dâhil edildiler ve bu sayımda yaş, cinsiyet, medeni durum, etnik ve dinsel aidiyet, meslek gibi Osmanlı nüfusunun bütün demografik ve sosyo-ekonomik göstergelerini ortaya çıkaran bilgiler hedeflenmişti (Aslan, Yardımcı, Arpacı ve Gürpınar, 2015, s.42). Bu dönemde istatistik kurumlarının da temeli atıldı. 1891 yılında *Babiali İstatistik Kurulu* oluşturuldu ve 1897 yılında ilk istatistik yayını yayımlandı (Aslan, Yardımcı, Arpacı ve Gürpınar, 2015, s.44).

İdeolojik bulanıklıklarına rağmen 19. Yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı toplumunda gelişen milliyetçilik ve devlet aklının giderek ulus inşasına doğru evrilmesi, 20. Yüzyılın idarecilerine hem düşünsel ve kurumsal anlamda önemli bir birikim aktaracaktır. 1908 yılından itibaren güçlenen ve 1913 yılındaki *Bab-ı Ali Baskını* ile devlet yönetimine mutlak olarak hâkim olan İttihat ve Terakki kadroları bu birikimin yönünü daha fazla Türk milliyetçiliğinden beslenen nüfus, iskân ve etnisite politikalarına kaydıracaktır. Bu bakımdan İttihat ve Terakki dönemi hem milliyetçiliğin hem de buna bağlı olarak geliştirilen etnisite, nüfus ve iskân politikalarının bütün açıklığıyla ortaya çıktığı bir dönemdir.

3.2. İttihat ve Terakki Döneminde Milliyetçilik, İskân Politikaları ve Demografik Dönüşüm

Yeni Osmanlıların temellerini attığı düşünceler Türkiye’de ulus inşa sürecinin en önemli evrelerinden biri olan İttihat ve Terakki dönemine de kaynaklık etmiştir. Bu anlamda Yeni Osmanlıların ile İttihat ve Terakki hareketi arasında bir “yakın akrabalık ilişkisi” olduğunu söylemek mümkündür. Şerif Mardin bu iki hareket arasındaki bağı şöyle açıklar:

“Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı İmparatorluğu’nda “istibdat”a karşı yönelen ilk siyasi örgüt olmamıştır. Bu cemiyetin tarih içindeki kökleri Yeni Osmanlılar hareketine dayanıyordu. İki grup arasındaki ilişki yalnız amaçlarının birleşmesinden değil, fakat İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Yeni Osmanlılar hareketine dahil olmuş kimselerden yararlanması, sosyal desteğini bir kuşak öncesi belirmiş sosyal kıpırdanmalardan alması ve 1860’larda üretilmiş bir ideolojiyi kendine şiar edinmesinden doğuyordu.”
(Mardin, 1989, s.30).

Tıpkı Yeni Osmanlılar gibi onun bağrından doğan İttihatçı hareket de muhafazakâr, milliyetçi ve liberal tonlar barındıran bir ideolojik formasyona sahipti. İçerisinde Osmanlıcılık ve Panislamizm gibi farklı eğilimleri barındıran İttihatçılar, İmparatorluğun uluslararası alandaki başarısızlıkları artıkça bu eğilimleri terk ederek Türk milliyetçiliğine daha fazla yöneldiler.

Türkiye’de modern devletin oluşumunun ve ulus inşa sürecinin önemli evrelerinden birinin miladı olan *İkinci Meşrutiyet*, Temmuz 1908 tarihinde ordudaki İttihatçı subaylar tarafından gerçekleştirildi. Bu durum II. Abdülhamid tarafından askıya alınan meclisin tekrar siyasal hayata dâhil olması anlamına geliyordu. İkinci Meşrutiyet’in bir diğer önemli sonucu dergiler ve gazeteler üzerindeki yasakların kalkması ile adeta bir basın-yayın patlamasının yaşanması ve bu sayede modern kamusal alanın yeniden doğmasıdır. Anderson’un da vurguladığı üzere basın yayın teknolojileri milliyetçi düşüncelerin yaygınlaşmasında, bireylerin “hayali cemaatler” ile “hayali bağları”nın gelişmesinde ve kendilerini ulusal topluluğun bir parçası olarak hissetmelerinde kritik bir işleve sahiptir (Anderson, 1995, s.47-50). Bu dönemde birçok gazete ve dergi yayın

hayatına katılmış, bunların bazıları kısa sürede kapanırken bir kısmı erken Cumhuriyet döneminde de faaliyetlerine devam etmiştir.

İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile ortaya çıkan görece özgürlük ortamında seçimlere gidildi ve seçime, *İttihat ve Terakki Fırkası* ile daha liberal ve adem-i merkezîyetçi düşüncelere sahip olan *Ahrar Fırkası* katıldı. Seçimi İttihatçılar kazandı fakat yönetimdeki başarısızlıkları nedeniyle muhalefet giderek güçlendi. İttihatçı yönetime muhalif olan farklı gruplar *Hürriyet ve İtilaf Fırkası* altında bir blok olarak birleştiler. İttihat ve Terakki Cemiyeti muhalefetin baskısına son vermek ve otoritesini güçlendirmek için 1912 yılında tekrar seçime gitti: "1912 ilkbaharında yapılan seçimler Türk tarihinde, İTC'nin şiddet ve gözdağıyla çoğunluk sağlamasından dolayı "sopalı" seçim diye bilinir. Sonuç olarak yeni Meclis-i Mebusan, Cemiyet'in itaatkâr bir aleti olmuş, yalnızca bir avuç muhalif aday seçilmişti" (Zürcher, 2010, s.158). Bu seçimler İttihatçı otoriterleşmenin ilk adımıydı.

İkinci adım ise 1913 yılında gerçekleşti. İttihatçılar Ocak 1913'te gerçekleştirdikleri, tarihe *Bab-ı Ali Baskını* olarak geçen hükümet darbesiyle nüfuzlarını daha da arttırdılar ve muhalefeti tamamen susturdular. Enver Paşa önderliğinde gerçekleşen bu darbenin ardından üç isim yönetimde en büyük söz sahibi haline geldi. Bu darbeden sonra ortaya çıkan yönetim biçimine "Enver, Cemal ve Talat "Triumvira"sı (üçlü yönetimi) denilmiştir" (Zürcher, 2010, s.169). Türkiye'de ulus inşası, etnisite, nüfus ve iskân politikaları açısından tarihsel dönüşümlerin yaşandığı 1913-1918 arası döneme bu yöneticiler damgalarını vurdular.

İttihat ve Terakki iktidarının otoriterleşmeye doğru evrilen sürecinin bir başka dönüm noktası da *Balkan Savaşları*'dır (1912-1913). Savaşların ağır kayıplarla sonuçlanması ile toplumsal muhalefetin artmasına İttihat ve Terakki yönetimi daha fazla sıkıyönetim ve otoriterleşmeyle cevap vermeye çalıştı. İdeolojik olarak Türk milliyetçiliğini yükseltme ve yayma stratejileri de yegâne başvurdukları yöntem haline geldi. Bu savaşlarla Osmanlı İmparatorluğu, "Avrupa'daki topraklarının neredeyse tamamını, yaklaşık 4 milyon insanın yaşadığı 150 bin kilometrekareden fazla toprağını yitirmişti" (Zürcher, 2010, s.167). Yine bu savaşların neticesinde "Osmanlı tarihinde Türklerin ilk kez etnik bakımdan nüfusunun çoğunluğunu oluşturmaları" (Zürcher, 2010, s.167) gibi bir etno-demografik sonuç ortaya çıktı. Balkanlarda yaşayan Türk ve Müslüman nüfus grupları Trakya ve Marmara'ya kitlesel olarak göç ettiler. Gayrimüslim nüfusun

yoğun olarak yaşadığı bu bölgelerin etnik yapısının değişmesinde ve buradaki kentlerin İttihatçıların milliyetçi propagandalarının üs merkezlerine dönüşmesinde Balkan Savaşları kritik bir yere sahiptir. Savaşın yarattığı göçlerin etkisiyle Anadolu'daki nüfus daha da homojenleşti ve yönetime hâkim ideolojinin ivmesi de daha fazla Türkçülüğe döndü (Dündar, 2015, s.31). Bu dönemde Balkanlarda gelişen Türk ve Müslüman karşıtı hareket de İttihatçıların milliyetçi söylemlerini sertleştirmeleri için meşru bir motivasyon kaynağı oldu.

Eric J. Hobsbawm'ın milliyetçilik kuramında ulus inşa sürecinin en önemli parçası olan “icat edilmiş geleneklerin” geliştirilmesine dair örneklere de bu dönemde rastlamak mümkündür. “İstanbul'un fethi” etkinlikleri devlet destekli olarak ilk kez (Balkan Savaşları sonrasında ve Birinci Dünya Savaşı öncesinde) 1914 yılında gerçekleştirildi. Bu etkinliklerin zamanlaması Balkan Savaşları'nın yarattığı yıkım aşma çabası olarak da değerlendirilebilir (Çoruk, 2016, s.79-85). Bu tarihte başka bir “icat edilmiş gelenek” örneği ise askeri müzik geleneğine dayanan *Mehterhâne-i Hâkânî*'nin 1914 yılında *Askeri Müze*'de tekrar canlandırılmasıydı (Tekin-Doğrusöz, 2018, s.317). *Mehter*, Cumhuriyet döneminde de milliyetçi ve muhafazakâr siyasi hareketlerin başvurduğu simgesel bir müzik olmayı sürdürecektir.

Etnisite, nüfus ve iskân politikaları açısından İttihatçıların milliyetçi perspektifine baktığımızda, bu kadrolar için çok-uluslu bir yapı “ayrılıkçılık için münbit bir zemin olarak görülmüş, bu yüzden, bu sistemin geleneksel mirasını reddeden standartlaştırıcı ve homojenleştirici” (Yıldız, 2001, s.79) politikalar geliştirmişlerdir. Türklüğün devletin hâkim unsuru olarak görülmesi ve Türkleştirme politikalarının uygulanması bir paradigma olarak bu dönemde tamamen yerleşmiştir. İttihatçıların yayın organı olan *Tanin* gazetesinde, başyazar Hüseyin Cahit Yalçın tarafından yazılan “bu memleketi Türkler zapt etti...Bu memleketi, anasır-ı gayr-i müslimenin hiçbirinin menafi-i mahsusasına baziçe yapamazlar” (H.C. Yalçın'dan aktaran Yetim, 2008, s.80) sözleri, İttihatçı siyasetin coğrafyaya bakışının, “kurucu unsur Türklük ile öteki gayrimüslimler” ikilemi etrafında oluştuğunu görüyoruz.

Bu dönemde gerçekleştirilen zorunlu iskân, göç ve asimilasyon politikaları Trakya ve Marmara başta olmak üzere tüm Anadolu'nun Türkleştirilmesini ve aşiretlerin “medenileştirilmesini” hedefliyordu. İttihatçıların Türk milliyetçiliğinden beslenen ve

ideolojik olarak erken Cumhuriyet döneminde de devam edecek olan etnisite, nüfus ve iskân politikalarını şu şekilde özetleyebiliriz:

“Aslında, imparatorluk dâhilinde Türklük ekseninde bir homojenlik oluşturulmasında iki çizgi ayırt edilebilir. Gayri Türk Müslümanlara yönelik Türkleştirme politikası, zorunlu Türkçe öğretimi, dâhili tehcir (zorunlu iskân), mahalli isimlerin Türkçeleriyle değiştirilmesi ve kamu alanında bu dillerin kullanımının yasaklanması gibi kolektif hafızayı gösteren işaretlerin ortadan kaldırılması, yani özümsemeye dayalı tedbirlerden oluşmaktaydı. İkinci çizgi, Müslüman ve Türk olmayan azınlıklara dönüktü ve asimilasyonun zorluğu oranında şiddete dayalı tedbirlere yaslanmaktaydı. Ayrılcılığın yol açtığı bütünlüğü koruma kaygısı, İttihat ve Terakki'nin Türkleştirme politikalarının moral temelini teşkil etmekteydi.” (Yıldız, 2001, s.82).

Anadolu'nun etno-demografik dönüşümü açısından İttihat ve Terakki yönetiminin önünde iki temel iskân konusu vardı: Mevcut gayrimüslim nüfus ve Anadolu'ya kitleler halinde göç eden Türk ve Müslüman nüfus. Birinci Dünya Savaşına kadar, 1897 ve 1914 yılları arasındaki etnik yapı, nüfus sayımlarına göre şu şekildeydi (Aslan, Yardımcı, Arpacı ve Gürpınar, 2015, s.44; Karpas, 2010, s.400-401):

Dinsel/Etnik Cemaat	1897 Yılı	1906 Yılı	1914 Yılı
Müslüman	14.111.943	15.518.478	15.044.846
Rum Ortodoks	2.569.912	2.822.773	1.729.738
Ermeni Gregoryen	1.042.374	1.050.513	1.162.169
Bulgar	830.189	762.754	--
Rum Katolik	--	60.597	62.468
Rum-Ermeni Katolik	120.479	--	--
Ermeni Katolik	--	90.050	67.838

Protestan	44.360	53.880	65.844
Latin	22.335	20.447	24.845
Yahudi	215.425	256.003	187.073
Maruni	32.426	28.726	47.406
Frenk	--	197.700	--
Toplam	19.050.307	20.897.617	18.520.016

Bununla birlikte Birinci Dünya Savaşı'na kadar gelişen ve özellikle Trakya, Marmara ve Anadolu kıyılarının etno-kültürel olarak dönüşmesi açısından önemli sonuçlar üreten göç hareketleri şunlardı:

“1789-1800 yılları arası 500 bin Tatar, Osmanlı topraklarına göçtü. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından imzalanan Edirne Anlaşması sonrası gerçekleşen Kırım göçü, Anapa ve Poti Ruslar'a bırakılınca başladı. Üçüncü yoğun göç 1860-1864 yılları arasında gelen 400 bin Kırım Tatarı'nın göçüydü. Tatar göçmenleri toplamda (1783-1922 arası) 1.8 milyona erişiyordu. 1859-1879 yılına kadar Kafkasyalı 2 milyon göçmenin ancak 1.5 milyonu Osmanlı topraklarına vardı. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonrası Balkanlar'dan Anadolu'ya tekrar yoğun göçler oldu. Balkanlar'dan 1.5 milyon kişi göç ederken yollarda 300 bin kişi öldü. Ve son olarak, 1912-1913 Balkan Savaşları'ndan sonra 640 bin kişi göç etti.” (Dündar, 2015, s.56)

İttihatçılar bu nüfus yapısına ve devam eden dinamik göç hareketliliğine kendi stratejileri doğrultusunda müdahale etmek için klasik Osmanlı iskân politikası deneyimini de yeniden formüle ederek kullandılar. Bu araçlardan biri sürgündü. Öncesinde yerel ve esnek olarak uygulanan sürgün aygıtı İttihatçılarla birlikte daha çok bir zor aygıtına dönüştü, esnekliğini kaybetti ve “otoriter zorunlu göç aracı merkezden yönetilmeye başladı” (Erder, 2018, s.65). Anadolu'nun etno-demografik dönüşümünü derinden etkileyen 27 Mayıs 1915 tarihinde çıkarılan *Tehcir Kanunu* bu aygıtın en büyük çapta uygulandığı olaylardan biriydi. Kanunun getirdiği zorunlu göç

ve iskân uygulaması ile Ermenilerin yaşadığı Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Elâzığ, Sivas, Trabzon, Ankara, Kastamonu, İstanbul, Edirne, Bursa, Aydın gibi kentlerdeki Ermeni nüfusun varlığı çok büyük oranda sona erdi (Kevorkian, 2015). Vilayat-ı Sitte'den sonra Ermenilerin yaşadığı coğrafyaların başında Marmara çevresi geliyordu. İttihat ve Terakki yönetimi Anadolu'daki gayrimüslim nüfusun demografik ve sosyo-ekonomik varlığını azaltıp buralarda Türk ve Müslüman nüfusu artırmak istiyorlardı. “Rum, Musevi ve Ermenilerin yanı sıra Nasturiler, Süryani ve Keldani gibi gayrimüslimler de sevke tabi tutulmuşlardı” (Dündar, 2015, s.56). Bunlardan boşalan yerleri doldurmak için Balkanlardan ve Kafkaslardan gelen göç dalgasını büyük oranda – bu gayrimüslim toplulukların yaşadığı- Trakya ve Marmara'nın güney ve kıyı kesimlerine yönlendirdiler.

İttihat ve Terakki yönetimi nüfus ve göç hareketlerini yönetmek ve Anadolu'nun etnik kompozisyonunu dönüştürmek için ilgili kurumları da oluşturular ve kanunlar çıkardılar. Bu gelişmelerden biri nüfus kayıt sistemi, diğeri ise göçmenlerin iskânlarıyla ilgiliydi. Bu doğrultuda 1914 yılında *Sicil-i Nüfus Kanunu* çıkarılarak nüfus kayıt sistemi daha da geliştirildi. Kanun ile nüfusa kayıt olma zorunlu hale getirildi ve bireyin kaydedilme biçimi şu şekilde detaylandırıldı:

“Kişinin isim ve şöhreti; Müslümanların dini; Gayrimüslimlerin dini, mezhebi ve hangi cemaate mensup oldukları; baba adı ve doğum yeri; ana adı; kişinin doğduğu vilayet ve kazası; doğum tarihi; ikametgâhı; sanat ve sıfatı; okuryazar olup olmadığı; seçim ehliyeti; askerlik dairesi; erkek nüfusun boy, göz, çehre, bıyık, sakal ve saç rengi; sabit belirtileri; evli ise karısının birden fazla olup olmadığı; anne ve babasının hayatta olup olmadığı; askerlik yaş ve derecesi; güneş ve ay takvimine göre deftere kayıt tarihinin kütüklere yazılması”. (Aslan vs., 2015, s.43).

İskân politikalarını yönetmek üzere ise 1913 yılında Dâhiliye Vekâleti'ne bağlı olarak “Aşair ve İskân-ı Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi” kurumunu oluşturular ve 1916 yılında bu kurumu daha ileri seviyede genişletip teşkilatlandırdılar. Bu kurumun görevi, “*muhacirinin sevk ve tavattunu (bir yerde yerleştirmek) ile aşairin temeddün (medenileşme) umur ve muamelatını ifa eylemek*” (Erdem, 2018, s.168) olarak

belirtildi. Bu kurum 1916'dan itibaren *Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi* ismiyle yeniden teşkilatlandırıldı ve bu isimle görevine devam etmeye başladı.

Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi'nin 1913-1916 yıllarında Balkanlardan gelen muhacirlerle ilgili istatistiki çalışmasında muhacirlerin geldikleri bölgeler ve nüfus miktarı şu şekildeydi (Erdem, 2018, s.183):

Muhacirlerin Geldikleri Bölgeler	1913	1914	1915	1916	TOPLAM
Bulgaristan	57.481	42.319	9.157	3.963	112.920
Yunanistan	68.947	53.718	1.256	6.737	130.658
Sırbistan	46.293	12.363	8.499	100.631	167.786
Karadağ	7.986	9.520	-	758	18.264
Diğer	1645	2.646	-	156	4.447
GENEL TOPLAM	182.352	120.566	18.912	112.245	434.075

Bu göçmenler “çoğunlukla Edirne, Aydın, Balıkesir ve Bursa taraflarına iskân edilmiştir” (Erdem, 2018, s.183). Göçmenlerin bu kentlere sevk ve iskânları ile birlikte özellikle gayrimüslim nüfusun yoğun olarak yaşadığı Trakya ve Güney Marmara'nın etnik yapısı hızla değişmeye başlamıştır. *Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi*'nin görevi yalnızca Balkanlardan ve Kafkaslardan gelen göçmenlerin sevk ve iskânları değildi. Yukarıda da belirtildiği üzere görev tanımlarından biri de “medenileşme” idi ve buradaki hedef ise Anadolu'daki Müslüman aşiretlerdi. Nitekim kurumun isminde yer alan “*Aşair* (aşiretler) kelimesi Arap, Türkmen ve Kürtleri kapsamaktadır” (Erdem, 2018, s.201). Bunlarla birlikte Arnavutlar, Boşnaklar, Çingenerler, Gürcüler, Lazlar, Çerkezler, Türkler, Müslüman Ermeniler ve Müslüman esirlerden oluşan çeşitli nüfus grupları da “yerleşik hayata geçirme”, “medenileştirme”, “iç güvenlik” gibi gerekçelerle iskâna tabi tutuldular. Gayrimüslimlerin zorunlu sevk ile Müslüman göçebelerin iskânı, İttihat ve Terakki dönemi iskân politikasının iki ana yönünü temsil etmektedir: Türkleştirme ve

medenileştirme. Bu iki paradigma, erken Cumhuriyet dönemi etnisite, nüfus ve iskân politikasının da yörüngesini oluşturacaktır.

3.3. Erken Cumhuriyet Döneminde Ulus İnşası, Nüfus ve İskân Politikaları

Erken Cumhuriyet döneminin ideolojik yapısı İttihat ve Terakki dönemi ile önemli süreklilikler barındırır. Bu süreklilik hem ideolojik eğilim ve hem de kadro durumu açısından karşımıza çıkmaktadır. Erik Jan Zürcher'e göre erken Cumhuriyet döneminde yeni devleti inşa eden üst düzey idareciler ile milli mücadeleyi örgütlemeye öncülük edenlerin önemli bir kısmı İttihatçılardan oluşuyordu. Birinci Mecliste İttihatçılar hala çok güçlüydü ve bürokrasi, polis ve ordu büyük ölçüde İttihatçılardan oluşuyordu (Zürcher, 2003, s.107-114). Cumhuriyet'in ilk yıllarında oldukça aktif olan İttihat ve Terakki kadrolarının önemli bir kısmı 1926 yılındaki "İzmir Suikastı"³ yargılanmaları ile tasfiye edildiler (Zürcher, 2003, s.213-249). İttihat ve Terakki kadroları 1926'dan itibaren pasifize edilseler de ideolojileri ve özellikle etnisite, nüfus ve iskân politikaları deneyimleri, erken Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Bu dönemin etnisite politikalarının üç ana hattını nüfus mübadelesi (Türk-Yunan), kültürel ve ekonomik açıdan Türkleştirme politikaları (*Vatandaş Türkçe Konuş!* kampanyaları, *Trakya Olayları*, *Varlık Vergisi*) ve iskân uygulamaları (*1926 ve 1934 İskân Kanunları*) oluşturmuştur.⁴

Cumhuriyet yönetiminin İttihatçılardan devraldığı nüfusun etnik yapısı, İmparatorluk dönemine göre çok büyük oranda gayrimüslimlerden arındırılmış bir yapı arz ediyordu. İmparatorluğun Rum ve Yahudiler ile birlikte üç büyük gayrimüslim nüfus gruplarından biri olan Ermenilerin varlığı 1915 tehciri ile büyük oranda azalmıştı. Rum nüfus da özellikle Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı göç dalgasıyla düşüş yaşamıştı. Kalan Rum nüfusun ciddi bir kısmı da 30 Ocak 1923'te Yunanistan ile imzalanan "Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve

---

³ "İzmir Suikastı" davası, 14 Haziran 1926 yılında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e yönelik bir suikast planının ortaya çıkmasıyla görülen davalardır. Yargılamaların ardından Mustafa Kemal'e muhalif olan birçok isim tasfiye edilmiştir (Zürcher, 2003, s.213-249).

⁴ Bu çalışma esas olarak Güney Marmara ve Bandırma odaklı olduğu için ve buradaki azınlıklar gayrimüslimlerden oluştuğu için bu bölümde ele alınan olaylar seçilirken daha çok söz konusu bölgeyle ilişkili olabileceklerle sınırlanmıştır. Şüphesiz dönemin etnisite mühendisliği ve şiddet olayları ülkenin Batı bölgeleri ile sınırlı değildir. Örneğin 1926-1930 yılları arasında gerçekleşen *Ağrı Olayları* ve *Harekatı* ile 1937-1938 yıllarında gerçekleşen *Dersim Harekatı*, ulus inşasının ve Türkleştirme politikasının bir parçası olarak gelişen olaylardır.

Protokol” ile Yunanistan’a göç etti. Erken Cumhuriyet dönemi nüfus sayımlarına baktığımızda gayrimüslim nüfusun ve Türkçe konuşan nüfusun miktarı şu şekildeydi (Tunçay, 1983, s.1563)⁵:

Anadiller	1927	1935	1940	1945	1950
Türkçe	11.777.810	13.899.073	16.079.000	16.546.481	18.254.851
Ermenice	64.745	57.599	38.000	3.396	52.776
Rumca	119.822	108.727	81.000	9.898	89.472
Yahudice	68.900	42.607	46.000	602	35.786
Türkiye Nüfusu	13.648.270	16.158.018	17.820.950	18.970.174	20.947.188

1932 tarihinde yazılan *İskân Tarihçesi* başlıklı rapor (yazarı belirtilmemiştir) 1923-1929 tarihleri arasında Türkiye’de kabul edilen mübadiller hakkında bilgiler içermektedir. Rapora göre iskân kapsamında kabul edilenlerin sayısı 742.720’dir (Erder, 2018, s.80). Raporun “iskâna tabi tutulanlar” kısmında nüfus miktarları ve bunların kimler olduğu şekilde verilmiştir (İskân Tarihçesi, 1932, s.137):

Nüfus Miktarları	Sıfatları
499,239	Mübadil
172,029	Gayri mübadil
14,312	Harikzede ⁶
35,936	Mülteci
18,430	Yerli ahali
2,774	Şarktan garbe nakledilenler

⁵ Mete Tunçay’a göre 1945 yılındaki sayımda azınlık nüfusun bir önceki sayıma göre ciddi bir biçimde düşük çıkması savaş nedeniyle bazı bildirimlerin yanlış yapılmasından kaynaklanmaktadır (Tunçay, 1983, s.1563).

⁶ **Harikzede:** Yangından zarar görmüş kişi. Evi ve eşyaları yanmış kimse. (<https://www.luggat.com/harik-zede/1/1>)

Bu dönemde 1 milyonu aşkın Rum da Yunanistan'a gitmiş ve burada iskân edilmişlerdir. Yunanistan'a yerleşen mübadil Rumlar mülteci statüsünde kabul edilerek bunun getirdiği uluslararası haklardan yararlanmışlardır (Erder, 2018, s.89).

Bu dönemdeki ulus inşa sürecinin en önemli uygulamalarından birini *dil* alanında görürüz. Dil, etnisite mühendisliğinin hem veri tabanı hem de bu mühendisliğin en büyük hedefidir. *Türk Ocakları* başkanı Hamdullah Suphi'nin 1923 yılında verdiği bir konferansta söylediği “Türkçe konuşan, Müslüman olan ve Türklük sevgisini taşıyan Türk'tür. Biz onda dil birliği, din birliği ve dilek birliği arıyoruz” (Bali, 2017, s.102) sözlerinde ulusal aidiyetin sınırlarını Türklük, Türkçe ve Müslümanlık üzerinden çizdiğini görüyoruz. Bu bakış erken Cumhuriyet döneminin etnisite rejiminin genel mantığını yansıtmaktadır ve bunu hukuki metinlerde de görmek mümkündür. Nitekim *1924 Anayasası*'nda “Türkiye'de din ve ırk ayırt edilmeksizin vatandaşlık bakımından herkese Türk denir” (Kili ve Gözübüyük, 2000, s.138) ibaresi yer alıyordu. “Türklük” üzerinden kurulan ve görünüşte herkesi kapsamayı hedefleyen bu vatandaşlık kavramı kapsayıcı ve koruyucu sonuçlar üretmedi. “Türk vatandaşlığına sahip olan herkesi “Türk” olarak tanımlayan anayasa ve önemli yasal belgelere rağmen, gayrimüslim olan üç ana cemaate (Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler) verilen “azınlık” statüsü, bilhassa 1923'ten itibaren 1950'lerin ortasına kadar geçen dönemde, ikinci sınıf vatandaş olarak etiketlenip ayrımcılığa ve zulme maruz kalmalarına neden oldu” (Aktürk, 2015, s.140). Bu ayrımcılığın dayanak noktalarının başında anadil gelecekti.

Bu dönemde dil alanında oluşan atmosferi ve uygulamaları şu şekilde özetleyebiliriz: Öncelikle yasak ve cezalandırmalarla Türkçe dışında konuşulan diller üzerinde bir baskı ortamı oluşturulmuştur. Örneğin 1925 tarihli *Şark Islahat Planı*'nda Türkçe dışında dil konuşanlara kelime başına para cezası getirilmiştir. Bununla birlikte kamusal alanda da dil üzerinde toplumsal bir baskı oluşturmak için kampanyalar yürütülmüştür. 1928'de başlayan *Vatandaş Türkçe Konuş!* kampanyası da bu hedefe yönelik bir uygulamadır (Aslan, Yardımcı, Arpacı ve Gürpınar, 2015, s.51-52). *Şark Islahat Planı*, Kürt nüfusun yaşadığı kentlerde uygulanmaya yönelik bir plandır ve planın dil yasağıyla ilgili kısmı şu şekildedir:

“Aslen Türk olup, Kürtlüğe mağlup olmaya başlayan Malatya, Elaziz, Diyarbakır, Bitlis, Van, Muş, Urfa, Ergani, Hozat, Erciş, Adilcevaz, Ahlat, Palu, Çarsancak, Çemişkezek, Ovacık,

Hısnımansur, Behisni, Arga, Hekimhan, Birecik, Çermik, vilayet kaza ve merkezlerinde, hükümet ve belediye dairelerinde ve sair müessesat ve teşkilatta, mekteplerde, çarşı ve pazarlarda Türkçe'den başka dil kullananlar, hükümet ve belediye emirlerine karşı gelmek suçundan cezalandırılacaktır.”
(Bayrak, 1993, s.486-487).

1928’de başlayan ve 1930’larda da devam eden *Vatandaş Türkçe Konuş!* kampanyası ise Trakya, Marmara ve Ege’deki gayrimüslim nüfusa yöneliktir. Bu kampanya, gündelik hayatın her yanında uygulanmış ve toplumda ciddi bir milliyetçi heyecan dalgasına neden olmuştur. Gayrimüslimlerin yaşadıkları birçok yerde Türkçe konuşmaya yönelik şiddet olayları meydana gelmiştir. Bu dönemi yaşamış İzmir’li bir iş insanının *Vatandaş Türkçe Konuş!* kampanyası ile ilgili anıları, bu kampanyanın gayrimüslimler üzerindeki etkilerini ve göçe zorlayan tarafını göstermesi açısından önemlidir:

“İzmir’i terk etmeyen ve yerli halkla beraber bir yaşamı kabul eden bu gayrimüslim kişilerin asimile edilebilmeleri için Türkçe konuşmalarının önemi benimsenmişti. Bu sebeple gayrimüslimler (Rum, Ermeni ve Musevi yurttaşlarımız) ile Levantenlerin (Avrupalı melezler diyelim) Türkçe konuşmalarının yaygınlaştırılması kampanyası yirmilerin sonu ve otuzların başında ciddi ciddi ele alınmıştı. İzmir ve İstanbul’da toplumun hareketli olduğu tramvay, vapur iskele ve benzeri yerlere ‘Vatandaş Türkçe konuş’ levhaları asılmıştı. Üç dört nesildir Osmanlı’da ve Anadolu’da yaşamış fakat hala Türkçe konuşamayan yaşlı levanten kalıntısını hala görmekteyiz. ‘Vatandaş Türkçe konuş’ levhaları bir Türkçe konuşma heyecanı yarattı. Türkçe konuşamayanlar ya gocundular ve Türkçeye yöneldiler veya ‘artık Türkiye’de hayat bitti’ dediler ve göçüp gittiler. Fakat pek azı Türkçe öğrenmeye ve konuşmaya direndiler.” (Aktaran Bali, 2017, s.140).

Bu dönemde çıkarılan kapsamlı iskân kanunları da ulus inşası açısından önemli bir aygıttı. İlk önemli iskân kanunu 1926 yılında çıkarıldı. Kanun büyük oranda nüfus

mübadelesiyle gelenlerin iskânını düzenlemeye yönelik olsa da aynı zamanda doğrudan aşiretlerin iskânıyla ilgili maddeler de içeriyordu. Kanun'un ikinci maddesi "Türk harsına dahil olmayanlar"ın ülkeye kabul edilmeyeceğini ifade ediyordu. Üçüncü madde ise aşiretlerin ve göçebelerin gerekli görüldüğü durumlarda nakil ve iskânlarına imkân tanıyordu. Bu maddede kastedilenler Kürt ve Çingene nüfustu (Aslan, Yardımcı, Arpacı ve Gürpınar, 2015, s.57).

Erken Cumhuriyet döneminin en kapsamlı ve etkili iskân kanunu 1934 yılında çıkarılan 2510 sayılı *İskân Kanunu*'dur ve bu kanun geniş çapta uygulanacak bir Türkleştirme politikasına uygun yasal zemin hazırlamaktadır (Aslan, Yardımcı, Arpacı ve Gürpınar, 2015, s.60). 2510 sayılı İskân Kanunu, kültürel Türkleştirme ile nüfus ve iskân politikasının iç içe geçtiği bir etnisite mühendisliği aracıdır ve bu doğrultuda da kullanılmıştır. Kanun, Türk kültürünü merkeze koyarak Anadolu'nun kültürel coğrafyasını yeniden düzenlemeyi amaçlar. Kanun'un 1.2. ve 4. Maddesine bu çerçeveden bakmak mümkündür:

"Madde 1 — Türkiye'de Türk kültürüne bağlılık dolayısıyla nüfus oturuş ve yayılışının, bu kanuna uygun olarak, İcra Vekillerince yapılacak bir programa göre, düzeltilmesi Dâhiliye Vekilliğine verilmiştir.

Madde 2 — Dâhiliye Vekilliğince yapılp İcra Vekilleri Heyetince tasdik olunacak haritaya göre Türkiye, iskân bakımından üç nevi muntıkaya ayrılır. 1 numaralı muntikalar: Türk kültürlü nüfusunun tekâsüfü istenilen yerlerdir. 2 numaralı muntikalar: Türk kültürüne temsili istenilen nüfusun nakil ve iskânına ayrılan yerlerdir. 3 numaralı muntikalar: Yer, sıhhat, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve inzibat sebepleriyle boşaltılması istenilen ve iskân ve ikamet yasak edilen yerlerdir

Madde 4— A: Türk kültürüne bağlı olmayanlar, B: Anarşistler, C: Casuslar, Ç: Göçebe Çingeneler, D: Memleket dışına çıkarılmış olanlar Türkiye'ye muhacir olarak alınamazlar."
(Aktaran Aslan, Yardımcı, Arpacı ve Gürpınar, 2015, s.60).

Bu iskân kanunu ile Türkiye'ye gelen muhacir, mülteci ve mübadillerin gayrimüslimlerden boşalan tarım arazilerine yerleştirilmeleri planlanmıştı (Erder,

2018, s.114). Aynı zamanda Doğu'daki aşiretler, yerleşik hayata geçirme, iç güvenlik vb. gerekçelerle çeşitli bölgelere iskân edilecekti. Dolayısıyla kanun, ulus inşası açısından sorunlu görülen bütün nüfus gruplarına yönelik olarak kullanılacaktı. Nitekim kanunun, coğrafi bölge fark etmeksizin hem *Trakya Olayları* hem de *Dersim Harekâtı* gibi olaylardan sonra da bu coğrafyaları yeniden dizayn etmek için etkin bir biçimde kullanıldığını görüyoruz.

Ulus inşa sürecinde kültürel politikalar kadar ekonominin Türkleştirilmesi de yöneticilerin gündemindeydi. Ekonomide tarihsel olarak gayrimüslim nüfusun ciddi bir birikimi ve deneyimi vardı. 19. Yüzyıl sonundaki veriler sanayide ve ticarete gayrimüslim nüfusun ciddi bir ağırlık olduğunu göstermektedir. 1915 yılındaki sermayenin ve emeğin etnik dağılımına baktığımızda da benzer tablonun devam ettiğini görüyoruz (Akgönül, 2007 s.76):

Gruplar	Sermaye Yüzdesi	Emek Yüzdesi
Müslüman Türkler	% 15	% 15
Rum Ortodokslar	% 50	% 60
Ermeniler	% 20	% 15
Yahudiler	% 5	% 10
Yabancılar	% 10	% 0

İttihat ve Terakki'nin Türkleştirme politikalarına rağmen Cumhuriyet'in ilk on yılında ekonomide gayrimüslimler önemli bir yer kaplıyordu. Örneğin 1928 yılında ülkede 9 Türk sigorta şirketi ve büyük ölçüde azınlıkları çalıştıran 44 yabancı şirket bulunuyordu (Akgönül, 2007 s.76). Dolayısıyla ekonominin Türkleştirilmesi henüz tamamlanmamış bir projeydi. İskân Kanunu ile birlikte aynı yıl ekonominin Türkleştirilmesi açısından kritik bir dönemeç olan *Trakya Olayları*'nın (21 Haziran- 4 Temmuz 1934) ortaya çıkması bu projenin tamamlanması açısından önemli bir rol üstlenecektir.

Trakya hem savaşlar nedeniyle Balkanlar'dan gelen hem de mübadeleyle kabul edilen Türk ve Müslümanların sistematik olarak yerleştirildikleri bir iskân bölgesiydi (Bali, 2009, s.426-429). İttihat ve Terakki döneminde bölgede uygulanan iskân politikası

erken Cumhuriyet döneminde de devam etmiş ve bölgedeki gayrimüslim nüfus giderek azalırken Türk ve Müslüman nüfus artmıştı. Buna rağmen 1934 yılında hala bölgede az da olsa bir gayrimüslim nüfus buradaki kentlerin sosyo-ekonomik yaşamında varlık gösteriyordu. İşte Trakya’da gerçekleşen ve başta Yahudiler olmak üzere gayrimüslimlere yönelik şiddet olaylarını ifade eden *Trakya Olayları* bölgede kalan son gayrimüslim nüfusun burayı terk etmesinde son derece etkili olmuştur.

Trakya Olayları, Türkçe konuşmayan nüfus üzerindeki baskının yükseldiği bir dönemde meydana geldi. 1928 yılından itibaren devam eden *Vatandaş Türkçe Konuş!* kampanyaları 1934 yılı mayıs ayında şiddetlendi. Haziran ve Temmuz aylarında Yahudi ev ve işyerlerine kitlesel saldırılar meydana geldi. (Bali, 2017, s.244-245). 2510 sayılı *İskân Kanunu* ile *Trakya Olayları*’nın art arda gelmesi tesadüfi değildir. *Vatandaş Türkçe Konuş!* kampanyaları, *İskân Kanunu* ve *Trakya Olayları*, Türkiye’de ulus inşasının bir parçası olarak gerçekleştirilen Türkleştirme politikalarının üç kritik aracı olarak öne çıkmaktadır. Rıfat N. Bali, *İskân Kanunu* ile *Trakya Olayları* arasındaki ilişkiyi şu sözlerle açıklamaktadır:

“*Trakya’daki Yahudi yerleşim merkezlerine yapılan saldırıların meydana gelmesine yol açan kıvılcım İskân Kanunu idi. Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaşayan Kürtleri yoğun bir şekilde yaşadıkları bu bölgeden çıkarıp başka bölgelere yerleştirmek amacını güden 2510 sayılı İskân Kanunu, 14 Haziran 1934 tarihinde kabul edildi. Kanun aslında Kürtleri hedef alarak hazırlanmıştı, ancak azınlıkların asimile edilmeleri amacıyla yoğun olarak yaşadıkları bölgelerden göçe zorlanıp başka bölgelerde iskân edilmelerini de amaçladı. Trakya bölgesi bu açıdan özel bir önem arz etti. Geçmişte birçok kere işgale uğramış olan Trakya’da meydana gelebilecek muhtemel bir savaşa karşı Boğazlar’ın ve bölgenin askerî açıdan tahkim edilmesine başlandı. Bu nedenle bölgede yaşayan ve daima kuşku ile bakılan azınlıkların buradan uzaklaştırılmaları tasarlandı. Buna ek olarak Trakya’da yerleşik Yahudi tacirlerin ve tefecilerin bölgedeki köylüler ve küçük esnaf üzerinde kurduğu hâkimiyet de bölge halkını rahatsız ediyordu.” (Bali, 2017, s.246).*

Bali'nin analizi 1930'larda artık Doğu ya da Batı'da farklı dini gruplara uygulanan iskân politikasının esas ölçütünün Müslümanlık değil Türklük olduğunu göstermektedir. Aynı iskân kanunu farklı din ve etnik kimlikten gruplar için aynı amaç doğrultusunda kullanılmıştır. Farklı etnik grupların ve dillerin Türk kültürü ve Türkçe içinde erimesini sağlamak olarak özetleyebileceğimiz bu politikanın bir de ekonomik boyutu vardır. Burada da yine aynı *İskân Kanunu* bir bölgedeki iktisadi varlığın Türkleştirilmesiyle sonuçlanan olaylara zemin hazırlamıştır. Trakya'nın etno-demografik ve ekonomik açıdan Türkleştirilmesini amaçlayan *Trakya Olayları*'nın sonucunda başta Yahudiler olmak üzere bölgedeki çok sayıda gayrimüslim vatandaş buradaki kentleri terk etmişler, mallarını ve mülklerini ya geride bırakmış ya da değerinin çok altında satmak zorunda kalmışlardır.

Ekonominin Türkleştirilmesi açısından erken Cumhuriyet döneminin son büyük olayı 1942 yılında gerçekleştirilen *Varlık Vergisi*'dir. 11 Kasım 1942 yılında çıkarılan Kanun, azınlıkların ekonomik varlıklarının vergi olarak alınmasını amaçlamıştır. Dönemin Başvekili Şükrü Saraçoğlu'nun *Varlık Vergisi*'ni savunurken söylediği şu sözler, uygulamanın bu amacını ortaya koymaktadır:

“Ancak şu var ki, bazı kimseler, yirmibeş yıldır dünyada ve Türkiye’de olup biten muazzam değişiklikleri henüz layıkile kavramamış görünüyorlar. Açık söyleyelim ki, bunların çoğunu, yabancı tebaası ferdler değil, fakat Osmanlı İmparatorluğu’ndan bize miras kalan, henüz tasfiye edemediğimiz adı Türk bir takım kimseler teşkil eder. Milli Türk rejimi, ırk ve kan esasları üzerine kurulu bir milliyetçilik politikasından uzaktır. Bu itibarla Osmanlı saltanatından bize miras kalmış bu Tanzimat zihniyetli adamların tasfiyesinden bahsederken maksadımız, sadece bir ruh tasfiyesinden ibaret kalır. Bu topraklarda çalışan her adam, hele pasaportunda Türk devletinin koruyucu damgasını taşıyorsa, Türk menfaatleri öyle istediği zaman, iyi niyetlerini açığa vurmak, onları ispat etmek zorundadır. Bu şekilde hareket edildiği zaman, büyük olduğu kadar şefkatli de olan Türk devleti onlara lüzumlu yardımı esirgiyecek değildir. (...) Türkiye’de kazandığı servetin bir kısmını Türk yurdunun müdafaası uğrunda harcamaktan

esirgeyenler için yapacak iki şey kalıyor: Tebaalarımızsalar kolları sıvayıp kazma sallamak, yabancı iseler bu diyardan gitmek!” (Saraçoğlu’ndan aktaran Bali, 2017, s.445-446).

Nitekim *Varlık Vergisi* mükelleflerinin nicel dağılımına baktığımızda gayrimüslim mükelleflerin toplam mükellefler içindeki oranı %87 idi. Müslüman mükellefler ise %7’lik bir oran oluşturuyorlardı (Aktar, 2014, s.154).

Türkiye’nin ulus inşa sürecine erken Cumhuriyet dönemi odaklı olarak baktığımızda şu sonuca ulaşmak mümkündür: Bu dönemde uygulanan etnisite, nüfus ve iskân politikaları, İttihat ve Terakki döneminde başlatılan kültürel ve iktisadi Türkleştirmenin ideoloji ve pratiklerini devam ettirmiştir. Her ne kadar sayıları Osmanlı dönemine göre ciddi bir biçimde azalsa da Cumhuriyet döneminde varlıkları devam eden son gayrimüslim gruplar göçe zorlanmış ve mübadele anlaşması ile boşalan bölgelere Türk ve Müslüman gruplar yerleştirilmiştir. Dil ve vergi uygulamaları ile oluşan baskı ortamı gayrimüslimlerin göç etme hareketliliğini daha da teşvik etmiştir. Özellikle Marmara, Ege ve Trakya ile bu bölgelerin kıyı kesimleri -yani gayrimüslimlerin yoğun yaşadığı merkezler- bu açıdan iskân hareketliliğinin en fazla yaşandığı yerler olmuşlardır.

4. GÜNEY MARMARA KIYILARINDA ULUS İNŞASI, NÜFUS VE İSKÂN POLİTİKALARI

4.1. Güney Marmara Kıyılarının Tarihsel Demografisi

Osmanlı İmparatorluğu döneminde ülkenin kıyıları ve adaları gayrimüslim nüfusla özdeşleştirilmişti. Hatta deniz kıyıları ve adalarda yaşayan gayrimüslimler ile Anadolu'daki gayrimüslimler arasında bile bir kültürel ayırım olduğu düşünülebilirdi. Dolayısıyla kıyıların kendine özgü etno-kültürel coğrafyalar olduğu kanıksanmış bir durumdu. 1889 yılında basılmış bir coğrafya ansiklopedisindeki “Anadolu” maddesinde yer alan şu ifadeler, bu kanıksanmayı yansıtması açısından örnek olarak verilebilir:

“Yukarıda zikr olunan Adalar ve bazı iskeleler Hıristiyanları istisna olundukları halde, Anadolu’da sakin bulunan Hıristiyanlar’ın, vatandaşları olan Müslümanlardan farkı yalnızca mezhepçe olup, lisan ve cinsiyetçe Müslümanlar’dan hiçbir farkları yoktur. Binaenaleyh, bunlara dahi “Hıristiyan Türk” denilebilir.” (Aktaran Deringil, 2007, s.95).

Bu ifadeler, hem 19. Yüzyılın sonunda *Türklük* eksenli bir milliyetçiliğin ortaya çıktığını hem de bu milliyetçiliğin “Gayrimüslim-Hıristiyan kıyıları” ile “Türk-Müslüman Anadolu” arasında bir ayrımı gözettiğini ortaya koyması açısından önemlidir. 19. Yüzyılın sonunda, Anadolu'nun yükselen milliyetçi düşünceler açısından Türklükle özdeşleştirildiği bir dönemde bile kıyıların kültürel özgünlüğe sahip olduğu düşüncesi kendini koruyabilmişti.

Bu kıyı coğrafyalarından biri olan Güney Marmara, Osmanlı İmparatorluğu'nun iki büyük sancağını içine alan stratejik bir konuma sahip sahayı kapsamaktadır. Bunlar *Karesi* (Balıkesir) ve *Hüdavendigar* (Bursa) sancaklarıdır. Bu iki önemli sancak arasında Marmara Denizi'nin güney kıyılarını oluşturan Mudanya, Erdek, Gönen, Kapıdağ Yarımadası ve Bandırma gibi önemli yerleşim yerleri bulunmaktadır. Bandırma, Erdek ve Gemlik körfezleri de bu şeridin önemli kıyı noktalarıdır. Bunlar arasında hem coğrafi hem de etno-kültürel benzerlik açısından Bandırma'ya en yakın

merkez Erdek'tir. Her iki kıyı kenti de gayrimüslimlerin yoğun olarak yaşadığı yerlerdir. Bölgenin haritası şu şekildedir (**Harita:** Ozil, 2016, s.16):

Ryan Gingeras, *Dertli Sahiller* başlıklı çalışmasında Güney Marmara'nın askeri ve sosyo-ekonomik stratejik konumunu şu sözlerle anlatmaktadır:

“Marmara'nın güney sahili, başkentten, içeriye ve dışarıya olan haberleşme ve taşımacılığın doğu hatlarını içinde barındırıyordu. Göçmenler, askeri birlikler ve ticaret akışı, kara ya da deniz yoluyla Anadolu hinterlandında kolayca taşınabilmekte, daha sonra, bölgenin biri Bandırma, diğeri İzmit'teki iki ana demiryolu başlangıcından birine aktarabilmekteydi. Taşra başkentlerinin her biri ve bir dizi küçük pazar kasabası, işlek bir yol ağıyla birbirine bağlıydı. Bahçecik Ermenileri ve Gönen'deki Kuzey Kafkasyalılar gibi taşra cemaatleri, sınırlarını fazla düşünmeksizin bölge boyunca hareket eder, çalışır ve kendi aralarında evlenirdi.” (Gingeras, 2015, s.12.)

Gingeras'ın da belirttiği üzere bölge hem demiryolu hem deniz yolu ile Marmara'dan Anadolu'ya geçişin bağlantı noktasıdır. Bu bağlantı ve ulaşım ağı olağan zamanda ticaret için oldukça elverişli bir durum yaratmıştır. Aynı ulaşım ağları savaş dönemlerinde ise ülke dışından gelen göçmenlerin Anadolu'ya sevk edilmesinde kullanılmıştır.

Güney Marmara Osmanlı'nın son dönemi ve erken Cumhuriyet döneminde nüfus, göç ve iskân hareketlerinin en yoğun yaşandığı coğrafi alanların başında gelmektedir. 19. Yüzyılın ikinci yarısında bölgede yaşanan ilk önemli göç hareketliliği Rusya'nın politikalarıyla oluşan 1864 tarihli *Büyük Çerkez Göçü*'ydü. Bu göç dalgası ile Güney Marmara kıyılarında Bandırma'ya 13.630, Mudanya'ya 10.498, Gelibolu'ya 4.463 göçmen gelmişti (Erdem, 2018, s.95). Bölgede Müslüman nüfusun artmasında etkili olan bu göçten itibaren özellikle savaşların etkisiyle buradaki göç hareketliliği *Nüfus Mübadelesi*'ne (1923) dek devam etmiştir.

Bölgenin Türk ve Müslümanlarla birlikte Rum, Ermeni ve Yahudilerin de yer aldığı heterojen etno-demografik yapıya sahip olması milliyetçiliğin yükselmesiyle burayı etnisite mühendisliğinin odak noktalarından biri haline getirmiştir. Göçlerin yoğun olduğu dönemde bölge, Çerkezler ve Arnavutlar başta olmak üzere Kuzey Kafkasya'dan gelen Türk ve Müslüman göçmen gruplara ev sahipliği yapmıştır. Bununla birlikte bölge tarihsel demografi açısından İstanbul'dan sonra gayrimüslimlerin en yoğun yaşadığı merkezleri içine almaktadır. Gingeras'ın belirttiği üzere "Güney Marmara, bu yüzyılın başında, Anadolu'daki en büyük iki yerli Hıristiyan cemaatine, Ermeni ve Rumlara da ev sahipliği yaptı (Gingeras, 2015, s.3.)." Bu bölgede yer alan merkezlerden Gemlik'in nüfusunun %92'si, Mudanya'nın % 69'unu, Erdek'in % 80'ini, Ayvalık'ın % 98'ini ve Bandırma'nın % 25'ini Rumlardan oluşturuyordu (Ozil, 2016, s.28).

Güney Marmara coğrafyası başkent İstanbul ile ekonomik bağın en yoğun olduğu bölgeydi. Deniz ulaşımı sayesinde bir nevi İstanbul'un semtlerinden biri olan buradaki liman kentleri hem İstanbul'un sosyal ve ekonomik yeniliklerine hızla kavuşuyor hem de İstanbul'u farklı sektörler (başta bağcılık, şarapçılık ve zeytincilik olmak üzere) açısından besliyordu. Ayşe Ozil, *Anadolu Rumları* başlıklı çalışmasında 19. Yüzyılda Güney Marmara'nın genel durumunu ve İstanbul ile olan sosyo-ekonomik bağını şu sözlerle anlatır:

“Güney Marmara’da yer alan bu kasaba ve köyler Bursa’yla olduğu kadar İstanbul ile de bağlantılıydı, hatta dönemin temel ulaşım biçimi deniz yolu olduğundan Bursa’dan çok İstanbul’un bir banliyösü durumundaydılar. Nitekim Erdek (Artaki), Kapıdağı (Kizikos) ve Marmara Adaları uzun dönem idari olarak Galata’ya bağlı kalmış, ancak 19. Yüzyılın sonlarında Hüdavendigar vilayetinin bir parçası olmuştu. Bu bölge ekonomik açıdan da İstanbul’a bağlıydı. Güney Marmara kasabalarındaki Rum tüccarlar, İstanbul’a deniz seferleri olmasından memnuniyetle söz ederlerdi. Gerçekten de 1890’ların başından itibaren Mudanya, Bandırma (Panormos) ve Gemlik limanlarından başkente günlük seferler vardı. Bölgede üretilen tarımsal ürünler bu limanlardan İstanbul’a yollanırdı. Ayrıca Gemlik’in balıkçıları, mevsim açıldığında İstanbul Boğazı’na ve Karadeniz’e çıkarlardı. Hem Gemlik’in hem Erdek’in başlıca gelir kaynağı olan zeytin de İstanbul’da ve Karadeniz bölgesinde satılır, bağlarıyla meşhur Erdek, İstanbul’a şarap gönderirdi.” (Ozil, 2016, s.21-22).

Bölgenin en önemli merkezleri Bursa ve Balıkesir’di. Bu merkezlerden Bursa, Osmanlı Devleti kurulduğu dönemde Hıristiyanların Türk nüfusla ilk karşılaştığı yer olması ve devlete başkentlik yapması açısından ayrıca önemlidir. 17. Yüzyıl Anadolu’suna dair en önemli kaynaklardan biri olan Evliya Çelebi, *Seyahatname*’sinde, bu bölgedeki seyahatleri sırasında Güney Marmara bölgesinde gördüğü Rum yerleşimlerini anlatır ve Bursa’nın iskelesi Mudanya’yı büyük ölçüde Rumlar tarafından iskân edilmiş bir yer olarak betimler (Ozil, 2016, s.20). Dolayısıyla 17. Yüzyıla dair kaynaklar bölgenin toplumsal yapısının önde gelen topluluklardan birinin Rumlar olduğunu işaret etmektedir.

Güney Marmara’nın tarihsel demografisini ve etnik yapısını anlamak için öncelikle nüfus sayımlarına bakmamız gerekmektedir. Bölgenin 1881-1914 yılları arasındaki nüfus yapısına baktığımızda Bursa’nın merkezi olduğu Hüdavendigar Vilayeti’nde nüfusun yaklaşık % 10-15’ini Rumlar oluşturuyordu. İzmir ve Karadeniz’den sonra Anadolu’nun üçüncü büyük Rum nüfusu burada yaşıyordu (Ozil, 2016, s.27-28). Balıkesir ve Bursa ile birlikte bu merkezlerin arasında yer alan Erdek ve Kapıdağı’nın

nüfus yapıları, Bandırma'nın yakın çevresinin etno-kültürel yapısını anlamak açısından önemlidir. 1831 sayımlarında azınlıkların yoğun olarak yaşadığı Erdek, Bandırma ve Kapıdağı gibi kıyı merkezleri Cezayir-i Bahri Sefid sancağı içindeyken buralar 1881-82 sayımında Karesi Sancağı içerisinde yer almıştır.

-1831, 1882 ve 1914 Tarihli Nüfus Sayımlarına Göre Balıkesir Nüfusunun Etnik Dağılımı (Karpaz, 2010, s.225-391):

Dinsel / Etnik Grup	1831 Yılı	1881-1882 Yılı	1914 Yılı
Müslümanlar	7.649	110325	156092
Rumlar	756	1960	2655
Ermeniler	-	1800	2963

- 1831, 1882 ve 1914 Tarihli Nüfus Sayımlarına Göre Erdek Nüfusunun Etnik Dağılımı (Karpaz, 2010, s.225-391) :

Dinsel / Etnik Grup	1831 Yılı	1881-1882 Yılı	1914 Yılı
Müslümanlar	620	3070	15232
Rumlar	1426	29165	31035
Ermeniler	-	18	1094
Yahudiler		-	303

- 1831, 1882 ve 1914 Tarihli Nüfus Sayımlarına Göre Bursa Merkez Nüfusunun Etnik Dağılımı (Karpaz, 2010, s.225-391):

Dinsel / Etnik Grup	1831 Yılı	1881-1882 Yılı	1914 Yılı
Müslümanlar	10.532	89663	111301
Rumlar	2.159	21286	24048
Ermeniler	2800	5826	7124
Yahudiler	627	2584	3687

Nüfus sayımlarında görüldüğü üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde bölgenin tarihsel, sosyal ve ekonomik açıdan önde gelen merkezleri olan Bursa,

Balıkesir, Erdek'te gayrimüslimler önemli bir demografik ağırlık taşıyordu. Bu demografik yapı şüphesiz bölgenin gündelik yaşamında da sosyal bir karşılık buluyordu. 1830 yılında Batı Anadolu'yu gezerek notlar alan Fransız seyyahlar J.F. Michaud ve J.J.F. Poujoulat'ın bölgeye dair gözlemlerinin yer aldığı *İzmir'den İstanbul'a Batı Anadolu 1830* isimli seyahat kitabı, dönemin sosyal yaşamına dair bilgiler içeren birincil kaynakların başında gelmektedir. Michaud ve Poujoulat, Ağustos 1830'da Erdek'te misafir oldukları bir Rum ailesi hakkında şu bilgileri vermektedir:

“Erdek'e döndüğümüzde gece bastırmişti. Türk askeri bizi kaldığımız Rum evinin kapısına kadar getirip bıraktı. Ev sahibimiz papaz, aksakallı, nur yüzlü bir ihtiyardı. Bize çubuk, karpuz ve rakı ikram etti. Az sonra da yemek zamanı geldi; ortaya yüksekliği ancak diz boyuna gelen yuvarlak bir masa çıkardılar. Ev sahibimiz bizimle yemedi, hemen arkamızda oturup bizi izledi, karısı ve kızı bize hizmet edebilmek için hep ayakta beklediler. Doğrusu Kyzikos şarabını da hiç esirgemediler. İçtiğimiz şarabın Bozcaada şarabından geri kalır bir yanı yoktu. Ev sahibimiz bir Kudüs hacısı olduğunu söyledi. Bu Rumlar, hatta Müslümanlar arasında bile saygı duyulan bir sınıftı. Konuşmamız daha sonra Erdek, yönetim ve halkın yaşam biçimi üzerine devam etti. Ev sahibimiz Erdek'in önemli mülk sahipleri arasında yer almaktaydı, ilginç bir ailesi vardı.” (Michaud- Poujoulat, 2015, s.263)

Michaud ve Poujoulat'ın çevreye dair gözlemleri ise Erdek'in etno-kültürel yapısını yansıtmaktadır. Bölge Türkler ve Rumların birlikte yaşadığı ve farklı cemaatlere ait inanç merkezlerinin yan yana yükseldiği bir toplumsal yapıya sahiptir:

“Daha sonra düşüncelerimle baş başa kaldım. Komşu binadan karmaşık sesler duyuluyordu. Pencereden bakınca seslerin bir Rum okulundan geldiğini anladım. Bütün öğrenciler aynı kitaptan aynı yeri okuyor, hep bir ağızdan aynı kelimeleri tekrar ediyorlardı. Türk ya da Rum bütün ilkokullarda böyle bir eğitim yöntemi benimsenmişti. Baktığım pencereden Erdek'in en

önemli camisi ve Rum kilisesi görülmekteydi. Caminin göğe uzanan minaresi yanında kilisenin mütevazı kubbesi; bir yanda Kuran'ın tepeden bakan egemen tavrı, öte yanda İncil'in alçakgönüllüğü... İki kültürün yan yana oluşu, dindarlığa, her iki dinin içten inananları tarafından desteklenen bir tür olumlu yarışma havası katmıştı.” (Michaud- Poujoulat, 2015, s.263)

Michaud ve Poujoulat'ın aşağıdaki gözlemleri ise hayli ilginçtir. Seyyahlara göre farklı gruplar arasında sosyal bir soğukluk görülmektedir ve böyle bir toplumdan gelecek beklemek anlamlı değildir:

“Bu zavallı Rumların hepsi de Avrupa'dan uzanacak bir yardım eli beklentisi içindeydiler, bizi kurtuluş ordusunun öncüleri olarak değerlendirdiklerini bilmem söylemeye gerek var mı? Erkekler bizimle görüşmeye cesaret edemediklerinden eşlerini yanımıza gönderiyorlardı. “Bizi kurtarmaya ne zaman geleceksiniz?” diye soruyorlardı. “Sabırlı olun” dedik. “Uzun zamandır acı çekiyoruz” dediler. “Dağların ardında daha doğmamış günler var. O günlerin birinde kurtulacaksınız ama beklemeniz gerekiyor” dedik. Daha doğrusu bu konuşma buradaki ev sahibimizle aramızda geçti, burada kimseyi ikna edemedim. Halkın yarısı umutsuzluğa mahkûm olmuş bir imparatorluk nasıl gönenç içinde olabilir? Hazırlanan reform hareketinde bile yaraya merhem olabilecek tek bir şey yok! Dolaştığım yerlerde Rumların durumlarını değiştirmek için sabırsızlık göstermelerine sadece sefalet içinde olmalarının neden olmadığını fark ettim. Türkler ve Rumlar arasında öyle bir sevgisizlik, öyle bir soğukluk var ki, bu durum ancak bazı hayvanların birbirlerine duydukları ölümcül düşmanlıkla kıyaslanabilir. Kötülüğü ortadan kaldırmak için doğanın yasalarını değiştirmek gerekir. Türkler, Yahudiler, Ermeniler ve Rumlardan oluşan bir toplum, ilk bakışta La Fontaine'mizin dana, keçi, koyun ve aslandan oluşan toplumuna benziyor. Böyle bir toplumdaki nasıl bir -gelecek beklenebilir ki?” (Michaud- Poujoulat, 2015, s.273-274)

19. yüzyılda bölgeyi gezmiş Bulgar seyyahlardan Nikola Naçov'un 1879 yılında Bursa ve kıyılarına yaptığı seyahatinden aktardıkları da bölgenin toplumsal yapısına dair önemli bilgiler içermektedir. Naçov'un ilk ziyareti Bursa'nın kıyı kasabası olan Mudanya'ya olmuştur. Naçov, Mudanya'nın demografik yapısı hakkında şu bilgileri aktarır:

“Mudanya yaklaşık iki yüz evden ibaret küçük bir köy. Nüfusu, Hıristiyan olan Karamanlı Rumlardan oluşuyor. Bunların güya vaftiz edilmiş Türkler olduğu söylense de, bu inanılası bir şey değil. Ancak görünüş açısından Türklerden hiçbir farkları yok. Bunları birbirinden ayırt etmek de çok zor.” (Naçov, 2009, s.16)

Seyahat notlarının devamında Mudanya'dan Bursa'ya faytonla geçtiğini belirten Naçov, faytonda kendisiyle birlikte iki Rum ve bir Türk'ün olduğunu ve faytoncunun da Arap olduğunu aktarır (Naçov, 2009, s.16). Naçov'un Bursa'ya girerken yaptığı gözlemlerden aktardıkları ise Fransız seyyahların Erdek hakkında verdiği bilgilere benzerdir:

“Bursa'ya yaklaşık bir saat uzaklıktaki Çekirge Köyü kenarından geçtik. En sonunda bağ ve güzel bahçeler arasında kente girdik. Rum Aziz Yuhanna Kilisesi ile Karamustafa Hamamı'nın yanından geçtik. Artık saat gece yarısını gösteriyordu. Etraftaki gürültülü sokaklarda sadece Türk, Ermeni, Rum ve Yahudi görülüyordu.” (Naçov, 2009, s.17)

Naçov'un, Balıkesir'in Susurluk Köyü'ne dair gözlemleri, 19. Yüzyılın ikinci yarısında Güney Marmara'da bir köy hayatına dair bilgiler içermesi açısından önemlidir. Naçov, burada yaşayan farklı grupların ortak toplumsal yaşam nedeniyle nasıl benzeştiğini anlatarak kimin Hıristiyan kimin Türk olduğunu anlamının zor olduğunu belirtir:

“Susurluk Köyü'nde iki yüz otuz hane vardı, bunların yüz ellisi Karamanlı Rum ve sekseni Türk'tü. Burada birkaç Karlovolu Türk muhacir gördük. Herhalde çok iyi birileri olduklarından ta buralara kadar kaçmışlar. (...) Türkler, zeybektir, Karamanlıların giysileri de böyledir. Öyle ki, kimin Hıristiyan, kimin Türk olduğunu anlamamız olanaksız. Hepsi Türkçe

konuşuyordu, hatta dış görünüşleri bile aynıydı. Yunanlar güya zengin ve eğitilmişler, ama Karamanlıları tamamen yazgılarına terk etmişler. Oysa bir ara, dillerini aşılıyarak bizleri uygarlaştırmak istiyorlardı.” (Naçov, 2009, s.30)

Güney Marmara’ya dair bilgilerin yer aldığı hatırat içerisinde bölgede görev yapmış Osmanlı Devleti memurlarına ait olanlar da bulunmaktadır. Osmanlı Devleti’nin birçok vilayetinde görev almış Doktor Şerafettin Mağmumi (1869-1927) görev aldığı yerlerle ilgili birçok anısını kaleme almıştır. 1894-1895 tarihlerinde Bursa çevresinde bulunan Şerafettin Mağmumi’nin seyahat hatıralarının (Bursa’nın kıyısı olan) Mudanya’ya dair bölümleri şu şekildedir:

“Burada geçirdiğim dört gece pek rahat ettim. İşimizi gücümüzü bitirip avdet edince balkona çıkar, yemeği orada yer, yatıncaya kadar kalırdım. Medar-ı iştigal pek çok eğlenceler vardı. En hoşu saat onbirde birçok Rum familyaların kayık ve sandallara binerek sahilde boydan boya dolaşmaları idi. Bir kısmı kaç üstüne mezeleri dizmiş. Rakısını konyağını koymuş. Hem içerler, hem şarkı okurlar ve bu kabilden olanlar karşılaşıncaya kayıklar rampa ederek birbirlerine içki takdim eylerlerdi.” (Mağmumi, 2010, s.90-91)

Şerafettin Mağmumi’nin aktardıkları 19. Yüzyılın sonunda da bölgede gayrimüslim nüfusun yerini koruduğunu göstermektedir. Bu bakımdan 19. Yüzyılın çeşitli evrelerinde *Fransızlar* (1830), *Bulgarlar* (1879) ve *Türkler* (1894) tarafından yazılmış üç hatırat örtüşmektedir. Şerafettin Mağmumi’nin Mudanya’daki yapılar hakkında verdiği bilgiler ise şu şekildedir:

“Gemlik Körfezinin sahil yeminine uzanmış öksüz bir kasaba olup dört bin nüfusu havidir. (...) Kasabada sekiz cami ve mescit, dört kilise, üç otel, iki ipek fabrikası, iki eczahane ve deniz üzerinde bir salhane mevcuttur. Cesim ve müteaddid hanlar bulunuyorsa da şimendifer yapılmasıyla hal-i muattaliyettedir. Kasabanın nihayet-i şarkıyesinde ve istasyon hizasında vapur iskelesi var. Çarşı içinde bir ikinci kadim iskele bulunuyorsa da metruktür. (...) Kasabanın ve daha doğrusu

kasabanın medar-ı iştigali ipekçilik, bağcılık ve zeytinciliktir.”
(Mağmumi, 2010, s.93)

Şerafettin Mağmumi, Mudanya dışında yine gayrimüslim nüfusun yoğun olarak yaşadığı başka bir kıyı kenti olan Erdek’i de gezmiştir. Mağmumi’nin Erdek’e dair gözlemleri şu şekildedir:

“Kasabanın manzarası güzeldir. Bir vapur oyu mesafede ufacak bir ada var. Üzerinde doktor Makridi tarafından imtiyazı alınmış “Yanos” a müşabih müşhil bir maden suyu ve bir ılıca varmış. Açıklarda Paşa Limanı ve Marmara adaları kara Biga sahili görünüyor. Hatt-ı basar Tekfur Dağı sahiline dahi hayal meyal erişiyor. Erdek’te ticaret-i mahalliye zeytincilik ve bağcılıktır. Rakı ve konyak imalatı kesir olup hatta Aleksî Kotronî Efendi’nin üç imbikli cesim fabrikasının ma’mulâtı her yerde mazhar-ı rağbet olmuştur. Bunlardan başka ahalinin sille-i maişeti ziraat ve granit taşı yüzündendir. Kapıdağı şibh-i ceziresi granitten pek zengin olup hemen serapa bu taştan müteşekkil dense caiz.” (Mağmumi, 2010, s.122-123)

Nüfus sayımları ve hatıralardan edindiğimiz bilgilere göre Güney Marmara yalnızca Rumların değil Ermeni nüfusun da yaşadığı bölgelerin başında gelmektedir. Raymond H. Kévorkian ve Paul B. Paboudjian’ın 1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermeniler isimli çalışmalarında aktardıkları bilgilere göre 1913-1914’te Patrikhanenin yaptığı nüfus sayımına göre Güney Marmara’da, özellikle Balıkesir ve Bandırma’da yoğunlaşan ve sayıları 20.006 olan bir Ermeni topluluk bulunmaktadır. Kévorkian ve Paboudjian’ın aktardıklarına göre Balıkesir’de Ermeniler Ali Fakiye mahallesinde yoğunlaşmıştı ve burada üç okula ve Surp Asdvadzadzin Kilisesi’ne sahiptiler. Yine Erdek’te iki Ermeni İlkokulu ve bir de kilise bulunuyordu. Aydıncık’ta iki okul ve Surp Harutyun Kilisesi ile birlikte burada 1470 Ermeni nüfus yaşıyordu (Kévorkian ve Paboudjian, 2012, s.162-163).

Kévorkian ve Paboudjian söz konusu çalışmalarında Güney Marmara’nın bir diğer merkezi olan Bursa’da yaşayan Ermeniler hakkında da bilgi verirler. Ermeni Patrikhanesinin yaptığı sayıma göre 1915’ten önce Bursa merkezde 10.000, Orhangazi’de 22.209, Gemlik’te 12.100, Karacabey’de 3.218, Mustafakemalpaşa’da

1.016 ve Orhaneli’de 4.225 Ermeni nüfusu yaşamaktaydı. Ermeniler buralarda toplam 22 kiliseye sahiptiler (Kévorkian ve Paboudjian, 2012, s.162-163).

Nüfus sayımları ve hatıralardan hareketle 19. yüzyılda Güney Marmara’nın etno-demografik, sosyal ve ekonomik yaşamına baktığımızda bölgenin Müslüman ve gayrimüslimlerin yaşadığı heterojen bir bölge olduğunu söylemek mümkündür. Bazı merkezlerde gayrimüslimler nüfusun ağırlığını oluştururken (örneğin Erdek) bazı merkezlerde ise (örneğin Balıkesir) Müslümanların yoğun olduğunu söylemek mümkündür. Burada dikkat çekici olan nokta bölgenin kıyılarına yaklaştıkça gayrimüslim nüfusun arttığı, iç kesimlerde ise Müslüman nüfusun yoğun olduğu yönündedir.

4.2. Güney Marmara Kıyılarında Etnisite, Nüfus ve İskân Politikaları

Osmanlı Devleti’nin son döneminde yükselen milliyetçilik gayrimüslimlerin yoğun olarak yaşadığı Güney Marmara’yı derinden etkilemiştir. Bununla birlikte özellikle 93 *Harbi*’nin (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) bir sonucu olarak Balkanlardan, Kırım’dan ve Kafkasya’dan gelen Türk ve Müslüman göçmen gruplarının yarattığı etki, bölgeyi sosyal ve demografik açıdan daha da hareketlendirmiştir. Rusya ile yapılan savaşın etkisiyle 1878’den itibaren Anadolu’ya bir muhacir akını olmuş ve İstanbul’a gelen göçmenler vapur ve gemilerle Güney Marmara’nın çeşitli merkezlerine (Bandırma, Gemlik, Edremit, Mudanya, Yalova, Erdek) sevk edilmiştir (İpek, 1999, s.107).

Bu dönemde Osmanlı’nın göç ve iskân siyaseti, savaş ve ekonomik sebeplerle Müslüman nüfusun azaldığı yerlere Türk ve Müslüman göçmenleri yerleştirmek şeklindeydi. Bursa başta olmak üzere Güney Marmara’nın tamamı muhacirlerin iskânı için tercih edilen yerlerden biri olarak görülüyordu. Bu süreçte “bazı köyler yok olmuş, kasabalardaki Müslüman nüfus azalmıştı. Böylece, bazı yerleşim birimlerinde Müslüman nüfusun Hıristiyan nüfusa olan nisbeti Türklerin aleyhine değişmiştir. Ülkeye gelen göçmenler bu gibi yerlere yerleştirilerek dengenin tekrar sağlanmasına teşebbüs edilmiştir. Mesela, 1882’de İstanbul’da Müslüman nüfusun Hıristiyanlara olan nisbeti azaldığı müşahade edilince, şehrin civarında mevcut boş miri ve vakıf arazilerinin ücretsiz olarak Müslüman göçmenlere tahsisi irade buyurulmuştur. Bu irade gereği Şumnu göçmenlerinin Rami çiftliğinde iskânı gerçekleştirilmiştir.

Bursa'nın Gemlik kasabasında da aynı amaçla göçmen iskân edilmeye çalışılmıştır (İpek, 1999, s.158).”

Güney Marmara, 19. Yüzyılın sonunda savaşlar nedeniyle gelen Türk ve Müslüman muhacirin en fazla yerleştirildiği coğrafyaya dönüşmüştür. Özellikle Hüdavendigâr Vilayeti öne çıkan iskân bölgelerinden biri olmuştur:

“Hüdavendigâr Vilayeti, en çok göçmen yerleştirilen bölgelerin başında gelmektedir. 1885 yılında bu vilayetteki göçmenlerin toplam sayısı 81.252 kişidir. (18.919 hane) Bu muhacirlerin 26.263 (6.342 hane) nüfusu Rumeli göçmeni ve 9.215 (2.147 hane) nüfusu Çerkes olup 29.886 (6.609 hane) kişilik muhacir grubu ise vilayet dâhilinde müteferrik olarak iskân edilmiştir. Ayrıca, 398'i Mihaliç'e, 15'i Gönen'e ve 1.577'si Karesi merkez kazasına gönderilmek üzere vilayete 1990 Pomak muhaciri gelmiştir. Hüdavendigâr Vilayeti'nin 1874'teki nüfusu 838.494'ü Müslim, 191.750'si gayr-i müslim olmak üzere 1.030.244 kişidir. 1877-1891 tarihleri arasında 162.028'i İstanbul'dan olmak üzere vilayete 189.028 göçmen sevk edilmiştir. Bu göçmen sevkiyatının sonucu olarak vilayetteki nüfus artışı ülke nüfus artış oranının üzerine çıkmış ve vilayetin nüfusu 1890'lı yıllarda 1.626.869'a yükselmiştir.” (İpek, 1999, s.185-186).

Bursa'nın merkezi olduğu Hüdavendigâr Vilayeti yalnızca muhacirlerin iskân edildiği bir bölge değil aynı zamanda Anadolu'nun çeşitli yerlerine gönderilecek muhacirlerin sevk güzergâhlarından biriydi. Anadolu'ya gönderilecek göçmenler önce Gemlik, Mudanya ve Edremit'teki iskelelere sevk ediliyordu (İpek, 1999, s.185). Bu merkezlerden de devletin etnisite ve iskân politikası açısından uygun görülen yerlere nakilleri gerçekleştiriliyordu. 19. Yüzyılın iskân politikasında Batı Anadolu'daki merkezleri *Müslümanlaştırma* politikası uygulanan bir yöntemdi.

Güney Marmara'ya muhacirlerin yerleştirilmesinin başlıca amacı buradaki Müslüman-gayrimüslim nüfus dengesini Müslümanların lehine olacak şekilde dönüştürmekti. Bu iskan politikasının bir diğer amacı buradaki arazileri değerlendirmekti. Hazineye ait arazilerin bir kısmı muhacirlerin iskânına açıldı ve

buralara Türk ve Müslüman muhacirler yerleştirildi. Bölgeye büyük miktarda göçmen gruplarının yerleştirilmesi çeşitli sosyal gerilimleri de beraberinde getirmiştir. Örneğin bölgedeki Hıristiyanlar, göçle gelen muhacir Çerkezlerin kendilerine zarar verdikleri gerekçesiyle devlete şikâyetle bulunmuşlardır (İpek, 1999, s.187). Bununla birlikte “iskân memurlarının dikkatsizliği ve kayıtsızlığı neticesinde yerli ahalinin tasarrufunda bulunan arazilere de göçmen yerleştirilmiştir. Bu durum arazi sahipleri ile göçmenler arasında çatışmaların çıkmasına sebep olmuştur.” (İpek, 1999, s.187-188). Ryan Gingeras, *Dertli Sahiller* kitabında milliyetçilik, sosyo-ekonomik faktörler, çeteleşme ve İttihatçı kadroların politikaları ile bu sosyal gerilimlerin hızla artarak bölgede etnik temelli şiddeti nasıl tırmandırdığını anlatır (Gingeras, 2015). Dolayısıyla şiddet, zamanla etnisite politikalarının etkin bir aygıtına dönüşecektir.

Hüdavendigâr Vilayeti'nin birçok noktasına muhacirler gönderilmiştir. Bölgeye sevk edilen muhacirlerden Bursa ve Balıkesir'deki iskân merkezlerine gönderilenlerin nüfus dağılımı aşağıdaki gibidir (İpek, 1999, s.186):

Sancak	Kaza	Nüfus	Toplam
Bursa	Bursa	27.312	66.350
	Gemlik	3.749	
	Mihaliç	16.128	
	Kirmastı	19.161	
Karesi	Balıkesir	20.465	46.220
	Bandırma	14.585	
	Gönen	8.769	
	Edremit	1.766	
	Kemer	164	
	Bigadiç	136	
	Sındırgı	335	

Bu merkezlere yerleştirilen muhacirler gittikleri yerlerde onlarca köy ve mahalle kurarak bölgeye yerleştiler. Muhacirler yalnızca Bursa'da 30 köy kurdular ve bölgenin bugüne uzanan kalıcı toplumsal aktörüne dönüştüler (İpek, 1999, s.189-190).

19. Yüzyılın sonu geldiğinde Güney Marmara'nın birçok noktasında etno-demografik yapı dönüşmüştü. 1876-1895 arasında 1.000.000'dan fazla muhacir Osmanlı topraklarına gelmişti (İpek, 1999, s.228) ve bunların azımsanmayacak bir kısmı Güney Marmara'ya yerleştirildiler. Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri* isimli çalışmasında bu dönemdeki göçlerin yarattığı demografik etkiyi şu sözlerle değerlendirir:

“Bu göçler neticesinde, Bulgaristan Eمارeti ve Şarki Rumeli'nin nüfus yapısı değişmiştir. Özellikle, 1875'den önce Şarki Rumeli'de Müslümanların büyük çoğunluğu meydana getirmelerine rağmen bu göçler neticesinde bölgedeki çoğunluk Hıristiyanların lehine değişmiştir. XIX. Yüzyılda göç hareketi Osmanlı Devleti'nin karakterini değiştirerek birçok milli devletin ortaya çıkmasına zemin hazırladı. Öte yandan Rumeli'deki Türk göçü zaten Anadolu'da çoğunlukta olan Türk unsuruna ezici bir sayısal üstünlük verdi. Bu durum ona, diğer gruplar üzerinde kendi dil ve kültürel damgasını vurmasına imkân tanıdı. XIX. Yüzyılın sonlarında Anadolu ve Rumeli'de Osmanlı Devleti'nin elinde kalan topraklar açık bir Türk karakterine büründü. Devletin göçmenlere çeşitli yardımlarda bulunması, muafiyetler tanınması neticesinde dinç ve dinamik kalan göçmen kitlesi Anadolu'nun yerli ahalisi yanı sıra Balkan Harbi, Birinci Cihan Savaşı ve İstiklal Savaşı'nın asker kaynağını teşkil edecektir.” (İpek, 1999, s.228).

İpek'in belirttiği üzere bu iskân faaliyeti söz konusu merkezleri Türkleştirdi ve etno-demografik ivmeyi ciddi bir biçimde Türk ve Müslüman yönüne doğru çevirdi. Bölgede uygulanan etnisite, nüfus ve iskân politikaları İttihat ve Terakki döneminde de devam etti. Nitekim bu dönemde “zorunlu iskân ve asimilasyon 1913-1914 yılları arasında İttihat ve Terakki yönetiminin iç-siyasetinin kurucu ögesi haline gelmiştir” (Aslan, Yardımcı, Arpacı ve Gürpınar, 2015, s.47). Fuat Dündar, İttihat ve Terakki yönetiminin bölgedeki etnisite mühendisliğine veri sağlamak amacıyla yaptıkları gizli nüfus sayımlarından hareketle Hüdavendigâr Vilayeti'nin bu dönemde geçirdiği etno-demografik dönüşümü şu sözlerle anlatır:

“Elimizde verileri tam olan tek vilayet Hüdavendigar’dır. Müslümanların başta, Musevi, Protestan, Katolik, Ermeni ve Rumların diğer sütunlarda yer aldığı verilere göre Müslümanlar toplam nüfusun 1914’te % 74 (resmi verilerde bu oran % 77’dir), 1915 Ağustos’unda % 84,2’sini teşkil etmektedir. Bu süre zarfında, 8’i karışık 18 Ermeni karyeden geriye hiçbiri kalmaz. 57.508 Ermeni nüfustan geriye sadece 522 Ermeni kalmıştır; bunlar da Bursa merkez (213 kişi), Kirmasti (128 kişi) ve Karacabey (154 kişi) merkezlerindedir. 27’si karışık 54 Rum köyünün, hemen hepsi İttihatçı nüfus politikasından etkilenmiştir. 5 kıyı köyü tamamen, diğerleri de kısmi olarak boşalmıştır. Tüm bu nüfus operasyonları, nüfus memurları tarafından nüfus cetvellerine şöyle yansıtılmıştır: nakli mekân edilen Rum, çıkarılan Rumlar, sahillerden sevk edilen Rumlar, ihraç edilen Ermeni, Ermenilerden tahliye edilen karyeler, çıkarılan Ermeniler vb.” (Dündar, 2010, s.152-153).

İttihat ve Terakki’nin bu dönemdeki genel iskân stratejisi Rum ve Ermenileri kıyılardan uzaklaştırıp bu grupları Türk ve Müslümanların yoğun olarak yaşadığı iç kesimlere doğru göndermekti. Örneğin 1917 Mart’ında Ayvalık’ta yaşayan Rumlar, Balıkesir, İzmir, Bursa, Bergama ve Soma’nın iç kesimlerine gönderildiler. 1 Nisan’da da 5.000 Ayvalık Rum’u Denizli’ye sevk edildi (Dündar, 2010, s.242). Bu strateji ilk başta askeri gerekçelerle limanların güvenliğini sağlamak gibi görünse de sahillerden iç kesimlere göç ettirilen gayrimüslimlerin buraları terk edecekleri belliydi ve nitekim öyle de oldu. Terk etmeyenlerin ise zamanla iç kısımlarda asimile olacağı düşünülüyordu.

Zorunlu sevk ve iskânlarla birlikte 1914-1922 yılları arasında gerçekleşen yangınlar da bu dönemde nüfus ve etnisite politikalarını anlamak açısından dikkat çekici bir yerde durmaktadır. Suavi Aydın, Taylan Esin ve Zeliha Etöz’ün *1916 Ankara Yangını: Felaketin Mantığı* başlıklı çalışmalarına yazdığı “Bir İmha Yöntemi Olarak Yangın” başlıklı sunuş yazısında, bu dönemde özellikle Ermeni ve Rum mahallerinde çıkan yangınların şaibeli olduğunu belirtir (Aydın, 2015, s.23). Bu dönemde Anadolu’nun birçok yerinde yer alan gayrimüslim köy ve mahallelerinde çıkarılan yangınların

başlıca amacı, tehcir ettirilen Ermenilerin geri dönüşünü önleyecek biçimde mekânsal ve kültürel hafızayı yok etmektir.

Bu dönemde Güney Marmara iç ve kıyı kesimlerinin çeşitli merkezlerinde (Bursa, Erdek, Ayvalık ve çalışmanın sonraki bölümünde ele alınacak Bandırma yangınları) köy ve mahalle yangınlarına rastlıyoruz. Buraların tam da etnisite, nüfus ve iskân politikalarının da hedefinde bulunan bölgeler olmaları söz konusu yangınların üzerine eğilmeyi zaruri hale getirmektedir. Bu yangınlardan biri Bursa Orhangazi'ye bağlı Yeniköy Karyesi'nde 23-24.08.1915'te gerçekleşti. Orhangazi 1910'da toplam 22.209 Ermeni'nin yaşadığı bir yerdi (Kévorkian, 2015, s.792). Osmanlı arşivinde yangınla ilgili olarak “emval-i metruke vaz ve hıfz olunan kilise derununda (içinde) ateş zuhur ederek hanelerin yekdiğerine mülâsık olmasına” (Esin-Etöz, 2015, s.71) bilgileri yer alıyordu. Esin ve Etöz'ün de belirttiği üzere (sahipsiz, terkedilmiş mallar anlamına gelen) “emval-i metruke” ifadesi yangının tehcirden sonra gerçekleştiğini göstermektedir (Esin-Etöz, 2015, s.71-72).

Bölgedeki bir başka yangın 1917 yılının Nisan-Ağustos ayları arasında Ayvalık'ta meydana gelmiştir. Ayvalık, Güney Marmara'da Rumların en yoğun yaşadığı merkezlerden biriydi. Arşivde bu yangınla ilgili olarak da “Ayvalık'daki cihet-i askeriye ait zeytin yağlarını nakletmek üzere gelen arabacıların...sabunhane-i askeriye civarında kain emval-i metrukeden boş bir kahvehanede yaktıkların ateşten zuhur ettiği” (Esin-Etöz, 2015, s.79) bilgisi yer almaktadır. Tıpkı Bursa'da olduğu gibi buradaki yangında *emval-i metrukede* yani terkedilmiş yapılarda meydana gelmiştir. Ayvalık gibi Güney Marmara'da Rumların nüfus ağırlığını oluşturduğu Erdek'teki yangın ise 27.08.1917'de meydana geldi. Yangın öylesine şiddetli gerçekleşmişti ki, yangından üç sene sonra, 1920 yılında hazırlanan bir raporda “iki bin hane kadar tahmin olunan Erdek kasabasında bundan üç sene evvel sahilden zuhur eden harik camileri, kiliseleri, hanları, hamamları, otelleri ve en güzel haneleri yakarak kasabanın bin beşyüz parça mebanisini hak ile yeksan eyledikten sonra sönmüş ve üzerinde sazdan ve çöpten üç beş yüz kulübe kalmış” (Esin-Etöz, 2015, s.81) ifadeleri yer alıyordu.

1920'ler geldiğinde Güney Marmara'daki gayrimüslimlerin ciddi bir kısmı bölgeden ayrılmıştı. Onlardan boşalan yerlere 19. Yüzyılın sonundan itibaren aşama aşama Balkanlar, Kırım ve Kafkasya'dan gelen Türk ve Müslüman göçmen grupları

yerleştiriliyordu. Etno-demografik dönüşüm 1920’lerde nüfus mübadelesi ile büyük oranda tamamlanacaktı. Doğu Trakya ve İstanbul ile birlikte Marmara ve özelde Bursa 1920’lerde nüfus mübadelesi ile gelen mübadillerin en fazla yerleştirildikleri yer oldu (Bruneau, 2018, s.250). Edirne’den sonra en çok mübadil yerleştirilen iki kent Güney Marmara’da yer alan Bursa ve Balıkesir’di. Türkiye’ye mübadele yoluyla gelen mültecilerden 33.138’i Balıkesir’e, 32.075.2’i Bursa’ya yerleştirildi (Arı, 2000, s.113). Bu etno-demografik dönüşüm mübadeleden dört yıl sonra gerçekleşen Cumhuriyet’in ilk nüfus sayımında da görülmektedir.

-1927 nüfus sayımında Güney Marmara’daki önemli merkezlerin etnik gruplara göre dağılımı şu şekildedir (1927 Umumi Nüfus Tahriri, 1929, s.45-48):

Merkez	Türkçe	Rumca	Ermenice
Bursa	123.698	54	44
Gemlik	17.024	688	-
Karacabey	29.433	112	-
Mudanya	12.809	566	-
Orhangazi	15.122	4	-
Balıkesir	133.098	50	-
Ayvalık	15.979	382	-
Edremit	39.083	264	1

Sayım sonuçlarında da görüldüğü üzere Osmanlı döneminde bölgede yaşayan gayrimüslim nüfusun varlığı büyük ölçüde sona ermişti. Bursa ve Edremit (burada da yalnız 1 kişi) dışında hiçbir merkezde Ermeni kalmamışken, Rumların da çoğunluğu bölgeden ayrılmıştı. Geriye kalan az sayıda Rum ise sonraki süreçte gerçekleşecek *Vatandaş Türkçe Konuş!*, *Trakya Olayları* ve *Varlık Vergisi* gibi olay ve uygulamalarının doğrudan ya da dolaylı etkisiyle bölgeyi büyük oranda terk etmek zorunda kalacaktı.

4.3. Güney Marmara Kıyılarında Ulus İnşası, Demografik Dönüşüm ve Tanıklıklar

Güney Marmara’da ulus inşa sürecinde gerçekleşen nüfus, etnisite ve iskân politikalarının yaşamlar üzerindeki etkilerini görebileceğimiz en önemli bilgiler tanıkların anlatılarında yer almaktadır. Herkül Millas’ın *Göç: Rumlar’ın Anadolu’dan Mecbur Ayrılışı (1919-1923)* kitabında derlediği tanık anlatıları o dönemde azınlıkların yaşadıklarına birinci ağızdan ışık tutmaktadır. Kitapta yer verilen Bursa Rumlarından Patra Vasiliados, 1922’de değişen hayatlarını şu sözlerle anlatmaktadır:

“O sıralar daha gençtim, 38 yaşındaydım. Kocam bir Türk çocuğunu arabamızı getirmesi için yolladı. Bir arabaya bindik, Mudanya’ya gidiyorduk. Bir valiz dolusu elbise ile kaçıyorduk. Evimizi her zamanki gibi derli-toplu bırakmıştık. Çocuklar toplanana kadar gümüş eşyalarımızı bir çantacığa doldurmuştum ama çanta gemide çalındı. Bizi, daha Bursa’dan çıkmadan, Acemler mevkiinde durdurdular. Yunanlı subaylar Mudanya’ya gitmemize izin vermiyor, “Kios’a gidin” diyorlardı. Kocam istemiyordu. Arabadan inip onlara yalvardım. “Ben Mudanyalıyım. İsterseniz başkalarına da sorun. Buraya kızımı almaya geldik” dedim. Sonunda halimize acıyıp Mudanya’ya girmemize izin verdiler. Bursa’dan sabahleyin çıkmış, üç saat içinde Mudanya’ya varmıştık. Kız kardeşimin evine gittik. Ertesi gün yörenin ileri gelen kişileri geldi, kocama kaçmamamızı, kalmamızı söylediler. Bütün bunları duyan kocam: “Paraları almaya gidiyorum” diyerek Bursa’ya geri döndü. (...) Türk komşularımız kocamı evlerine almış. Kocam o gece onların evinde kalmış. Sabahleyin herkes işe giderken kocam da evden çıkmış. Hanımlarla beraber, tek başına aynı evde kalamazdı. Gidip fırının karşısındaki bir kahvehaneye oturmuş. Tam kahvesini içtiği sırada çeteler ona yaklaşıp: “Kumandan seni istiyor” demişler. Komşular: “Sakın ona bir şey yapmayın. 30.000 lira da istesenez size verir” deseler de çeteler kimseyi dinlemeyip kocamı Bursa’nın dışında bir dağa götürmüşler. (...) Dağa vardıklarında kocamdan para

istemişler. Kocam da tanıdığı bir Fransızın imalathanesine giderlerse para alabileceklerini söylemiş. Ama çeteler kabul etmemiş. Kocam dua ettiği sırada tanıdık Türk çocuklarının geçtiğini görmüş. Onlara: Buğday aldığım ortakçılara gidip 3.000 lira para getirin” diye tembihlemiş. Çocuklar yolda ortakçılara rastlamışlar. Ortakçılar kocamın çeteler tarafından öldürüldüğünü, köpekler yemesin diye gömmeye gideceklerini sanmışlar. Çetelerle buluşan ortakçılar kocamın serbest kalmasını istemiş. Çeteler kocamı serbest bırakmadan önce her şeyini almışlar, hatta elbiselerini bile, onu çıplak bırakmışlar.”
(Millas, 2014, s.147-148.)

Mirsini Kapsali'nin anlattıkları Ryan Gingeras'ın *Dertli Sahiller* kitabında anlattığı çeteleşmenin doğurduğu etnik şiddeti doğrular niteliktedir. Bu dönemde Güney Marmara'da oluşan çeteler için zaten kırılğan ve korumasız bir hayata sahip olan gayrimüslimler başlıca hedef haline gelmiştir (Gingeras, 2015).

Bölgede savaş öncesi ile sonrası arasındaki değişim çok açıktır. Balıkesir Rumlarından Mirsini Kapsali'nin savaştan önce Balıkesir'deki yaşamlarına dair anlattıkları bu bağlamda okunabilir:

“Sessiz ve sakince yaşıyorduk. Balıkesirimiz öyle ünlü, önemli bir yer değildi. Ama herkes hayatını yaşıyor, isteyen çalışıyordu. Her şeyimiz vardı. Türklerin arasında az sayıda Hıristiyan idik. Mahallelerimiz ayırdı: Türk mahallesi, Hıristiyan mahallesi. İki mahallenin arasında kalan evlerse karışıktı. Yörenin tüm çocuklarıyla olduğu gibi Türk çocuklarıyla da oynardık. Aramızda sevgi vardı. (...) Okulumuz kilisenin bahçesindeydi. Okulda Yunanca harfleri öğreniyor ama konuşmuyorduk. Her yerde; hem evde, hem de dışarıda Türkçe konuşurduk. Güzel bir hayat sürüyorduk. Bostanlara gider, salıncak kurar, şarkılar söylerdik.” (Millas, 2014, s.91-91.)

Balıkesir’de savaştan önce süregelen barış ve sosyal uyum içindeki yaşam savaşın etkisiyle dramatik bir biçimde değişmiştir. Mirsini Kapsali, Türk-Yunan savaşıyla birlikte değişen hayatlarını şu sözlerle anlatır:

“Korkuyor gitmek istiyorduk. Korkuyorduk. Başımıza geleceklerden habersizdik. Bir sürü insan yürüyerek Edremit’e gitti. Bütün malları bırakıyor, ellerine bir bohça alıp yollara düşüyorlardı. Bandırma’ya kadar gittik. Bekliyorduk. Kimse bizi almıyordu. Türkler bize: “Evinize gidin tren yolu yok, bozulmuş” diyordu. (...) Evlerimize gittik. On gün içinde Yörükler geldi. (...) Komşularımız Türkler bize bir zarar vermedi. Yörüklerse Hıristiyan evlerinde bulduklarını çalıp, yağma etmeye koyuldular. Beni ve tüm ailemi otel sahibinin biri evinde saklıyordu. Adam bizi seviyor, başımıza kötü bir şey gelsin istemiyordu.” (Millas, 2014, s.92-93.)

Mirsini Kapsali’nin hayatı, karısı Rum olan bir Türk subayının onu koruma altına almasıyla kurtulur. Kurtulma sürecinde anlattıkları şu şekildedir: “Hiçbir neden olmaksızın öldürüyorlardı. (...) Annem, erkek kardeşim, kız kardeşim, üç tane de kuzenim hepsi öldürülmüştü. Önce erkekleri, sonra diğerlerini öldürüyorlardı. Daha sonra kızları seçmeye başladılar. 200 kadar kızını bir kenara ayırdılar. Biri gelip elimden çekti: “Otur, seni kurtarmak istiyorum.” dedi. Gittiler. (...) On gün Gönen’de kaldık. Ben subayın çamaşırlarını yıkıyor, ona bakıyordum. Oysa bana durmadan İstanbul’a gideceğimizi söylüyor, onun çocuğu olacağımı söylüyordu” (Millas, 2014, s.95).

Güney Marmara kıyılarında yaşayan tanıkların anlattıkları, savaşın, nüfus, etnisite ve iskân politikalarının yarattığı şiddet ortamının birinci ağızdan yansımalarını göstermesi açısından önemlidir. Güney Marmara etno-demografik dönüşümü esasında Anadolu’nun tamamının nasıl dönüştüğünü göstermektedir zira aynı politikalar benzer etkiler üretmiştir. Bu dönemde yaşanan etnik dönüşümü ve politikaların yarattığı demografik etkileri görebileceğimiz tarihi kıyı kentlerinden biri de Bandırma’dır.

5. BANDIRMA'DA ULUS İNŞASI, İSKÂN POLİTİKALARI VE DEMOGRAFİK DÖNÜŞÜM

5.1. Bandırma'nın Tarihsel Demografisi, Sosyal ve Ekonomik Yapısı

Bandırma, Güney Marmara'da yer alan bir liman kenti olarak tarihi Paleolitik çağlara dek uzanan bir yerleşim yeridir. Kentin tarihi ismi Yunancada *Panormos* olarak bilinmektedir ve anlamı "korunaklı liman"dır. Demir Çağı (M.Ö. 1200-525) ile birlikte Bandırma, bölgesel olarak Balkanlar, Ege ve Anadolu'nun arasında gelişen göç hareketliliğinin etkilendiği bir yer olmuştur (Bakır, 2018, s.28). Liman olma özelliği ve coğrafi konumu, Bandırma'nın bir ticaret merkezi olmasında etkili olmuş ve bu durum sosyo-kültürel olarak da kenti zenginleştirmiştir.

Kentin doğal olarak güvenli bir liman konumunda olması, bu konumun getirdiği iktisadi imkânlar ve coğrafi olarak Bursa, Balıkesir, Çanakkale ve İstanbul gibi önemli kent merkezlerinin ortasında yer alması, Bandırma'yı siyasal iktidarlar için cazip hale getirmiştir. Tarih boyunca Yunan, Pers, Roma ve Bizans, Karesi ve Osmanlı gibi birçok devletin hâkim olduğu Bandırma, tarihsel olarak Güney Marmara'daki kültürel çeşitliliğin merkezlerinden biri olmuştur.

Bandırma, uygarlık tarihi açısından Daskyleion ve Kyzikos antik kentlerinin bir parçasıdır. Daskyleion antik kenti, Bandırma'nın Ergili Mahallesi sınırları içerisinde yer alır. Buradaki ilk yerleşimin kökenleri M.Ö. 8 yüzyıla kadar uzanır. Helenistik döneme kadar kentin demografik yapısını Phryg'ler (Frig) oluşturur (Karaöz, 2018, s.48). M.Ö. 7. Yüzyılda Lydia hâkimiyetine giren kent, M.Ö. 6. Yüzyılda Pers hâkimiyetine girer. Anadolu'da *Zerdüştlik* dinine ait olan arkeolojik kalıntılardan iki tanesinin Daskyleion antik kenti sınırlarında bulunması (Hekimoğlu, 2018, s.41) Bandırma'nın bir parçası olduğu antik bölgeyi kültür tarihi açısından önemli hale getiren unsurlardan yalnızca biridir. Bu bağlamda Bandırma'nın tarihsel temellerinde önemli bir yer tutan uygarlıklardan biri Perslerdir.

Persler M.Ö. 6. Yüzyılın ortalarından M.Ö. 330 tarihine kadar Anadolu'da hüküm sürmüşlerdir ve bu süreçte Daskyleion antik kenti Hellespontiake Phrygia Satraplığı'nın idari merkezi olmuştur (Karaöz, 2018, s.47). Bu dönemde "tüm

Karadeniz, Akdeniz ve Ege havzalarında en çok yayılım alanına sahip seramik üretimi olan Attika üretimi seramiklerinin ithalatı, Daskyleion’da da M.Ö. 6. Yüzyılın ikinci çeyreği ile 4. Yüzyılın son çeyreği arasında, bazı dönemlerde ekonomik sebeplerden ötürü dalgalansa da aralıksız olarak sürmüştür” (Karaöz, 2018, s.47). Attika seramiğinin dağıtımındaki konumu ve ticaret yollarının etkisi nedeniyle Daskyleion antik kentinin toplumsal yapısı, Mysia, Phrygia, Lydia ve İonia kökenli insanların yer aldığı etno-demografik bir çeşitlilik gösterir (Karaöz, 2018, s.53).

Bandırma konumu itibariyle Kyzikos antik kentinin de bir parçasıdır. Kyzikos antik kenti, Marmara Denizi kıyısında Kapıdağ Yarımadasının anakara ile birleştiği bölgenin güneyinde, Bandırma-Erdek arasında yer almaktadır (Tunçbaş ve Duman, 2018, s.97). Karadeniz, Marmara ve Ege Denizi arasındaki ticari ilişkilerin kesişim noktasında yer alan kentin ekonomisinde zeytinyağı ve şarap ticareti önemli bir yer tutmuştur. Kyzikos’un üzüm bağları ve şarap üretimi, doğa bilimcisi Plinius’un (M.S. 1. yüzyıl) ve Pergamonlu hekim Galen’in (M.S. 2 yüzyıl) eserlerinde yer almıştır (Tunçbaş ve Duman, 2018, s.110). Roma, Pers ve Yunan uygarlıklarının izlerini barındıran kent, doğal liman görünümü nedeniyle siyasi mücadelelerin alanlarından biri olmuştur. Persler döneminde altın sikke basan kent, “M.Ö. 4. Yüzyıla kadar altın ve gümüş miktarının kontrol edildiği elektron sikkeler” (Meral, 2018, s.127) basmıştır. Batı Anadolu’da Roma İmparatorluğu’nun hâkim olmasıyla Kyzikos “Karadeniz kıyılarında, özellikle Kırım yarımadasındaki kentlere zeytin, zeytinyağı ve şarap ihraç etmeye devam ederek ticari faaliyetini daha da güçlendirmiş, hatta ticaretin aksamaması için Kyzikos’ta kent bankeri olarak adlandırılacak kişilerin görevlendirildiği bilinmektedir (Meral, 2018, s.127).”

Bandırma’nın yer aldığı Güney Marmara ve Kyzikos bölgesinde uzun süreli hâkimiyet sürmüş önemli uygarlıklardan biri de Doğu Roma İmparatorluğu yani Bizans’tır. Bizans’ın bölgedeki etkisi yaklaşık olarak M.S. 4 yüzyıldan 15. Yüzyıla kadar sürmektedir (Sivrioğlu, 2018, s.181). Kent bu dönemde önemli göç ve iskân hareketlerinin yaşandığı bir yer olmuştur. 7. Yüzyılın sonu ve 8. Yüzyılın başında Bizans İmparatoru II. Iustinianus Kıbrıs nüfusunun büyük bir bölümünü kenti canlandırmak için Kyzikos’a aktarmıştır (Sivrioğlu, 2018, s.182). Kent bu dönemde dinsel bir kimlik de kazanmış ve kentin kadim pagan tapınaklarından biri Bakire Meryem Kilisesi’ne dönüştürülmüştür (Sivrioğlu, 2018, s.184). Bu dönemde bölgede Rum nüfusu da artmıştır. Ekonomik açıdan ise dönemin en önemli özelliği liman

ticaretinin yoğunluğu kadar mermer ihracatıdır. Bu dönemde bölgede açılan mermer ve taş ocakları kentin ekonomisinde önemli bir yer tutmuş ve bu ocaklar Osmanlı İmparatorluğu'nun geç dönemlerine kadar varlıklarını sürdürmüştür.

13. Yüzyılın sonu, Güney Marmara ve Kyzikos bölgesinde Karesi Beyliği'nin hâkim olduğu bir dönemdir. 14. Yüzyıldan itibaren ise bölgede Osmanlı hâkimiyetinin başladığını görüyoruz. İktidarlar değişse de bölgedeki Rum nüfus, sosyal ve ekonomik bir güç olarak varlığını uzun süre korumuştur. Osmanlı Devleti dönemi Bandırma'sının tarihsel demografisi ve sosyo-ekonomik yapısına dair erken dönem kaynaklardan biri *Fresne-Canaye Seyahatnamesi*'dir. Fransız seyyah Philippe du Fresne-Canaye (1551-1610) tarafından 1573 yılında yazılan seyahatnamede Bandırma ile ilgili bir bölüm yer almaktadır. 1573 yılının Haziran ayında İstanbul'dan Bandırma'ya gelen Fresne-Canaye, Bandırma'ya dair gözlemlerini şu sözlerle anlatmaktadır:

“Sonunda, çok sıkıcı günler geçirdikten sonra, 20 Haziran'da, gece yarısına doğru yelken açtık. Niyetimiz, Marmara denizinin karşı yakasındaki Palormo'ya (Panormos, Bandırma) geçmekti; ne var ki, hava o kadar sütlimandı ki, bırakın Bandırma'ya ulaşma umudunu sürdürmeyi, kuvvetli akıntınız bizi –istemememize karşın- Hisarlara doğru sürüklemesinden korktuk. Akşama doğru rüzgâr lehimize döndü, üç çorak adacığı ya da Andros adı verilen üç kayalığı geçtikten sonra, üç mil genişliğindeki bir ağızdan bir körfeze, daha doğrusu her yanı yeşil tepeler ve verimli vadilerle çevrili güzel ve iç açıcı bir boğaza girdik. Daha sonra da Bandırma'da demirledik. Burası bir Rum kasabası, dalgakıran kalıntıları küçük bir liman oluşturuyor.” (Canaye, 2017, s.94).

Bandırma'yı bir Rum kasabası olarak değerlendiren Fresne-Canaye, buraya dair gözlemlerini anlattığı bölümün devamında kentin ekonomisine ve demografisine dair şu bilgileri aktarmaktadır:

“Burada bol miktarda pamuk yetiştiriliyor; buğday da eksik değil; çok güzel beyaz şaraplar da var. Ne var ki, yoksul ve rahatı pek yerinde olmayan kasaba halkının tamamı Rum. (...)

Bandırma körfezinin diğer yakasında, eski bir kentin büyük ve görkemli kalıntıları görülüyor; burası, bana göre, halk arasında Troya diye anılan eski Kyzikos; burada bugüne kadar birçok sütun ve çok ince mermer parçaları bulunmuş ve bunlar camileri, hamamları ve diğer kamu yapılarını süslemek için özenle kullanılmış. Bandırma körfezi, dar olsa da, toprakların niteliği çok farklı: Şarabın müdresi, Bandırma yamaçlarından birinde 9 ve 10 akçeye, öbür yamaçtaysa –kalitesi çok daha düşük olmakla birlikte- 5 ve 6 akçeye alınabiliyor. 7 Temmuz’da oldukça elverişli bir esintiyle Bandırma boğazından çıktık ve sabah Marmara Adası ağzına ulaştık; adaya bu adın verilmesinin nedeni, buradan çıkarılan bol miktardaki mermer. Bazıları, eski yazarlar arasında ün kazanmış Parium mermerinin bu adadan geldiğini söyler; ama aslında bu mermerin çıkarıldığı Parium promontorium çok uzakta değildir. Rumlar Marmara Adası’na Prokonessos derler.” (Canaye, 2017, s.96).

Fresne-Canaye’den yaklaşık bir asır sonra, 17. Yüzyılda, bölgeyi ziyaret eden başka bir seyyah da *Evliya Çelebi*’dir. Evliya Çelebi 1659 yılının sonbaharında Bandırma ve çevresini gezmiştir. Evliya Çelebi, seyahatnamesinde, Bandırma halkının ticaret ile geçindiğini, çok sayıda bağ ve bahçe bulunduğunu, üzümü ve kavununun meşhur olduğunu belirtir (Çelik, 2012, s.77). Bandırma halkısının dost insanlar olduğunu belirten Evliya Çelebi’ye göre Bandırma limanı bölge ve İstanbul için çok önemlidir. Zira İstanbul’un zahire ihtiyacı bu limandan karşılanmaktadır (Çelik, 2012, s.78).

17. Yüzyılın mahkeme kayıtlarına göre de bölgedeki nüfus ağırlıklı olarak Rumlardan oluşmaktadır (Sivrioğlu, 2018, s.243-246). Söz konusu kayıtlara göre kentsel yaşamda keskin bir ayrışma yoktur ve Rumlar ile Türkler arasında ticari ortaklıklar bulunmaktadır. “17. Asır sonlarına doğru Osmanlı Devleti’nin yeniden fetih politikasına dönüşüyle birlikte Kapıdağ Rumlarının da hayatı değişmeye başlamıştır. 1682 Viyana Kuşatması hazırlıkları esnasında Kapıdağ ve çevresindeki Rumların da sefere hazırlık için avarız vergi alınmaya başlandığını ve Rumların donanmaya kürekçi olarak toplandığını görüyoruz” (Sivrioğlu, 2018, s.248). Bu dönemde Osmanlı Devleti’nin içine girdiği kriz ve azınlıklara getirilen yükümlülükler bölgenin

demografik yapısını da etkilemiştir. Bölgede nüfus azalmaya başlamış ve bazı aileler bölgeyi terk etmişlerdir (Sivrioğlu, 2018, s.248).

Osmanlı Devleti döneminde Bandırma’da yalnızca Rumların ve Türklerin değil, Bulgar, Ermeni ve Yahudilerin de yaşamakta olduğunu görüyoruz. Bunların birlikte 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının (*93 Harbi*) etkileri nedeniyle 19. Yüzyıl sonundan itibaren bölgeye Kırım ve Kafkasya’dan Türk ve Müslüman nüfus grupları gelmiştir. Bu dönemde “Rumeli’den İstanbul’a gelen muhacirlerin iç bölgelere sevkiyatında Bandırma limanının önemli bir kavşak noktası olduğu görülmektedir” (Erdem, 2018, s.108). Bu gruplar içerisinde Kazaklar önemli bir yer tutmaktadır. Rusya’dan göç eden Kazaklar önce 18. yüzyılda ve ardından 19. Yüzyılda Bandırma çevresine yerleşmişlerdir (Şimşir, 2018, s.304).

20. yüzyılın başına kadar Rumlar ve Ermeniler Bandırma’nın toplumsal yapısı içerisindeki varlıklarını korumuşlardır. Osmanlı İmparatorluğu’nun nüfus sayımlarına baktığımızda Bandırma’nın etnik yapısı aşağıdaki gibidir (Karpas, 2010, s.242-390).

- 1831, 1882 ve 1914 Tarihli Nüfus Sayımlarına Göre Bandırma Nüfusunun Etnik Dağılımı:

Dinsel / Etnik Grup	1831 Yılı	1881-1882 Yılı	1914 Yılı
Müslümanlar	884	29.992	41.146
Rumlar	848	5.487	11.507
Ermeniler	773	5.306	4.138
Bulgarlar	-	-	1787

Nüfus sayımlarından hareketle Bandırma’daki mahallelerin etnik yapısına baktığımızda ağırlıklı olarak Müslüman mahallelerin bulunduğunu görmekte beraber Rum ve Ermenilerin yaşadığı çok sayıda mahallenin bulunduğunu görüyoruz. 1892 nüfus sayımına göre Bandırma’nın mahallelerinde yaşayanların % 41’i Müslüman, % 30’u Ermeni, % 28’i Rum, % 1’i ise diğer yabancı nüfustan oluşmaktadır (Şimşir, 2018, s.321). Etnik gruplar genel olarak farklı mahallelerde yaşamaktadır yani kentsel ayrışma bu dönemde sıkça gördüğümüz üzere etno-kültürel temellidir. Bandırma

mahallelerinde yer alan Müslüman ve gayrimüslim nüfusun mahalle bazlı dağılımı aşağıdaki gibidir (Şimşir, 2018, s.321).

-1892 Nüfus Sayımına Göre Bandırma Müslüman Mahallelerinin Nüfusu:

Müslüman Mahallesi Adı	Nüfus Miktarı
Hacıyusuf	421
Başmescid	168
Çınarlı	904
Çukuryolu	672
Bendbaşı	545
Cabi	273
Haydarçavuş	486
Dere	448

-1892 Nüfus Sayımına Göre Bandırma Rum Mahallelerinin Nüfusu:

Rum Mahallesi Adı	Nüfus Miktarı
Hızırilyas	920
Ayanikola	1044
Servi	654

-1892 Nüfus Sayımına Göre Bandırma Ermeni Mahallelerinin Nüfusu:

Ermeni Mahallesi Adı	Nüfus Miktarı
Uzunoğlu	1150
Orta	812
Aşağı	364
Sahrakumu	480

Bandırma köylerinin etnik yapısına baktığımızda mahallelerde gördüğümüze yakın bir tablo ile karşılaşmaktayız. 1892 nüfus sayımına göre Bandırma köylerinde yaşayanların % 53'ü (2394 kişi) Müslüman, % 31'i (1408 kişi) Rum ve % 16'sı (738 kişi) Ermeni nüfustan oluşmaktadır (Şimşir, 2018, s.322). 1897 nüfus sayımına göre Bandırma merkezi ve köylerinin nüfusu 17.992 kişidir ve bu nüfusun % 56'sını Müslüman ve % 44'ünü Hıristiyan nüfus oluşturmaktadır (Şimşir, 2018, s.326).

20. yüzyılın başında göç ve iskân hareketlerinin etkisiyle Müslüman nüfusun toplam nüfus içerisindeki ağırlığı artmıştır. 1903-1904 yılında Bandırma merkezinin etnik dağılımı % 63 Müslüman, % 19 Ermeni, % 17 Rum nüfustan oluşmaktadır. Toplam nüfus miktarları ve mahallelerin etnik yapısı aşağıdaki gibidir (Şimşir, 2018, s.329-331).

-1903-1904 Yılında Bandırma Nüfusunun Etnik Dağılımı:

Müslüman	13276
Ermeni	4057
Rum	3728

-1903-1904 Yılında Bandırma Müslüman Mahallelerinin Nüfusu:

Müslüman Mahallesi Adı	Nüfus Miktarı
Haydarçavuş	665
Dere	1107
Cabi	484
Bendbaşı	1938
Çukuryolu	913
Hacıyusuf	680
Paşamescid	873
Çınarlı	2575

-1903-1904 Yılında Bandırma Rum Mahallelerinin Nüfusu:

Rum Mahallesi Adı	Nüfus Miktarı
Hızırilyas	1283
Servi	1242
Ayanikola	1203

-1903-1904 Yılında Bandırma Ermeni Mahallelerinin Nüfusu:

Ermeni Mahallesi Adı	Nüfus Miktarı
Aşağı	511
Grekos	756
Orta	756
Uzunoglu	1138
Ortakatolik	116

19. yüzyılın sonunda yazılmış vilayet salnamesi, Bandırma'nın dinamik bir sosyal ve ekonomik hayatı olduğunu ortaya koyar. 1889 tarihli Salnameye göre Bandırma'da 18 mahalle vardı ve 9.031 nüfus bulunuyordu. Salnameye göre kentte 5 cami, 4 mescit, 5 kilise, 4 manastır, 3 hamam, 10 han, 15 fırın, 6 tabakhane, 14 yel değirmeni, 2 kiremit ocağı, 3 kireç ocağı, 3 eczane, 2 kiraathane, 60 kahvehane, 550 dükkân, 200 mağaza, 2850 hane, 17 sübyan mektebi, 1 ilkokul, 1 ortaokul, 2 gaz deposu, 1 baruthane, 1 un fabrikası, 1 askeri debboy, büyük vapur iskelesi, Belediye dairesi, 1 telgrafhane ve hükümet konağı bulunmaktadır (Ülker, 2019, s.18).

Osmanlı Devleti'nin son dönemine kadar Türklerle birlikte Rumlar, Yahudiler ve Ermeniler Bandırma'nın sosyal ve ekonomik yaşamında önemli bir yer tutuyorlardı. Bu dönemde Bandırma'da bulunmuş bürokratların hatıralarına baktığımızda Ermenilerin ve Rumların kentin toplumsal yaşamındaki yerlerine dair önemli bilgiler bulmak mümkündür. Bölgede görev yapmış Doktor Şerafettin Mağmumi'nin (1869-1927) seyahat hatıralarının Bandırma'ya dair kısmında şu bilgiler yer almaktadır:

“Körfezin karşı yakasında Kapıdağı şibh-i ceziresi kenarında ve Bandırma'nın tamam-ı mukabilinde Ermeni köyü mevcut olup nefis ve leziz suları olduğundan kayık ve sandallarla gidilebilir bir mevki-i tenezzüh imiş.” (Mağmumi, 2010, s.114)

Şerafettin Mağmumi'nin Bandırma'da gezdiği bir Ermeni köyüne dair aktardıkları yine dönemin sosyal ve ekonomik yaşamına dair önemli bilgiler içermektedir. Mağmumi'nin bahsettiği Ermeni köyü granit taşı ihraç ederek geçinmektedir:

“Bandırma'da geçirdiğim on üç günün bir haftası yaz bakıyesi denecek kadar mutedil ve müsait olduğunu yukarıda söylemiştim. İşte bu güzel haftanın en güzel bir gününde idi ki

tahrir memuru Hamdi Efendi ile gazinoda otururken arkadaşımız Doktor Sami Bey gelerek Ermeni köyüne gitmekliği teklif etti ve bu vesileyle bir de cevelan yapılmış olacağını söyledi. Büyük bir barka kiralayarak Bandırma'dan açıldık. Yelken şişirmek değil cigara kâğıdını kımılatacak kadar bile rüzgâr olmadığından iki kayıkçı kürek çekiyor ve ağır bir yolla gidiyoruz. Tamam iki saatte Ermeni karyesine çıktık. İki dağ arasından dereye sokulmuş karyeyi gezdik, arazi kâmilan granit taşından ibaret olup birçok ocaklar mevcuttu. Binlerce parke taşı teniz kıyısına yığılmış hazır bulunuyordu. Köy kâhyası ile vuku bulan muhaveremizde İstanbul, Selanik, Romanya ve Bulgaristan'a mikdar-ı külli kaldırımlik parke taşı ihraç edildiği anlaşıldı. Beher taşın kıymet-i mahaliyesi 10-20 para imiş. Köy halkı hemen bu granit yüzünden geçinmekte olup arazinin müsadesezliğinden dolayı ziraat pek dun derecededir.”
(Mağmumi, 2010, s.114-115)

Bandırma'nın etno-kültürel hafızasına dair bir başka önemli kaynak Yahya Sezai Uzay'dır. 1890'larda Bandırma'da eğitim görmüş, Balıkesir ve ilçelerinde milletvekilliği ve kaymakamlık gibi üst düzey görevlerde bulunmuş Yahya Sezai Uzay'ın (1879-1970) anıları dönemin Bandırma'sını anlamak için önemli bir kaynaktır. Yahya Sezai'nin 1890'lardaki Bandırma ticaret hayatına dair gözlemlerinde, kentin ticaret hayatının önemli aktörlerinin Rum ve Ermeniler olduğunu okuyoruz:

“O zaman Bandırma doğrudan veya İstanbul vasıtasıyla Avrupa'ya her nevi tahıl ihraç ettiğinden hemen her gün limanda tahıl almaya gelen vapurlar bulunurdu. Babamların sermayesi az olduğundan aldıklarını daha büyük sermaye ile iş yapan Bandırma'daki Rum, Ermeni, Yahudi tahıl tüccarlarına satarlardı. Bunlardan biri de tüccar Kampiç idi O zaman Bandırma'dan İzmir'e tren olmadığından Bursa ve İzmir'den beri taraftaki bütün kasaba ve köylerin tahılı Bandırma pazarına getirilerek satılır ve çiftçiler sattıkları tahılın parasını tuz, gaz, şeker, sabun, basma, elbiselik, kundura vesaire almak

suretiyle Bandırma esnafına bırakırlardı. Bu ticaretlerin de hemen hepsi Rum ve Ermenilerin elinde idi.” (Uzay, 2012, s.23-24).

Yahya Sezai'nin aktardığı bir başka önemli bilgi kentin eğitim hayatına dairdir. Yazarın anlattıklarına göre 1890'larda "Bandırma'da ilk ve rüştiye olarak iki mektep, bir Rum mektebi, bir Gregoryan Ermeni mektebi, bir de Ermeni Katolik mektebi" (Uzay, 2012, s.29) bulunmaktaydı. Ermeniler 16-17. Yüzyıldan beri kentte yaşamaktaydı ve ticari hayat başta olmak üzere idareci olarak da çeşitli görevlerde bulunmuşlardı. "Bandırma Bidayet Mahkemesi Azası Yordan Efendi, Bandırma Reji Muhasebecisi ve Sandık Emni Amadoni Efendi, Bandırma Merkez Hastahanesi tabiplerinden Yüzbaşı Zangoçyan Efendi, Bandırma Orman ve Maadin muamelatı memuru Ortanes Heyam Efendi, Bandırma Merkez Hastahanesi doktorlarından Mülazım-ı evvel Artin Efendi, Bandırma İnhisar-Duhan Müdüriyeti ambar memuru Matyosyan Efendi, Bandırma Meclis-i İdâre Azası Artin Efendi bu Ermenilerden bazılarıydı" (Karacakaya, 2018, s.32). Raymond H. Kévorkian ve Paul B. Paboudjian'ın *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler* isimli çalışmalarında aktardıkları bilgilere göre 1914'te Bandırma'daki nüfusları 3.450 olan Ermeniler burada Meryem Ana Kilisesi, üç ilkokul ve bir ortaokula sahiptiler (Kévorkian ve Paboudjian, 2012, s.163)

Yahya Sezai'nin 1890'ların Bandırma'sının eğitim ve idare hayatına dair gözlemlerinden aktardıklarına göre bu dönemde kentte Kürtlerin ve Çerkezlerin de yaşadığını görüyoruz. Uzay'ın Kürt bir öğretmene dair anıları şu şekildedir:

“Merhum Kürt Hoca Harputlu idi. Talebeliğinde Bandırma'ya gelmiş, yerleşerek ölene dek orada kalmış. O zaman Bandırma'da resmi ilk mektep ve rüştiye mektebi yokmuş. Haydar Çavuş Camii'nin Bandırma yanmazdan evvelki zamanında, bahçesinde birkaç medrese odası vardı. Onların bir odasında hususi bir mahalle mektebi açılmış, Etekli Hoca diye şöhret olan bir zat çocukları okuturmuş. Sonraları ilk mektep ve rüştiye mektebi açıldığında Kürt Hoca rüştiyeye ikinci muallim tayin edilmiş ve Etekli Hoca'nın mektebi kapanmış. Kürt Hoca iyi farsça bilirdi. Gülistan Hikayeleri'ni okurken heyecanlanır,

bize Harput'taki gençlik hatıralarını anlatırdı.(...) Çocuklara bazen Kürtler gibi Haso, Memo, Galo diye hitap ederdi.” (Uzay, 2012, s.28-29).

Bandırma, Rum cemaatinin her açıdan kurumsallaştığı bir kentti. Rum idari sisteminde Bandırma cemaat birimine etraftaki 11 köy dâhildi (Ozil, 2016, s.53). Bu dönemde Bandırma’da güçlü bir Rum azınlık cemaati bulunuyordu. 19. Yüzyılın ikinci yarısı ve 20. Yüzyılın başlarında Erdek, Bandırma, Gemlik, Ayvalık ve Bursa gibi yerlerde cemaat mahkemelerinin olduğunu görüyoruz. “Bandırma’da kilise mahkemesi ve karma meclis olmak üzere iki cemaat mahkemesi vardı” (Ozil, 2016, s.136). Kilise mahkemesi boşanma, evlilik, nişan ve ailevi meselelere bakıyordu. Diğer mahkeme ise daha seküler nitelikliydi ve sosyal sorunların maddi boyutuyla ilgileniyordu (Ozil, 2016, s.136).

19. Yüzyılın tüm çalkantılarına rağmen bu kurumsallaşmaya paralel olarak modernleşme de Bandırma’da yakından hissediliyordu. 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren kilise ve okul binalarında bir değişim gözleniyordu. “Cemaat binaları 19. Yüzyıl öncesinde çok daha farklıydı. Bandırma sakinlerinden bir Rum, kasabalarındaki Aya Yorgi Kilisesi’nden söz ederken, “Bizim kilise basit bir ev gibidir” der. Söz konusu kilise, eski kısıtlamalara uyan, kubbeden ziyade basit bir çatıya sahip ahşap bir binaydı. Gerçekten de cemaat ibadethanesinden çok bir eve benziyordu. Fakat Bandırma’nın başka bir mahallesindeki kiliseler değişmeye başlamıştı bile. Örneğin Aya Nikola Kilisesi, modern zamanların Bandırma’ya geldiğini çarpıcı bir şekilde gösteren, kubbesi ve çan kulesiyle eksiksiz bir taş binaydı” (Ozil, 2016, s.58-59). Bu bağlamda araştırmalara, nüfus sayımları ve hatıralara baktığımızda, tarih boyunca ve geç Osmanlı döneminde Bandırma’nın etno-kültürel çeşitliliğe dayanan bir toplumsal yapıya sahip olduğunu, toplumsal yenilikleri yakından takip eden ve iktisadi açıdan zengin bir kent olduğunu söylemek mümkündür.

5.2.Bandırma’da Etnisite, Nüfus ve İskân Politikaları

19. yüzyılda yaşanan göç hareketliliği Bandırma’yı da güçlü bir biçimde etkilemiştir. Kent, bu dönemden itibaren göçmenlerin en fazla iskân ettirildiği merkezlerden birine dönüşmüştür. Bandırma’ya Türk ve Müslüman nüfusun iskân ettirilme süreci 19.

Yüzyılın sonlarına doğru yoğunluk kazanmıştır. 1877-78 yılında Rusya ile yapılan savaşın etkisi ve Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda ve Kafkasya'da toprak kaybetmesiyle buralarda yaşayan Türk ve Müslüman gruplar Anadolu'ya göç ettirilmiştir. Bandırma'nın bir parçası olduğu Hüdavendigâr Vilayeti bu dönemde en çok göçmen yerleştirilen bölgelerin başında gelmektedir. 1877-1891 yılları arasında bu bölgeye 189.028 göçmen sevk edilmiştir ve bu göçmenlerden 14.585'i Bandırma'ya yerleştirilmiştir (İpek, 1999, s.185-186). Bu göçmen gruplarının içinde başta Kırımklı, Kazak, Boşnak, Çerkez, Pomak ve Tatar olmak üzere birçok etnik grup yer almaktaydı. Bu nüfus gruplarının o dönemde Bandırma'da kurduğu köylerin birçoğu bugün de varlığını sürdürmektedir.

Bu dönemde idareciler İstanbul'a gelen muhacirleri doğrudan Bandırma'ya gönderiyordu. Örneğin 1878'de "Umum Muhacirin Komisyonu, 12 Mart 1878 tarihli toplantısında, İstanbul'a gelmesi beklenen 49 vagon dolusu muhacirin derhal Bandırma'ya sevk edilmesini kararlaştırdı" (İpek, 1999, s.107). Dolayısıyla Bandırma ve çevresi zamanla İstanbul'a yerleştirilmesi istenmeyen göçmenlerin transfer edildiği başlıca alana dönüştü.

Göçle birlikte mallarını satıp gelebilen Rumeli göçmenlerinin bir kısmı kendilerine bir iş kurabilecek miktarda bir sermayeyi beraberlerinde getirdiler. Bunların bir kısmı Anadolu Demiryolu şirketlerinde işçi olarak çalışırken bir kısmı Bursa, Balıkesir ve Bandırma çevresindeki verimli alanlara yerleşerek zenginleştiler (İpek, 1999, s.230). Göçmenlerin bir kısmı ise yoksulluk ve hastalıkla karşı karşıya kaldılar. Örneğin Şubat 1878'de Bandırma ve çevresine yerleştirilen 30.000 muhacirden her gün 4-5'i hastalık nedeniyle ölüyordu (İpek, 1999, s.223). Bazıları ise silahlı çeteler kurarak buradaki sosyal yapının değişmesinde aktif rol aldılar. İttihat ve Terakki döneminde gayrimüslim nüfusun bölgeden uzaklaştırılmasında ve şiddet olaylarının tırmanmasında bu çetelerin etkili olduğunu biliyoruz (Gingeras, 2015). Bu nedenle "gayr-i müslim tebaa ve özellikle Ermeniler patrikleri vasıtasıyla buldukları bölgelere muhacir iskân edilmesine şiddetle karşı çıkmışlardır" (İpek, 1999, s.233).

20. yüzyılın başları, İttihat ve Terakki yönetimi döneminde, tüm Anadolu'da olduğu gibi Bandırma'da da etnisite, nüfus ve iskân politikaları açısından dönüştürücü olaylara sahne oldu. Bir yandan iskânla yerleştirilen göçmenler ile öte yandan kentin azınlıklarının bölgeden uzaklaşması ve uzaklaştırılması eş zamanlı olarak gelişti.

1914-1922 arasında Kafkasya'dan gelen on binlerce göçmen bu bölgeye yerleştirildi (Gingeras, 2015, s.47). 1914 yılı, İttihat ve Terakki yönetiminin ekonomik yasaklar ve zorunlu iskân politikaları ile Rum ve Ermeni nüfusun sosyal gücünü azaltmaya yönelik girişimlerinin ivme kazandığı bir dönemdi. 1914 yazında Rum ve Ermeni işletmelerine ve ürünlerine karşı başlatılan gayr-i resmi boykotlar Güney Marmara'yı etkisi altına aldı. Şiddet olaylarının artmasıyla iç kısımdaki köylerden yüzlerce Ortodoks, Hıristiyan liman kentleri olan Mudanya, Bandırma ve Çanakkale'ye geldiler (Gingeras, 2015, s.65-66). 1 Nisan 1914 tarihli bir belgede Bandırma'da Müslümanların Rum tüccarlara boykotaj uyguladıkları ve mallarını gasp ettikleri bilgisi yer almaktadır (BOA.DH.KMS. 63/58. 1332).

Bu politik ve etno-demografik süreç öncelikle bölgedeki köylerin azınlıklar tarafından terk edilmesi anlamına geliyordu. Yaralama tehditleri ve işyerlerinin batması nedeniyle Bandırma ve Karacabey'deki kilise cemaatleri tamamen çöktü (Gingeras, 2015, s.67). Bu süreçte binlerce Rum henüz Birinci Dünya Savaşı başlamadan Yunanistan'a göç etti. 1919'da İttihat ve Terakki yönetimi, yerel milisler yoluyla Bandırma bölgesinin bütünü kontrol edebilir duruma gelmişti (Gingeras, 2015, s.101). Bu dönemde bölgede eşkıyalık ve çetecilik de ciddi bir biçimde artmıştı ve bu durum bölgedeki şiddet dalgasını arttırıyordu. 26 Haziran 1918 tarihli bir belgede çetelerin Bandırma köylerinde halka zulmettikleri, mallarını yağmaladıkları ve köylerden sürdükleri bilgisi yer almaktadır (BOA.DH.EUM.6.ŞB. 40/30.1336). Ayrıca Diyarbakır'da Ermeni nüfusun tasfiyesinde yer almış kimi Çerkez çete milisleri bu dönemde Bandırma'da örgütlendiler (Gingeras, 2015, s.154). Çetelerin hedefinde öncelikle gayrimüslimler yer almakla birlikte asayişsizlik öylesine artmıştı ki kimi zaman devlet görevlileri de çetelerin saldırısına uğramaktaydı. Örneğin 30 Ocak 1919'da Edremit Mal Müdürü Mustafa Fehmi, ailesiyle birlikte Bandırma'dan Edremit'e giderken çeteler tarafından gasp edilmişti (BOA.DH.HMŞ. 5/14. 1337).

Bandırma bu dönemde Yunanlılarla savaşın komuta merkezlerinden biri olmuştu. 23 Mayıs 1919'da Bekir Sami, Kazım Özalp ve Rauf Orbay gibi önemli isimler Bandırma'da toplanarak Yunanlılara karşı operasyonları denetlemeye çalışıyorlardı (Gingeras, 2015, s.126). "Askeri kuvvetler, Yunanlıları tek başına mağlup edememişti. Yunan işgalinin hemen akabinde sivil aktivistlerin ve destekçilerin gücünü organize etmek ve yönlendirmek için eşzamanlı bir çaba başlatıldı. Güney Marmara'daki ilk direnişçiler, gayr-i resmi "milliyetçi" bürokrasiyi başlatmak ve idare etmek için, her

ikisi de İTC ile derin bağlara sahip iki kişiye güvendiler. Bu kişilerden ilki, çıkarma günlerinde Bandırma’da Kazım Özalp ile buluşan Vasıf Çınar idi.” (Gingeras, 2015, s.127). İTC Bandırma ve çevresinde milliyetçiliği yükseltmeye ve direnişi örgütlemeye çalıştı. Bölgedeki direniş jargonu “Müslüman” ve “Türk” vurgusu üzerine oturtulmuştu (Gingeras, 2015, s.129).

Bandırma’nın parçası olduğu coğrafya 1915 öncesindeki nüfus sayımlarının, yukarıdaki hatıraların ve tanıkların gösterdiği üzere etnik olarak Rum, Ermeni, Bulgar ve Yahudi nüfusun sosyal ve ekonomik hayatta etkin olduğu bir yerd. Fuat Dündar, 1914-1915’ten itibaren Bandırma ve yöresindeki Rum, Ermeni ve Bulgarların bölgeden “kovulduğunu” ve geriye ağırlıklı olarak Türk nüfusun kaldığını anlatır (Dündar, 2010, s.166-167). Temmuz 1915’ten itibaren Bandırma’nın dâhil olduğu tüm Güney Marmara kıyılarında yaşayan Rumların Anadolu içlerindeki Rum köylerine, buradaki Ermenilerin de Suriye’ye gönderilmesi kararlaştırılır. Rum köyü bulunmadığı takdirde ise boşalan Ermeni köylerine yerleştirilmesi kararlaştırılır. Hemen ardından da Rumsuzlaştırılan, Bulgar ve Ermenilerden arındırılan kıyılara sadece “Türk unsuruna mensup” muhacirlerin yerleştirilmesi emri verilir (Dündar, 2010, s.234-235).

Bandırma’nın da dâhil olduğu Marmara kıyılarının azınlıklardan arındırılması ve Türkleştirilmesi 1915-1918 yıllarında yoğun bir biçimde devam eder. Bu dönemde 150 bin Rum Yunanistan’a, 50 bini ise Anadolu içlerine dağılır. Kıyıların Rumsuzlaştırılmasından 200-250 bin Rum etkilenir (Dündar, 2010, s.246). Rumların kıyılardan alınarak iç kısımlara doğru sevk ve iskân edilmeleri politikası sık başvurulan stratejilerden biridir. 27 Mayıs 1915 tarihli bir şifreli telgrafta Gelibolu’dan çıkarılan Rumların bir kısmının Bandırma ve çevresindeki Rum köylerine, bir kısmının ise bölgedeki Müslüman köylerine iskan edilmeleri kararlaştırılmıştır (BOA.DH.ŞFR. 53/143. 1333). 2 Mayıs 1916 tarihli bir şifreli telgrafta “harp dolayısıyla Bandırma’ya nakledilmiş olan Rumların dahile nakl ve sevklerine dair” (BOA.DH.ŞFR. 63/164. 1334) bilgiler yer almaktadır. 13 Mayıs 1916 tarihli bir şifreli telgraf Bandırma Rumlarının Bursa’nın Orhaneli kazasında iskan edileceğini belirtmektedir (BOA.DH.ŞFR. 520/71. 1332). İskan-ı Aşayir ve Muhacirin Müdüriyetinden Karesi Mutasarrıflığına çekilen 11 Nisan 1916 tarihli bir şifreli telgrafta ise “Bandırma’daki Rumların kısım kısım dahile ve sahili olmayan livalara sevkine dair” (BOA.DH.ŞFR. 63/264. 1334) karar yer almaktadır.

Bandırma'daki Ermeni nüfusun azalması da aynı döneme rastlamaktadır. 1915 öncesinde Karesi Livasında toplam 8.544 Ermeni ikamet etmekte olup bunların 4.032'si Bandırma'da yaşamaktadır (Karacakaya, 2018, s.34). Patrikhane kaynaklarına göre ise bölgedeki Ermeni sayısı çok daha fazladır. Bu kaynaklardan hareket eden Raymond Kévorkian hem nüfus durumu hem de bölge Ermenilerinin sosyo-ekonomik yaşamları hakkında ise şu bilgileri vermektedir:

“1913-1914'te yapılan Patrikhane sayımına göre Karesi Sancağı'nda 20.000 Ermeni vardı ve bunlar esas olarak Bandırma ve Balıkesir kazalarında yoğunlaşmıştı. Coğrafi konumları nedeniyle İstanbul ve Bursa'yla bağlantıları olan bu sancaktaki Ermeni kolonileri 17. Yüzyılın başında oluşmuştur. (...) Kyzikos Körfezi'nin dibinde kurulmuş olan Bandırma, Karesi sancağının limanıdır; limanla başkent arasında bir buharlı gemi hattı çalışır. 1914'te burada 3.450 Ermeni yaşıyordu. Bu Ermenilerin çoğu geçimini ya ipek böcekçiliği ya da dokumacılık, nakışçılık veya ipek ticareti yaparak sağlar.” (Kevorkian, 2015, s.796).

Karacakaya ve Kévorkian'ın aktardığına göre Bandırma'daki Ermenilerin sevk ve iskânları Ağustos 1915'te gerçekleştirilmiştir (Karacakaya, 2018, s.34; Kévorkian, 2015, s.797). Ermenilerin bir kısmı tıpkı Rumlarda olduğu gibi kıyılardan alınıp iç kısımlara sevk edildiler. 3 Temmuz 1915 tarihli bir şifreli telgrafta “Balıkesir'de iskan edilmek üzere Bandırma'ya getirilen Ermenilerin Bursa dahilindeki Ermeni köylerine yerleştirilmesi” (BOA.DH.ŞFR. 478/76.1331) bilgisi yer almaktadır. Ermenilerin Bandırma'dan gönderilmesini organize edenler ise şu isimlerdi: “İTC sorumlu sekreteri Ömer Lütfi Bey; belediye reisi ve “metruk mallardan sorumlu komisyon başkanı Servet Bey; ve yerel Jön Türk ileri gelenleri Mehmed Bey Mülkizade, Mehmed Bey Velibeyzade, Hacı Sami Bey, Giritli Cemal Bey, Selanikli Sabri Bey, Reşad Bey Taşçızade, Mehmed Bey, Balıklı Tahir, İsmail Efendi Hakkızade, Eberlerin İçak Hadi, Hacınazımbeyzade Teza Bey, Musazade Tefik Bey ve Dabağ Dervişoğlu Ahmed. Devlet memurları Bandırma kaymakamı Nizameddin Bey; ticaret mahkemesi başkanı Tahtacı İsmail Efendi; yerel jandarma komutanı Hüseyin Çavuş; ve polis komiseri Reşid Bey operasyonların idari kısmını yürüttüler” (Kévorkian, 2015, s.797).

Kévorkian'ın aktardığı bilgilere göre trenler ordu tarafından kullanıldığı için Bandırma'dan sevk edilen Ermenilerin bir kısmı Konya'ya yürüyerek gitmiştir (Kévorkian, 2015, s.819). Karacakaya'nın aktardığına göre Kasım 1916 geldiğinde Bandırma'da kalan Ermeni sayısı 721'di (Karacakaya, 2018, s.38). Sevk edilen Ermenilerden bir kısmı geri dönebilmek için idarecilere başvurarak girişimlerde bulunmuşlardır. Bunlardan biri olan Haracya Der Oseki isimli Ermeni, 9 Mart 1916 tarihli mektubunda sadık Ermenilerden olduğunu, memur olmasından dolayı Konya'dan çevrilerek İstanbul'a geldiğini, uzun süredir ikinci vatanım dediği Bandırma'da yaşadığını belirterek tekrar Bandırma'ya dönmek istediğini belirtmiştir (Karacakaya, 2018, s.38-39).

Bu dönemde Güney Marmara'nın çeşitli merkezlerinde (Bursa, Erdek ve Ayvalık'ta) çıkan yangınların benzerine Bandırma'da da rastlıyoruz. Bandırma'da iki yangın meydana gelmiştir. İlki Haziran 1915'te Preme Karyesi'nde meydana gelen yangındır. İkinci yangın ise Mart 1917'de Ermeni Karyesi'nde meydana gelen yangındır.

İlk yangının çıktığı Preme Karyesi bir Rum köyüdür ve burada 566 hanede oturan 2.500 nüfusun tümü Rumlardan oluşmaktadır. Bu köyde ilk yangın 5 Aralık 1884'de meydana gelmiştir. Arşivde yer alan belgeye göre bu yangın “bir kız çocuğunun elindeki gaz lambasının dökülmesiyle” (BOA.DH.MKT. 1346 / 28. 1302) meydana gelmiştir. Buradaki ikinci yangınsa 30 Haziran 1915'te meydana gelmiştir. Bu yangınla ilgili bilgiler şu şekildedir:

“...Preme karyesinde Papa Dimitriyan'ın hanesi bahçesinde...şehri hal-i ruminin onyedinci günü mısır kavurmak üzere yakılan ateşin yakınında bulunan bir samanhane kaplamalarına sirayet ederek o esnada rüzgarın şiddetle vezan etmesinden ve hanelerin köhne ve birbirine mülasık olmasından dolayı tevsî eden ateş sarf edilen mesaiye rağmen bastırılmayarak Düyun-ı Umumiye ve Rûsumat idareleriyle hükümet ve belediye binası dahil olduğu halde sekiz yüzü karib meskenle yüz bab kahvehane ve dükkan ve üç kilisenin muhterik olduğu ve komşularının ihtaratına rağmen muhataralı bir mevkide ateş yakmak ve yangın zuhuruna sebebiyet vermek gibi adem-i takayyüdlere anlaşılan

merkumenin cihet-i adliyeye tevdi kılınması Bandırma kaymakamlığına işar olunmakla...” (Esin ve Etöz, 2015, s.70-71).

Yangından yaklaşık 3 ay sonra, 15 Eylül 1915’te köydeki Rumlar nakil edilmişlerdir (BOA.DH.ŞFR. 488 / 77. 1331).

1917 yılının Mart ayında Ermeni Karyesi’nde meydana gelen yangınla ilgili olarak ise “bu gece Bandırma’nın Ermeni karyesinde yangın zuhur ederek yüzü mütecaviz hanenin harik oldukları Bandırma kaymakamlığından işar olduğu ve harikin esbab-ı zuhuru hakkında tahkikar icrası lüzumunun mahalline tebliğ edildiği” (Esin ve Etöz, 2015, s.78) bilgileri yer almaktadır. Söz konusu köy “17. yüzyılın sonlarında, Osmanlı Devleti tarafından saraya gönderilmesi için meyve sebze yetiştirmeleri için iskân ettirilen bir grup Ermeni tarafından kurulduğu” (Budak, 2017) söylenen kadim bir Ermeni köyüdür ve şimdiki adı *Tatlısu*’dur. Kévorkian’ın aktardığı bilgilere göre 1915’ten önce bu köyde 1.302 Ermeni yaşamaktaydı (Kévorkian, 2015, s.797).

Bandırma’nın parçası olduğu kıyı coğrafyasının demografik yapısının değişmesi erken Cumhuriyet döneminde de devam eder. 1923’teki nüfus mübadelesiyle 1.200.000 Rum başta Trakya olmak üzere tüm Anadolu’dan gönderilir. Onların yerine 500.000 Türk yerleştirilir (Gökaçtı, 2010, s.178-180). 1914-1927 arasındaki gerçekleşen nüfus, göç ve iskân politikalarının Bandırma özelindeki boyutunu Cumhuriyet’in 1927 tarihli ilk nüfus sayımında izlemek mümkündür. Nüfus sayımındaki verilere baktığımızda Bandırma’da Rum ve Ermeni nüfusun neredeyse kalmadığını görüyoruz. Türkçe konuşan nüfusta ise artış söz konusudur.

-Bandırma’da 1927 tarihinde Türkçe, Rumca ve Ermenice konuşan nüfus dağılımı (1927 Umumi Nüfus Tahriri, 1929, s.46):

Ana Dil	1927
Türkçe	54.018
Rumca	760
Ermenice	6

Nüfus sayımı sonuçlarından da görüldüğü üzere 1930’lardan sonra Bandırma’da sınırlı sayıda azınlık nüfusu kalmakla birlikte bu tarihlerden sonraki esas sorun Türkleştirmeyi kalıcı temellere oturtmak ve göç ettirilen azınlıklardan kalan

toprakların ve ekonomik varlıkların nasıl tanzim edileceği konusu olmuştur. 1930'larda bölgede Rum ve Ermenilerden kalma çokça metruk yapı bulunuyordu. Bu yapılar zamanla bölgede yerleşik Türk ve Müslüman nüfusa tahsis edilmiştir. Örneğin 29.11.1930 tarihli bir arşiv belgesi, kentte çıkan bir yangının ardından yangınzedelerden Mustafa Bey'e "Rum metrukâtından tahsis edilen hane ile ilgili" (BCA, 272-0-0-11/24-133-12, 1930) detaylı bilgiler içermektedir.

5.3.Bandırma'da Ulus İnşası, Demografik Dönüşüm ve Tanıklıklar

19. yüzyılın sonu ve 20. Yüzyılın başında tüm Güney Marmara kıyılarında olduğu gibi Bandırma'da da ciddi bir etno-demografik dönüşüm yaşanmıştır. Bulgar seyyahların 19. Yüzyılın sonu ve 20. Yüzyılın başında Bursa ve çevresinde gerçekleştirdikleri seyahat sonucu kaleme aldıkları gezi notları da Bandırma çevresinde yaşanan bu etno-demografik dönüşümü doğrulamaktadır. Bu seyyahlardan biri olan Vasil Kınçov'un gezi notlarının Karacabey'den Bandırma'ya doğru gerçekleşen kısmı şu şekildedir:

"Ova beş-altı kilometre kadar devam ediyor. Şose, Manyas kolunu büyük bir ahşap köprüyle geçiyor ve deniz kıyısındaki silsileden Manyas Gölü'ne doğru alçalan tepelere tırmanıyor. Bir yükseltiye, yolun iki kısma ayırdığı Türk Bahçepınar Köyü yerleşmiş. Köyün sağındaki büyük mahalleyi muhacir Türkler oluşturur, solda ise yeni yerleşen Boşnaklardan kurulu bir mahalle var. Yol buraya kadar yapılmış. Buradan ötesi yapılmamış ve yağmurlardan çok bozulmuş olan bir yoldan devam edilir. Geniş talika büyük zorlukla hareket ediyordu ve içinde durmadan bir sağa bir sola savruluyordum. Derin bir çukurda talikanın ön yanının yanındaki demirlerden biri kırıldı. Tekerleklerin yarıya kadar battıkları derin çamurdan güçlü atlar sayesinde çıkabildik. Yüksek bir tepeye, epey büyükçe bir köy olan Akçapınar yerleşmiş. Bunun orta yerinde, çevresine antik taşların saçıldığı bir çeşme var. Bu durum Türk köyünün daha eski bir köy üzerine kurulduğuna işaret eder." (Kınçov, 2009, s.89-90)

Herkül Millas'ın *Göç: Rumlar'ın Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı (1919-1923)* kitabında Bandırma'dan ayrılan gayrimüslimlere dair tanıklıklar da yer almaktadır. Eserde yer verilen Rum tanıklardan biri olan Angeli Mavradis 1908'e kadar Bandırma'da genel olarak sosyal ilişkilerin iyi olduğunu şu sözlerle anlatır:

“Biz orada çok iyi yaşıyorduk, Türklerle kardeş gibi geçiniyorduk. Hatta her iki kesimin arasında kin ve nefret yaratmış olan savaşlar, olaylardan sonra bile Türklerden bir zarar görmedik. Her Hıristiyanın sağdıç diye adlandırdığı bir de Türk arkadaşı vardı. Paskalya zamanı geldiğinde herkesin sağdıçına çörek ve paskalya yumurtası yollaması gerekirdi. Türkler yollayacaklarımızı merakla bekler, yediklerinin çok özel yiyecekler olduğuna inanırlardı. Onlar da bayramlarında bize çörekler, simitler, tatlılar yollarlardı ki tadını sorma! İsa'nın dirilişinde istediğimiz kadar tabanca sıkardık. Jandarma gelip bir oraya bir buraya seğirtir, eğer birini yakalarsa, yakalanan bir yumurta verirdi ve “Hadi git işine”, denirdi. Türkler papazımıza çok saygı duyar, hürmet ederlerdi. Epitaftos'a da inanır, törene katılırlardı. Panagia'mıza da saygı duyarlar Meryem Ana derlerdi. Aziz Yorgos gününü kış günü yaparlar, adına Hıdırellez derlerdi. Ama herkesten çok Aziz Dimitris'i sayarlardı. Adına Kasım derlerdi. Yıllarının başlangıcını Kasım'a göre yaparlardı. İşe girenler ya da işe alınanlar için “Kasım'dan Kasım'a” denirdi. Eğer sofrada bir Türk varsa, ne kadar tok olursa olsun masaya oturtulur birkaç lokma alır, yemeğe başlamadan önce “Bismillahirrahmanirrahim” derdi. Bir Hıristiyan bir Türk'ün evinde bulunduğu halde ikram edileni yemezse, Türkler bunu çok büyük hakaret kabul ederdi.” (Milas, 2014, s.156-157).

Angeli Mavradis 1908 sonrası kentin sosyal atmosferinde yaşanan değişimi ve Bandırma'da çetelerin yarattığı şiddet ortamını şu sözlerle anlatmaktadır:

“Genellikle Hürriyete (II. Meşrutiyet-1908) kadar her şey çok iyiydi. Ama Hürriyetten sonra hemen korku başlamıştı.

Türklerden bir kötülük görmemiştik fakat korkuyorduk. Balkan savaşları sırasında da her şey iyiydi. Bütün kötülükler seferberlikle başladı. Seferberlikle Rumları askere aldılar. O sıralar seferberlikten kurtulanlar ölümden de kurtuldu. Seferberliğe giden pek çok kişi geri dönmedi. O zaman açlık çektik, kıtlık oldu. Yiyecek ekmeğimiz dahi yoktu. Ekmeğimizi çıkarmak için ben bile çocuk halimle Tahir Ovası'nda çalışmaya başladım. Büyük Savaş'ta ateşkes olduğunda, özellikle de Yunanlılar çıkarma yapıp Yunan orduları yöremize doğru yaklaştıklarında bizim yöremizde kalabalık olan, başlarında Anzavur'un bulunduğu Çerkezlerle, Mustafa Kemal taraftarları arasında iç savaş başladı. Bir köy diğer bir köyle, bir silahlı lider bir diğer çete başıyla savaşıyordu. İş neredeyse kan davasına varacaktı. O zamanlar babamla Sızıköy'e gittiğimi hatırlıyorum. Çerkezler biz Rumları severlerdi. Bizi karşıladı, yemeğe götürdüler.” (Milas, 2014, s.157-158).

Mavradis, şiddet ortamının tırmanmasıyla Bandırma'da Rumların yaşadığı endişeyi şu sözlerle aktarır:

“O zamanlar bizi bir korkudur almıştı. Yunan ordusu yaklaştıkça Türkler daha da saldırgan oluyordu. Köyümüzden geçen bir takım zeybekler Türk köylülerimize “onları neden öldürmüyorsunuz? Yaşamalarına neden izin veriyorsunuz” diyorlardı. Katledileceğiz korkusuyla iki, üç gece başka yerlerde uyuduk. Kimimiz okulların alt katına, kimimiz tanıdık Türk dostlarımızın evine sığındık. Yerel yönetim bir şey yapılmasına müsaade etmedi.” (Milas, 2014, s.157-158)

Mavradis Türk-Yunan savaşının sona ermesiyle yaşananlar ve Bandırma'nın durumunu şu sözlerle anlatır:

“Geri çekilme sırasında Sarıköy'de yalnızca büyükannem vardı. Aynı yıl, yani 1921'le 1922 arası, babam Katatopo'da öğretmendi. Yaz gelince babamın bir sonraki yıl için öğretmen

olarak atandığı Yapucuköy'e gittik. Ev kiraladıktan sonra Panagia Faneromeni'nin 15 Ağustos'taki Panayırına katıldık. Yunan ordusunun geri çekildiğini orada öğrendik. Önce Bandırma'ya gittik. Neredeyse kimsenin kalmamış olduğunu gördük.” (Milas, 2014, s.158-159).

Mavradis, kalanların Bandırma'dan ayrılışlarını şu sözlerle anlatır:

“O karışıklıkta kimse ne yapacağını bilmiyordu. Bir yandan Yunan ordusunun geri çekildiğini, köylerin boşaldığını görüyordun, öte yandan da sana kaçmamamı, tehlike olmadığını söylüyorlardı. Biz bu arada Artaki'ye inip, oraya daha yeni varmış olan büyükannemi bulduk. Büyükannem bize Sarıköylülerin nasıl yağmurun ve bir Tanrı mucizesinin sayesinde kurtulduklarını anlattı. Yunan ordusunun birliği Buaseer, (Biga) Sarıköy'e son hız gitmiş, “Çıkın, gidin! Yetişenler canını kurtarabilir...” demişti. Hemen Elpizli'ye haber yollamışlardı. Elpizliler de birliklerle beraber Gönen'e oradan da Bandırma'ya gitmek üzere köylerinden inmişti. Aralarında Yunan ordusunun beraber çalıştığı birtakım Çerkezler de vardı. Sarıköylüler yola çıkmadan önce köyümüzde yaşayan Vatikiotis adlı bir köylü de kendi köylülerine kaçmalarını söylemek için köyüne gitmişti. Atı, atlı arabası olan herkes yüklerini attı, yola çıkmaya hazırlandı. Elpizliler hazırlanana kadar bizimkiler gitmişti bile. Ordu insanları çabuk davranmadıkları takdirde onları terk etmekle tehdit ediyordu. Elpizliler tehlikenin ne kadar yakın ve ne kadar büyük olduğunu anlamamışlardı. Hayatlarını kurtarmak için kaçacakları yerde eşyalarını kurtarmaya uğraşıyorlardı. Böylece gecikteler. (...) Çeteler onları toplayıp ellerinde avuçlarında olanı aldı, sonra hepsini kestiler. Bizimkiler, kendilerine vaktinde haber veren birlik, Vatikiotis ve yağmur sayesinde kurtuldular. Önce Artaki'ye indiler, oradan gemilerle bazıları Yanohora'ya bazıları Redestu'ya gitti ve sonunda Yunanistan'a geldiler.” (Milas, 2014, s.159-160).

Rum tanıkların anlattıkları bölgede uygulanan etnisite, göç ve iskân politikalarının sonuçlarını göstermesi açısından önemlidir. Bölgenin güvensizleştirilmesi doğrudan burada yaşayan gayrimüslimleri etkilemiştir. Çetelerin yarattığı şiddet dalgası, bu dönemde hem topluluk olarak azalan hem de uluslararası siyasi gelişmeler ve Yunanistan ile olan savaş nedeniyle savunmasız kalan Rumları çetelerin şiddetine açık hale getirmiştir.

Bu dönemde yalnızca Rumlar değil Yahudiler de oluşan güvensiz ortamdan etkilendiler. Nitekim Birinci Dünya Savaşı döneminde Rusya'dan kaçarak önce İstanbul sonra da Bandırma'ya yerleşen Yahudi bir ailenin üyesi olan Albert Kant'ın hatıraları, 1913-1918 yıllarına dair Yahudiler açısından gözlemler içermektedir. 1914 yılı Bandırma'sına dair Albert Kant'ın aktardığı bir anekdot bu tarihlerdeki göçlere dairdir:

“O zamanlar Bandırma'da Rum ve Ermeni aileler oturuyordu. Dillerini bilmediğimiz için ailemden hiç kimse onlarla görüşmüyordu. Sonraları Türkçe öğrendikçe biraz yakınlaşmalar oldu. O yıllarda Bandırma'da Jerusalmy adında saygıdeğer bir aile vardı. Aile, baba David Jerusalmy, karısı, iki kız ve iki erkek çocuktan oluşuyordu. (...) Savaştan sonra hepsi Bandırma'dan ayrılıp, İstanbul'a yerleşti, sonraları ailenin bazı fertleri yurt dışına gitti.” (Kant, 2003, s.29)

Albert Kant, o dönemde her şeyin “belirsiz, güvensiz ve hatta çok tehlikeli” (Kant, 2003, s.42) olduğunu belirtir. Kant, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Bandırma'da ortaya çıkan çetelerin herkes için nasıl potansiyel bir tehlike yarattığını şu sözlerle anlatır:

“Böyle güzel bir günün sabahı otuz kadar eşkıya çiftliği sardılar. Evimizin kapısını kırdılar, amaçları beni kaçırmaktı. Evvelki akşam şehre gidiyormuş hissini vermek için oysa neler yapmıştım. Atıma binip, kâhyaya yarın yapacakları işlere yönelik emirler vermiştim. Çiftliğin arkasındaki dağda bir süre kalmış sonra yavaşça evin arka tarafından gelmişim. Gece boyunca atımın otlaması için orada bırakmış ve arka pencereden eve girmiştim. O gece de aynı şeyi yapıp eve girdim,

uyuyakalmışım. Ziraatçi Mikail Efendi ve yaşlı annesi evimizde oturuyordu. O gece ziraatçi evde yoktu, annesi de benim evde olduğumu tabii ki bilmiyordu. Şafak vakti eşkıyalar çiftliğe geldiklerinde, bağırışlarını ve yaptıkları gürültüyü duymuş, kepengin aralığından onlara bakmıştım. Başıma gelecekleri hemen anladım. (...) Tabii ki beni kolayca buldular ve silah tehdidiyle aşağı indirdiler. İnerken her tarafıma tokat ve tekme attılar, kendimi savunamadım. Çetenin iki reisi vardı. (Biri Bajak Hasan adında bir Tatar, diğeri adını unuttuğum bir Kazaktı.) Fidyeye olarak 10.000 TL vermemi söylediler. Bunun çok büyük bir meblağ olduğunu, çiftlikte bulundurmayacağımızı söyledim. Bu zor durumdan kurtulmak için, babama yazıp bu meblağı isteyebileceğimi ilettim. Başka çareleri olmadığından kabul ettiler, çiftlikten başka biriyle beraber beni rehin alacaklarını söylediler.” (Kant, 2003, s.40-41).

Kant’ın aktardığına göre o dönemde “bu kaçırma olaylarını Çerkez Ethem’in düzenlediği” söylenmektedir (Kant, 2003, s.42). Albert Kant’ın aktardıklarına göre Birinci Dünya Savaşı’nın bitmesiyle Müslüman olmayan birçok sakin, Bandırma’dan İstanbul’a gitmiş ve şehirdeki Musevi topluluğu giderek azalmıştır (Kant, 2003, s.58). Albert Kant savaş bittiğinde Bandırma bölgesinde mülklerin nasıl el değiştirdiğini şu sözlerle anlatır:

“Geçirdiğimiz acı olaylardan yavaş yavaş kendimize geliyorduk ki, İstanbul’a gitme ihtimalimiz doğdu. Bekleme sürecinde her şeyi sattık, çiftliği devam ettirmeleri ve tabii ki tarlalarından ve koyun sürülerinin otlaması için otlaklarından yararlanmaları için, Sındırgı kasabasından Çerkez Ali Bey ve kardeşlerine teslim ettik. Bu çerkez ve arkadaşlar savaşa alışık olduklarından, çetelerin saldırılarına kolayca göğüs gerebiliyor ve ellerinin altındaki 2000 hektarlık çiftlikten yararlanıyorlardı. Nihayet mutlu gün geldi. 1918 Kasımının sonlarında Dünya Savaşı bitti. (...) Çiftlikteki son günlerimizde, resmi makamlar, Bulgaristan’dan gelen Türk göçmenler için çiftliğimizi istimlak etti. Türk Hükümeti’nin savaş sırasındaki bu kararına hiçbir

şekilde karşı koyamazdık. O sıralar hüküm süren asayiş bozukluğu yüzünden bir süre çiftliği bırakıp, her şey düzene girince geri dönmeyi planlıyorduk. Hükümetin istimlak kararı bizi endişelendirdi ama bir işe girişmek için, siyasi hayatın yatışmasını beklemekten başka çaremiz yoktu.” (Kant, 2003, s.43)

Kant’ın aktardıkları etnisite, göç ve iskân politikalarının iktisadi açısından sonuçlarını koyması açısından dikkat çekicidir. Kant’ın gözlemlerine göre bölgenin yalnızca demografisi değil ekonomisi de Türkleştirilmiştir.

Erken Cumhuriyet döneminde Bandırma’da zaten sınırlı sayıda kalmış gayrimüslimlerin kenti terk etmesi de nüfus mübadelesi ile gerçekleşti. Ryan Gingeras, savaşın sona ermesi ve nüfus mübadelesinin gerçekleşmesinden 1938 yılına gelindiğinde, Bandırma’nın da bir parçası olduğu Güney Marmara’daki dönüşümü şu sözlerle değerlendirir:

“Savaşın sonlanması bölgeye sadece yeni bir yönetim getirmekle kalmayıp aynı zamanda şehir ve kasabaların fiziki ve demografik yeniden yapılanmasının da habercisi oldu. Yunan işgali ve milliyetçi karşı saldırılar, şehir ve köylerin çoğunu tümüyle harap etmiş ve hızla tamir edilmesi ihtiyacını doğurmuştu. Bandırma, Adapazarı, Orhangazi gibi kasabalar yeniden inşa edilirken, Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan 1923’teki “Büyük Mübadele”den sonra yeni bir göçmen dalgası bölgeye akın etti. Güney Marmara ve başka yerlerden binlerce Rum Yunanistan’a sürüldü ve yerlerine Makedonya, Epir, Girit ve Trakya’nın batısından gelen Müslümanlar getirildi. Bu yeni göçmen dalgası mübadeleler ile sona ermedi; takip eden yıllar içerisinde Yugoslavya, Bulgaristan, Kıbrıs, Romanya ve Sovyetler Birliği’nden daha binlerce kişi Güney Marmara’ya gelmeye devam etti. Atatürk 1938’de öldüğünde Çanakkale, Balıkesir, Kocaeli ve Sakarya gibi yeni vilayetlerde, bir zamanların Osmanlı toplumu olan ne varsa büyük oranda yok

olup gitmiş, yerlerine Kemalist devletin yarattığı yeni kültürel ve siyasi normlar yerleştirilmiştir.” (Gingeras, 2015, s.230).

Gingeras’ın da aktardığı üzere Bandırma’da Osmanlı’nın son döneminde başlayan, İttihat ve Terakki döneminde ivme kazanan etno-demografik dönüşüm, erken Cumhuriyet döneminde büyük bir oranda tamamlanmıştır. Kentin bu süreçte yaşadığı göç ve iskân hareketliliği yalnızca demografiyi değil kentin kimliğini de dönüştürmüştür. Günümüzdeki Bandırma’nın kent kimliğine dair yapacağımız bir analizin temelleri de bu dönemde atılmıştır.

6. SONUÇ

Milliyetçilik düşüncesi 19. Yüzyıldan itibaren toplumların siyasi, idari, kültürel ve iktisadi yapılarını köklü bir biçimde değiştirmiştir. Kültürel özgünlüklere sahip toplulukların, bu özgünlüklerini ait oldukları ulusun kadim bir özelliği olarak düşünmeleri milliyetçilik dolayısıyla gerçekleşmiştir. Milliyetçilik, dünya sisteminde var olan aktörlerin konumlarını da güçlü bir biçimde etkilemiştir. Çok-etnili imparatorluklar kendi içlerinden birçok ulus devleti çıkarırken imparatorluk idarelerine hâkim olan milliyetçi bürokratlar ve aydınlar geriye kalan coğrafi sınırları içerisinde yeni bir ulus devlet inşa etmişlerdir. Ulus devletlerin coğrafya ve bu nüfusla kurdukları ilişki imparatorlukların politik kültüründen farklıdır. Coğrafya ile nüfus arasında kurulan kültürel ve politik bağ, milli aidiyetlerin güçlendirilmesinin kaynağı olmuştur. Ulus devletler hâkim bir ulusun dili, kültürü ve ideolojisi üzerine inşa edilmişlerdir ve ideolojik projeksiyon olarak bu devletlerin amacı hâkim ulusun ideallerini gerçekleştirmek ve her anlamda güçlenmesini sağlamaktır. Bu bakış nedeniyle ulus inşa süreci, ulus devletler içerisinde yaşayan ve hâkim ulusun kültürel parçası olmayan etnik ve dinsel gruplar için oldukça zorlu geçmiştir.

Türkiye'nin ulus inşa sürecinin tarihsel temelleri de 19. Yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu döneminde atılmıştır. Bu dönemde milliyetçilik düşüncesi dünyadaki gelişmeleri yakından takip eden gayrimüslimler ile Avrupa'ya eğitim için gönderilen öğrenciler arasında hızla karşılık bulmuş, etnisiteye ve dile dayalı ulus tahayyülleri oluşmaya başlamıştır. Bu dönemde bağımsızlığını ilan eden uluslar olmuş ve Osmanlı aydınları ve bürokratları da imparatorluğun dağılmasını önlemeye yönelik fikirler geliştirmeye başlamışlardır. Farklı ideolojik eğilimlerin olduğu ilk dönemde, kurtuluşu İmparatorluk fikri etrafında tasarlayan ideolojiler (Osmanlıcılık ve Panislamizm gibi) karşılık bulamamış ve bu düşünce hareketlerinin içerisinde Türk milliyetçiliği süreç içerisinde giderek güçlenen eğilim olmuştur. Bu eğilim 20. Yüzyılın başında devlet idaresine hâkim olan İttihat ve Terakki kadrolarının ideolojik formasyonlarında, devleti ve toplumu idare biçimlerinde ve politikalarında kurucu bir yer edinmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyılın sonu ve 20. Yüzyılın başı, sadece milliyetçilik düşüncesinin ivme kazanması açısından değil sosyolojik sonuçları olan

gelişmelerin gerçekleşmesi açısından da önemli bir evredir. Kaybedilen savaşlar ve imzalanan antlaşmalar (93 Harbi, Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve ardından gelen Nüfus Mübadelesi) Anadolu'ya (başta Marmara ve Trakya olmak üzere) kitlesel Türk ve Müslüman göçlerine neden olmuştur. Bu dönemde hem savaşların etkisi hem de milliyetçiliğin yükselişiyle ortaya çıkan atmosferin getirdiği sonuçlar nedeniyle gayrimüslimler de ülke dışına göç etmeye başlamışlardır.

Anadolu'ya bu göçlerle gelen nüfus gruplarının hangi ilkeler doğrultusunda nereye iskân edilecekleri sorusuna verilen yanıtlar aynı zamanda Türkiye'de ulus inşa sürecinin de çehresini ortaya çıkarmaktadır. Anadolu'yu milliyetçi ideallerin bir parçası olarak tahayyül eden İttihat ve Terakki yöneticileri ile Cumhuriyet dönemi kadroları, etno-kültürel olarak heterojen bölgeleri etnisite, nüfus ve iskân politikaları ile Türkleştirmeye yönelmişlerdir. Bu bakımdan Türkiye'nin toplumsal yapısının ve güncel sosyal sorunlarının anlaşılmasında, uluslaşma sürecine ışık tutan etnisite, nüfus ve iskân çalışmaları önem arz etmektedir. Ulus inşa süreci tüm ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de –şüphesiz kendine özgü dinamiklerle- var olan siyasi, hukuki, sosyal, ekonomik ve kültürel yapıyı büyük oranda dönüştürmüştür. Bu dönüşümün unsurları aşamalı olarak 19. Yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda oluşmaya başlamış, İttihat ve Terakki yönetimi döneminde (özellikle 1913-1918) ivme kazanmış ve erken Cumhuriyet döneminde de (1923-1950) devam etmiştir. Türkiye'nin ulus inşa sürecine de karşılık gelen bu tarihsel ve politik evrelerde imparatorluğun etno-kültürel çeşitliliği erimiş, savaşların, göçlerin, mübadelelerin ve de planlı etnisite politikalarının etkisiyle erken Cumhuriyet döneminin sonlarına gelindiğinde büyük oranda homojen bir ulus ortaya çıkmıştır.

Türkiye'nin kıyı bölgeleri tarihsel olarak etnik ve dinsel farklılıkların en fazla hüküm sürdüğü alanlar olmuştur. Çok eski tarihlerden Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar kıyı yerleşim yerlerinin kimi noktalarında gayrimüslim ve Müslüman nüfus birlikte yaşarken, kimi yerleşim yerlerin de ise gayrimüslim nüfus yoğunluğu varlığını sürdürmüştür. 19. Yüzyılın sonlarından itibaren başlayan Türk ve Müslüman göç hareketleri en çok bu merkezleri etkilemiştir. Özellikle İttihat ve Terakki yönetimi döneminden itibaren hâkim olan etnisite, nüfus ve iskân politikaları bu kıyılarda Türk ve Müslüman nüfus yoğunluğunu artırmak üzerine kurulu olmuştur. Kıyıların mevcut etnik ve dinsel çeşitliği, ulus devletin hedefleri açısından risk olarak algılanmış ve buraların askeri ve stratejik açıdan önemli olduğu vurgulanmıştır. Bununla birlikte bu

bölgelerin hem tarım hem de ticaret açısından zengin olduğu gerçeğinden hareketle kıyıların Türkleştirilmesi ulus devlet kurucularının gündemini uzun süre meşgul etmiştir.

Etnisite, nüfus ve iskân çalışmaları, bu çalışmaya konu olan Türkiye kıyılarının ulus inşa sürecinde yaşadığı etno-demografik dönüşümü tartışmakla kalmaz, aynı zamanda kıyılardaki kentlere dair araştırmalar açısından da önemli kapılar aralar. Türkiye’de kentlerin toplumsal yapılarının şekillenmesinde etnisite, nüfus ve iskân politikaları önemli bir dönüştürücü rol üstlenmiştir ve dönüştürücü etkileri en açık görebileceğimiz yerlerin başında kıyı kentleri gelmektedir. Türkiye’nin ulus inşa sürecine baktığımızda özellikle kıyı kentlerinin bu politikalar ile köklü bir biçimde değiştiğini görüyoruz. Kıyıların tarihsel olarak kültürel çeşitliliğe sahip alanlar olması burada uygulanan etnisite politikalarının daha makro ölçekte sonuçlar üretmesine neden olmuştur.

Güney Marmara kıyılarında bulunan yerleşim yerleri etno-demografik olarak ulus inşa sürecinden en fazla etkilenen yerler olmuştur. Buradaki merkezlerin tarihsel olarak kültürel çeşitliği barındırması ve iktisadi yaşamda gayrimüslimlerin önemli bir yere sahip olması buraların dönüştürülmesi gerektiğine dair düşünceleri daha da motive etmiştir. Güney Marmara’da önemli bir kıyı kenti olan Bandırma, Türkiye’de ulus inşa sürecinin etno-demografik yönünü en fazla hissetmiş yerlerin başında gelmektedir. Tarihsel olarak önemli bir liman kenti olan Bandırma, coğrafi konumundan gelen askeri, siyasi ve iktisadi avantajları nedeniyle birçok farklı uygarlığın ve devletin hâkim olduğu bir yerleşim yeri olmuştur. Bu durum Bandırma’nın toplumsal ve kültürel yapısını da zenginleştirmiş, şehirde yüzyıllar boyunca farklı etnik ve dinsel gruplar varlığını sürdürmüştür.

Bandırma’nın farklılıklara dayanan bu etno-kültürel yapısını tarihsel olarak etkileyen olayların başında 93 Harbi ve Balkan Savaşları’nın Anadolu’ya doğru yarattığı Türk ve Müslüman göç dalgası gelmiştir. Bu dönemde Bandırma, hem bu göçmenlerin azımsanmayacak bir kısmının yerleştirilmesinde tercih edilen bir iskân bölgesi olmuş hem de İstanbul’da Anadolu’nun çeşitli yerlerine sevk edilecek göçmenler için bir toplama ve dağıtım merkezi olarak kullanılmıştır. Bu süreç zaman içerisinde Bandırma’daki Türk ve Müslüman nüfusu artırırken buradaki gayrimüslim nüfusun azalmasına neden olmuştur. Balkan Savaşları’nın yol açtığı atmosfer nedeniyle kentte

kendilerini güvende hissetmeyen birçok gayrimüslim aile burayı terk etmiştir. Bandırma'nın çehresini değiştiren bir başka önemli olay ise Birinci Dünya Savaşı ve ardından gelen Nüfus Mübadelesi'dir. Savaş, Bandırma'nın önemli nüfus gruplarından biri olan Rumların şehri terk etmelerini hızlandırmış ve Nüfus Mübadelesi ile de kentteki Rum sayısı yok denecek kadar aza inmiştir. Bu erimenin en net görüldüğü veri kaynağı Cumhuriyet'in nüfus sayımlarıdır. Sayımların gösterdiği sonuç itibariyle Türkiye'nin ulus inşa sürecinde yaşanan göç hareketleri, etnisite, nüfus ve iskân politikaları ile Bandırma'nın kültürel çeşitliliği sona ermiştir.

7. KAYNAKÇA

I. Arşiv Belgeleri

BOA.DH.MKT. 1346 / 28.1302.

BOA.DH.ŞFR. 488 / 77.1331.

BOA.DH.ŞFR. 478/76.1331.

BOA.DH.ŞFR. 520/71. 1332.

BOA.DH.KMS. 63/58. 1332.

BOA.DH.ŞFR. 53/143. 1333.

BOA.DH.ŞFR. 63/164. 1334.

BOA.DH.ŞFR. 63/264. 1334.

BOA.DH.EUM.6.ŞB. 40/30.1336.

BOA.DH.HMŞ. 5/14. 1337.

BCA.272-0-0-11/24-133–12/ 29.11.1930.

II. Basılı Kaynaklar

Akgönül, S. (2007). *Türkiye Rumları*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Aktar, A. (2014). *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Aktürk, Ş. (2015). *Almanya, Rusya ve Türkiye’de Etnisite Rejimleri ve Milliyet*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Arendt, H. (1998). *Emperyalizm: Totalitarizmin Kaynakları / 2*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Arı, K. (2000). *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Arpacı, M. (2015). *Modernleşen Türkiye'de Beden ve Nüfus Politikaları: Hıfzıssıhha, Terbiye, Öjeni*. (Doktora Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aslan, Ş. (2010). Millet ve İskan: Çokluktan Tekliğe ve Hariciden Dahiliye Erken Cumhuriyet Dönemi Deneyimleri. *Tarih, Sınıflar ve Kent*. (Ed. Şen, B. ve Doğan, A.E.). Ankara: Dipnot Yayınları. 373-397.
- Aslan, Ş., Yardımcı, S., Arpacı, M. ve Gürpınar, Ö. (2015). *Türkiye'nin Etnik Coğrafyası: 1927-1965 Ana Dil Haritaları*. İstanbul: MSGSÜ Yayınları.
- Anderson, B. (1995). *Hayali Cemaatler*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Aydın, S. (2015). Sunuş: Bir İmha Yöntemi Olarak Yangın. *1916 Ankara Yangını: Felaketin Mantığı*. (Esin, T. ve Etöz, Z.). İstanbul: İletişim Yayınları. 13-42.
- Bakır, T. (2018). Bandırma'da Arkeolojik Yerliler, Doğal ve Tarihi Çevrenin Korunması, Çevre ve Turizm Bilincinin Geliştirilmesi. *Antik Çağ'dan Cumhuriyet'e Bandırma ve Yakın Çevresi Tarihi*. (Ed. Sivrioğlu, U. T.). Bursa: Dora Yayınları. 27-40.
- Bali, R. N. (2005). *Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bali, R. N. (2009). *1934 Trakya Olayları*. İstanbul: Libra Yayınları.
- Bauman, Z. (2003). *Modernlik ve Müphemlik*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bayrak, M. (1993). *Kürtler ve Ulusal Demokratik Mücadeleleri Üstüne Gizli Belgeler Araştırmalar-Notlar*. Ankara: Özge Yayınları.
- Berkes, N. (2003). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı ve Kredi Yayınları.
- Bruneau, M. (2018). *Küçük Asya'dan Türkiye'ye: Azınlıklar, Etnik-Milli Homojenleştirme, Diasporalar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Calhoun, C. (2012). *Milliyetçilik*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Carr, E.H. (1993). *Milliyetçilik ve Sonrası*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Çoruk, A.Ş. (2016). Bir Gelenek İcadı Olarak II. Meşrutiyet Döneminde Gerçekleştirilen İstanbul'un Fethi Törenleri. *FSM İlmî Araştırmalar: İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*. Sayı: 7. 79-98.
- Deringil, S. (2007). *Simgeden Millete: II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Durgun, Ö.S. (2010). *Ulusçuluk ve Mekân, Cumhuriyet Söyleminde Vatan 1920-1950*. (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Dündar, F. (2007). *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dündar, F. (2010). *Modern Türkiye'nin Şifresi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dündar, F. (2013). *Kahir Ekseriyet: Ermeni Nüfus Meselesi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Erdem, U. (2018). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Muhacir Komisyonları ve Faaliyetleri (1860-1923)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Erder, S. (2018). *Zorla Yerleştirmeden Yerinden Etmeye: Türkiye'de Değişen İskân Politikaları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Esin, T. ve Etöz, Z. (2015). *1916 Ankara Yangını: Felaketin Mantiğı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fresne-Canaye, P. (2017). *Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Geertz, C. (2010). *Kültürlerin Yorumlanması*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Gellner, E. (1992). *Uluslar ve Ulusçuluk*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Gencer, M. (2010). *Jöntürk Modernizmi ve "Alman Ruhu"*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gökçağı, M.A. (2010). *Nüfus Mübadelesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gingeras, R. (2015). *Dertli Sahiller: Şiddet, Etnisite ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu, 1912-1923*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

- Göçek, F.M. (2008). Osmanlı Devleti'nde Türk Milliyetçiliğinin Oluşumu: Sosyolojik Bir Yaklaşım. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*. (Ed. Bora, T.). İstanbul: İletişim Yayınları. 63-76.
- Hekimoğlu, A. (2018). Persler'in Dini Zerdüştlük ve Zerdüştlüğün Bandırma'daki İzleri. *Antik Çağ'dan Cumhuriyet'e Bandırma ve Yakın Çevresi Tarihi*. (Ed. Sivrioğlu, U. T.). Bursa: Dora Yayınları. 41-46.
- Hobsbawm, E.J. (1993). *Milletler ve Milliyetçilik*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hobsbawm, E.J. (2006). Giriş: Gelenekleri İcat Etmek. *Geleneğin İcadı*. (Ed. Hobsbawm, E. ve Ranger, T.). İstanbul: Agora Kitaplığı. 1-19.
- İpek, N. (1999). *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İstatistik Umum Müdürlüğü. (1929). *1927 Umumi Nüfus Tahriri*. Ankara: Hüsnütabiat Matbaası.
- Izikowitz, K.G. (2001). Laos'ta Komşuluk. *Etnik Gruplar ve Sınırları*. (Ed. Barth, F.) İstanbul: Bağlam Yayınları. 155-170.
- Jaffrelot, C. (1998). Bazı Ulus Teorileri. *Uluslar ve Milliyetçilikler*. (Ed. Leca, J.). İstanbul: Metis Yayınları. 54-68.
- Jusdanis, G. (1998). *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür: Milli Edebiyatın İcat Edilişi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Kant, A. (2003). *Bir Yahudinin Anıları*. İstanbul: Kastaş Yayınları.
- Karaöz, Ç. (2018). Daskyleion'un Arkaik ve Klasik Dönemde Atina ile Ticaret İlişkileri. *Antik Çağ'dan Cumhuriyet'e Bandırma ve Yakın Çevresi Tarihi*. (Ed. Sivrioğlu, U. T.). Bursa: Dora Yayınları. 47-56.
- Karpat, K. (2010). *Osmanlı Nüfusu: 1830-1914*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kenanoğlu, M. (2004). *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Kerestecioğlu, İ.Ö. (2010). Milliyetçilik: "Uyuyan Güzeli Uyandıran Prens"ten Frankeştayn'ın Canavarına. *Modern Türkiye'de Siyasal İdeolojiler*. (Ed. Örs, B.). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları. 307-350.

- Kévorkian, R. ve Paboudjian, P. B., (2012). *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler*. İstanbul: Aras Yayınları.
- Kévorkian, R. (2015). *Ermeni Soykırımı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kınçov, V. (2009). Küçük Asya'da (1899). *Bulgar Gözüyle Bursa*. (Ed. Mevsim, H.). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Kili., S. ve Gözübüyük, Ş. (2000). *Türk Anayasa Metinleri*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Kushner, D. (1998). *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908)*. İstanbul: Fener Yayınları.
- Lewis, B. (1998). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Liakos, A. (2008). *Dünyayı Değiştirmek İsteyenler, Ulusu Nasıl Tasavvur Etiler?*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mağmumi, Ş. (2010). *Anadolu ve Suriye'de Seyahat Hatıraları*. Ankara: Cedit Neşriyat.
- Mann, M. (2012). *Demokrasinin Karanlık Yüzü*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Mardin, Ş. (1989). *Jön Türklerin Siyasi Fikirler 1895-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2004). *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meral, K. (2018). Kyzikos'un Bölge Turizmindeki Yeri ve Önemi. *Antik Çağ'dan Cumhuriyet'e Bandırma ve Yakın Çevresi Tarihi*. (Ed. Sivrioğlu, U. T.). Bursa: Dora Yayınları. 123-132.
- Michaud, J.F. ve Poujoulat, J.J.F. (2015). *İzmir'den İstanbul'a Batı Anadolu 1830*. İstanbul: Say Yayınları.
- Millas, H. (2014). *Göç: Rumlar'ın Anadolu'dan Mecbur Ayrılışı (1919-1923)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Naçov, N. (2009). Bursa Gezisi (1879). *Bulgar Gözüyle Bursa*. (Ed. Mevsim, H.). İstanbul: Kitap Yayınevi.

- Najmabadi, A. (2009). Sevgili ve Ana Olarak Erotik Vatan: Sevmek, Sahiplenmek, Korumak. *Vatan Millet Kadınlar*. (Ed. Altınay, A.G.). İstanbul: İletişim Yayınları. 129-166.
- Ozil, A. (2016). *Anadolu Rumları: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Millet Sistemini Yeniden Düşünmek*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Özkırmı, U. (2009). *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Roux, M. (1998). Etnik Temizlik. *Uluslar ve Milliyetçilikler*. (Ed. Leca, J.). İstanbul: Metis Yayınları. 135-137.
- Santamaria, Y. (1998). Ulus-Devlet: Bir Modelin Tarihi. *Uluslar ve Milliyetçilikler*. (Ed. Leca, J.). İstanbul: Metis Yayınları. 20-30.
- Sivrioğlu, U. T. (Ed.) (2018). *Antik Çağ'dan Cumhuriyet'e Bandırma ve Yakın Çevresi Tarihi*. Bursa: Dora Yayınları.
- Sivrioğlu, U. T. (2018). Bizans Asırlarında Kapıdağı ve Çevresi. *Antik Çağ'dan Cumhuriyet'e Bandırma ve Yakın Çevresi Tarihi*. (Ed. Sivrioğlu, U. T.). Bursa: Dora Yayınları. 181-200.
- Sivrioğlu, U. T. (2018). 17. Asır Mahkeme Kayıtlarına Göre Kapıdağı ve Çevresinde Sosyo-Ekonomik Hayat. *Antik Çağ'dan Cumhuriyet'e Bandırma ve Yakın Çevresi Tarihi*. (Ed. Sivrioğlu, U. T.). Bursa: Dora Yayınları. 243-252.
- Smith, A. (1994). *Milli Kimlik*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şimşir, N. (2018). Bandırma Çevresinde Nüfus Hareketleri (XIX. Yüzyıl ve XX. Yüzyıl Başı). *Antik Çağ'dan Cumhuriyet'e Bandırma ve Yakın Çevresi Tarihi*. (Ed. Sivrioğlu, U. T.). Bursa: Dora Yayınları. 293-312.
- Şimşir, N. (2018). Bandırma ve Köylerinin Nüfusu (XIX. Yüzyıl ve XX. Yüzyıl Başı). *Antik Çağ'dan Cumhuriyet'e Bandırma ve Yakın Çevresi Tarihi*. (Ed. Sivrioğlu, U. T.). Bursa: Dora Yayınları. 313-342.
- Tekin, E. ve Doğrusöz, N. (2018). Yirminci Yüzyılda Kültürel Bellek ve Geleneğin Yeniden İhyasi Bağlamında Mehterhâne-i Hâkânî. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt:17. Sayı: 65. 317-336.

- Tunçbaşı, G. ve Duman, A. (2018). Kyzikos Antik Şehrinin Tarihsel-Arkeolojik Değeri ve Mimari Özelliklerine Genel Bir Bakış. *Antik Çağ'dan Cumhuriyet'e Bandırma ve Yakın Çevresi Tarihi*. (Ed. Sivrioğlu, U. T.). Bursa: Dora Yayınları. 97-122.
- Uzay, Y.S. (2012). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sancılı Yıllar*. İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
- Ülken, H.Z. (2001). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınları.
- Ülker, İ. (Ed.). (2019). *Bir Zamanlar Bandırma 1. Bölüm 1892- 1937*. Bandırma: Bandırma Belediyesi.
- Üstel, F. (1999). *Yurttaşlık ve Demokrasi*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Viroli, M. (1997). *Vatan Aşkı: Yurtseverlik ve Milliyetçilik Üzerine Bir Deneme*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Yetim, F. (2008). II. Meşrutiyet Döneminde Türkçülüğe Geçişte Kapsayıcı. Formül: "Millet-i Hâkime" Düşüncesi ve Etkileri. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 18, 71-84.
- Yıldız, A. (2001). "Ne Mutlu Türküm Diyebilene" Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zürcher E.J. (2003). *Milli Mücadelede İttihatçılık*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zürcher E.J. (2010). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

8. EK'LER

8.1. Ek-1: Bandırma ve Çevresinin Haritası (1911-1912)

Kaynak: TBMM Kütüphanesi Arşivi

Hazırlayan: Erkan-ı Harbiye-i Umumiye

Tarih: 1327

8.2. Ek-2: Bandırma Kartpostalları: Osmanlı İmparatorluğu ve Erken Cumhuriyet Dönemi

1. Kartpostal:

Kaynak: Atatürk Kitaplığı Arşivi

Yayın Bilgisi: [y. y.] : Anastas Pavlides, [t.y.]

Fiziksel Nitelik: 1 krt.; 139x90 mm.

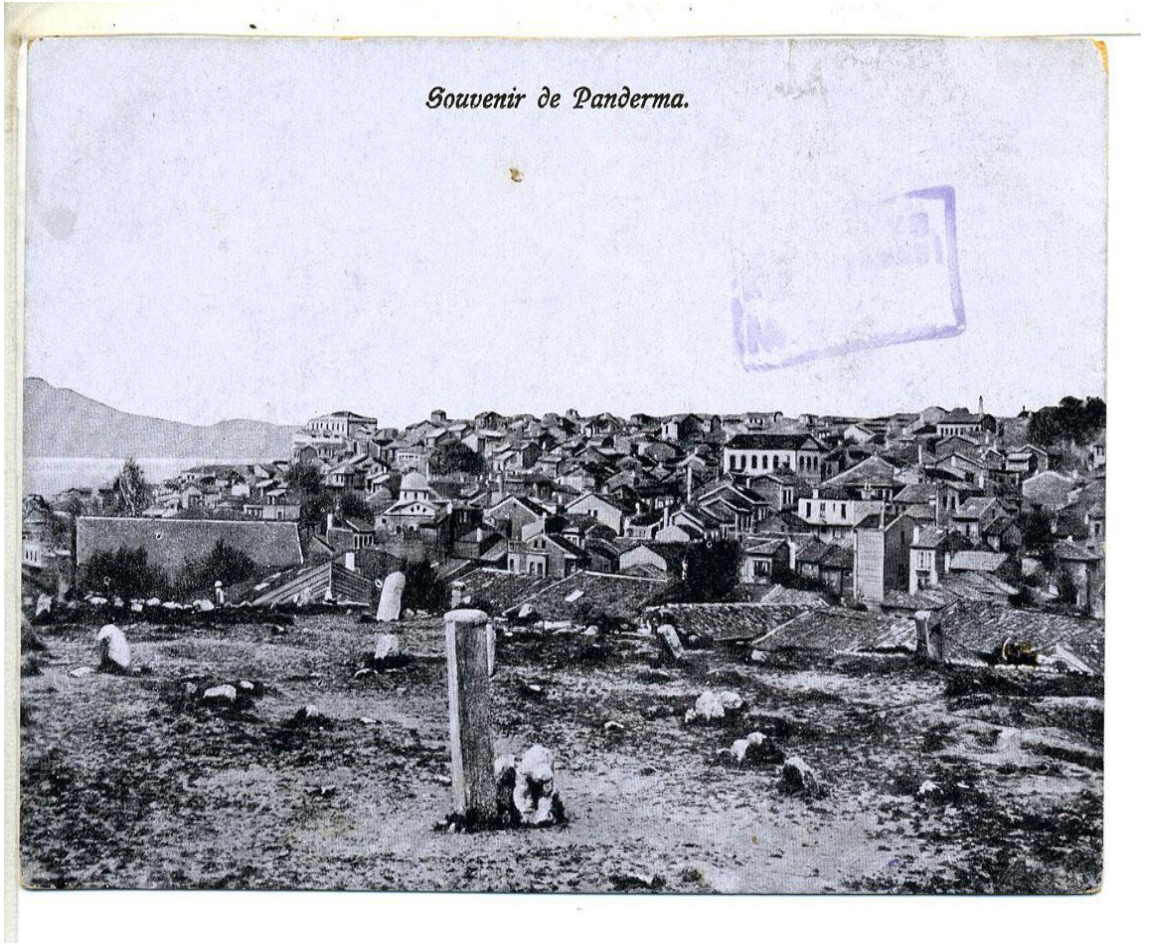

2. Kartpostal:

Kaynak: Atatürk Kitaplığı Arşivi

Yayın Bilgisi: [y. y.] : Yervant Kazandjian, [t.y.]

Fiziksel Nitelik: 1 krt.; 139x89 mm.

3. Kartpostal:

Kaynak: Atatürk Kitaplığı Arşivi

Yayın Bilgisi: [y.y.] : [y. y.], [t.y.]

Fiziksel Nitelik: 1 foto krt.; 88x137 mm.

4. Kartpostal:

Kaynak: Atatürk Kitaplığı Arşivi

Yayın Bilgisi: [y.y.] : [y. y.], [t.y.]

Fiziksel Nitelik: 1 foto krt.; 90x139 mm.

5. Kartpostal:

Kaynak: Atatürk Kitaplığı Arşivi

Yayın Bilgisi: [[y.y.] : [y.y.], 11.07.1934

Fiziksel Nitelik: 1 foto. krt.; 87x137 mm.

6. Kartpostal:

Kaynak: Atatürk Kitaplığı Arşivi

Yayın Bilgisi: [y.y.] : [y. y.], [t.y.]

Fiziksel Nitelik: 1 foto. krt.; 87x137 mm.

7. Kartpostal:

Kaynak: Atatürk Kitaplığı Arşivi

Yayın Bilgisi: [y.y.] : [y. y.], [t.y.]

Fiziksel Nitelik: 1 foto. krt.; 90x139 mm.

8. Kartpostal:

Kaynak: Atatürk Kitaplığı Arşivi

Yayın Bilgisi: : [y.y.], 19.02.1937

Fiziksel Nitelik: 1 foto. krt.; 54x88 mm.

9. Kartpostal:

Kaynak: Atatürk Kitaplığı Arşivi

Yayın Bilgisi: : [y.y.] : [y.y.], [t.y.]

Fiziksel Nitelik: 1 foto. krt.; 89x139 mm.

(Bandırma İşgal Dönemi)

10. Kartpostal:

Kaynak: Atatürk Kitaplığı Arşivi

Yayın Bilgisi: : [y.y.] : [y.y.], [25. 03. 1941]

Fiziksel Nitelik: 1 foto. krt.; pullu; mühürlü; 88x138 mm.

(Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları)

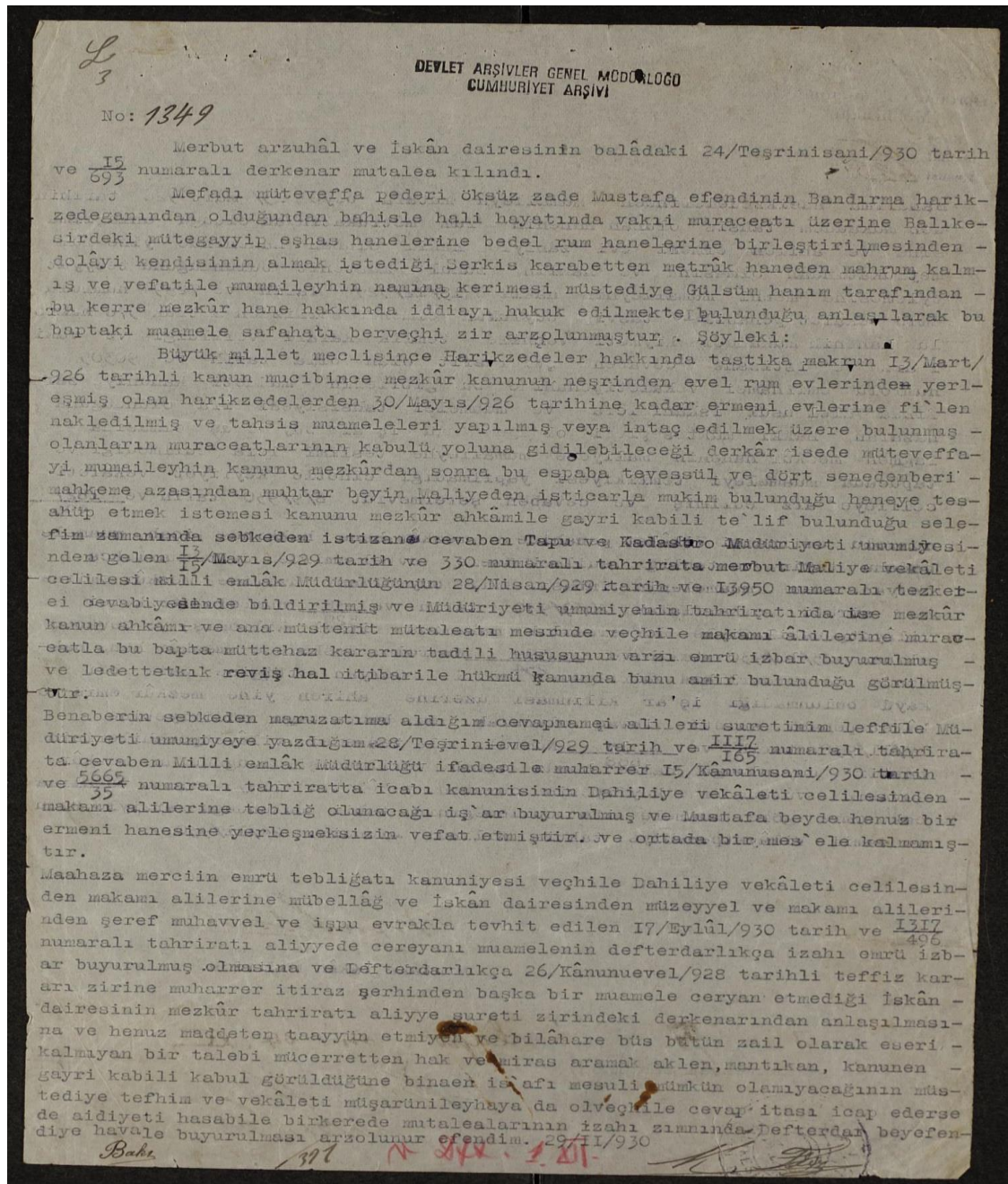
8.3. Ek-3: Bandırma Yangınzedelerinden Mustafa Bey'in Emval-i Metrukeye Yerleştirilmesine Dair Arşiv Belgesi.

Belge Özeti: Bandırma Yangınzedelerinden Mustafa Bey'e Rum Metrukâtından Tahsis Edilen Hane ile İlgili Evrakın Defterdarlığa Gönderildiği.

Yer Bilgisi: 24 - 133 - 12

Belge Tarihi: 29.11.1930

Kurum: 272-0-0-11 / İSKÂN

Baldırcık Vilâyeti
Dördüncü İskân Mıntaka
Müdürlüğü

29 Teş. Sanii 1930

272 11 24 133 12

Şube _____
Umumi 16
Emsusi 643

Bandırma hasikzedelerinden mumaileyh mutafa beye 13/ mart 926 tarihin den mukaddem tahsis olunan hanenin rum metrûkatından olduğu anlaşılma sına ve ahiren ermeni evi zaniyle nakil olunan haneninde yine rum metrûkatından olmasına ve naklin zuhule müstenit bulunduğunu teccyüt eylesine mebni mumaileyhin nakli 18/12/929 Tarih ve 72994 numrolu Emrî vekâlet penahile tasvip buyrulan ermeni serkizden metrûk 576 numro lu hanenin mukadder kıymeti ve hile temlik kararı verildiği ve vaki i arz ve istizane cevaben şerefmevrit olan bila tarih ve 90305 numrolu emirnamei vekâletipenahide bu gibilerin müddeti kanuniye zarfinda alel usul iskâni icra ve muamelei tahsisiyesi ifa olunduguna nazaran hakkı müktesepieri olduğu emrî iş'ar buyrulmuş olmasına rağmen mezkûr hanenin maliyeee mumaileyhe teslimi icra edilmediği ve tapucada muameleyi temlikiyesi yapılmadığı cihetle keyfiyet vekâleti celileye arz edilmiş ve cevaben şerefmevrit 8/9/930 tarih ve 1827
496

numrolu emirnamei Vekâlet penahide mezkûr hane hakkında icab muamele badehu tayin ve teblig edilmek üzere evvel emirde defterdarlıkca ceryan eden muamelenin inbası emir buyrulması üzerine mezkûr emirname sureti çıkarılarak 20/9/930 tarih ve 38 numrolu tezkerei Vilâyetpenahileriyle defterdarlık makamına 529 ifsal kılınmış ve cevaben alınan 25/10/930 tarih ve 599 Numrolu teskerede mezkûr hane hakkında defterdarlıkca bir gün 254 muamele ceryan ettiğine dair bir kayd bulunmadığı iş'ar kılınması üzerine ahiren yine mezkûr emrî vekâlet penahi sureti ihraç olunarak bu babta tapu müdiriyetine 17/11/930 tarih ve 15 Numrolu ile tezkerei vilâyetpenahilerinin tasvir buyrulduğu halde 668 henüz cevap verilmemiş olduğundan mezkûr cevabın vuruğunda keyfiyetin cevaben vekâlet celileye arz ve alına cak emre göre muamele ifa edileceğinin tabii bulunduğu arzıyla Huzuru samii Vilâyetpenahiye taktim kılını Efendim. 24/11/930

Muhbirin

Mıntaka İskân Müdürü N.

Lapw. m. 34. XI

(Muktezası zahirında)

M. C. Me.
24/11/930

9. ÖZGEÇMİŞ

1985 yılında Bandırma’da doğdu. Lisans öğrenimini Hacettepe Üniversitesi İngiliz Dilbilimi bölümünde tamamladı. Yüksek lisans öğrenimine Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nde başladı. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır.